

ILLUSTRATIE LEONIEKE FONTIJN

CULTUUR C4-23

Tentamens
'Sinds ik AI
gebruik, haal
ik achten'

IN HET NIEUWS 12-13

Grondstoffen
Waalhaven is
spil in transport
Russisch nikkel

ECONOMIE 24-27

Advertenties

Het uur van de wolven

Een van de beste boeken van 2025 volgens NRC

EUROPESE UNIE EN OEKRAÏNE

Hoofdbreken bij Europese 'sleuteltop'

Regeringsleiders komen donderdag bijeen om te besluiten over financiële steun aan Oekraïne. Wat gebeurt er met Russische tegoeden?

Anouk Boone en Ine Roox

BRUSSEL/ROME

Er is veel politieke onenigheid rondom de Russische tegoeden, maar over twee zaken zijn de EU-lidstaten het eens. De EU-top die donderdag begint is een „sleutel-top”, stellen hooggeplaatste diplomaten. Voor de toekomst van Oekraïne, dat in financiële nood verkeert, én voor Europa. En twee: het worden bikkelharde onderhandelingen en mogelijk nachtwerk.

Donderdag zal hoogstwaarschijnlijk geen consensus worden bereikt over hoe 90 miljard euro voor een lening aan Kyiv - het door de Europese Commissie voorgestelde bedrag - op tafel moet komen. Er zal vooral worden besloten over het aanwenden van Russische tegoeden. De Commissie en een grote meerderheid van de lidstaten - Nederland inclusief - geeft daar de voorkeur aan.

België is al weken fel tegenstander in het 'Euroclear'-dossier, vernoemd naar de Brusselse effectenbeheerder waar bijna 90 procent van de Russische bevroren tegoeden in Europa staan geparkeerd. Waar België in een politiek isolement leek te komen, heeft het inmiddels bijval gekregen van andere lidstaten.

Geen blokkerende minderheid

Ook Bulgarije, Malta, Hongarije, Tsjechië, Slowakije en Italië voelen weinig voor het gebruik van de Russische tegoeden. Ze vrezen boetes en dat het geld niet snel opgebracht kan worden bij juridische claims door Rusland. Maar de landen vormen geen 'blokkerende minderheid'.

Toch lijkt het gebruik van de

Russische tegoeden, zonder België aan boord, geen optie. „We zullen niet tégen de Belgische stem ingaan”, zei António Costa, voorzitter van de Europese Raad, dinsdag tegen de Belgische Franstalige nieuwswaarder RTBF. Hij echoot hiermee EU-buitenlandchef Kaja Kallas die maandag aangaf weinig te zien in een noodlening aan Oekraïne zonder de steun van België. Kallas: „Een lening met de Euroclear-tegoeden wordt steeds moeilijker, maar de alternatieven blijven onhaalbaar.”

Er is vrijwel non-stop gepraat met Bart De Wever, stellen diplomaten

Europese topdiplomaten stellen dat er de afgelopen weken „intens” en vrijwel „non-stop” met de Belgische premier Bart De Wever is gepraat. Costa: „We hebben oplossingen [financiële garanties] gevonden voor de Belgische vraagstukken.” België - dat zich in de woorden van buitenlandminister Maxime Prévot lang „niet serieus genomen” voelde - voelt zich inmiddels gehoord.

De Wever verkiest vooralsnog het 'voorspelbare alternatief': een gezamenlijke lening, gedekt door het EU-budget. Het laat volgens de Belgen zien dat Europa zelfstandig stevige beslissingen kan nemen, zonder onnodige risico's aan te gaan. Maar deze route is politiek complex, gezien de benodigde unanimiteit van de 27 lidstaten.

Tout België - bekend om zijn politieke en regionale verdeeldheid - schaaft zich achter premier De Wever. Zijn visie wordt kamer-

breed gedragen: een „uitzonderlijke situatie”, zegt Peter De Roover, voorzitter van de Kamer van volksvertegenwoordigers (de Belgische Tweede Kamer), aan de telefoon tegen NRC.

„Het is een atypische situatie. België bevindt zich nooit in de positie waarin het nu verkeert”, zegt de Kamervoorzitter. Er is volgens hem een „verschuiving” gaande. Hij wijst enerzijds op de politieke realiteit, en anderzijds op de technische werkelijkheid. De Roover: „We hebben niet de traditie de stoute jongen - zoals Hongarije - van Europa te zijn.”

Veel technocraten steunen De Wevers lezing. „Neem Duitsland”, vervolgt De Roover. „Hoewel Berlijn een politiek spel speelt [fel gekant tegen de Belgische visie, vóór het gebruik van de Russische tegoeden], merken wij vanuit de wandelgangen dat de Duitse ambtenarij dicht bij de analyse van De Wever staat.”

Gepeperde boete

De morele verontwaardiging in Europa „verdrinkt” de economische analyse, stelt Geert Janssens, hoofdeconoom bij de Belgische ondernemersorganisatie ETION. „Er wordt met juridische creativiteit gezocht naar een politiek compromis waarbij confiscatie - wat het uiteindelijk nog altijd is - recht wordt gepraat.” Over de Russische tegoeden uitlenen, zegt hij: „Dat is geen vaas omduwen in een porseleinen winkel, het is het fundament onder de Europese winkel wegslaan.” Het Europese financiële systeem wordt ondermijnd, stelt Janssens, waardoor de EU niet meer geldt als veilige haven.

Lees verder op pagina 2

NIEUWSBRIEVEN
De hele dag op de hoogte
nrc.nl/nieuwsbrieven/actueel

REDACTIE
redactie@nrc.nl
nrc.nl/overons

ABONNEMENTSVRAGEN
ga voor meer informatie
naar nrc.nl/service

Deze uitgave komt voort uit
Algemeen Handelsblad (1828)
en Nieuwe Rotterdamse
Courant (1844)

PRIJS €4,60
Jaargang 56
no. 68
BELGIË € 5,60

8 710404 000361

Beleg mee in de energietransitie.
Zet ook jouw geld in als groene motor.

Kijk op meewind.nl

Let op:
Met beleggen
loop je risico en
maak je kosten.

Je kunt je inleg
(deels) verliezen.

meewind
echt duurzaam beleggen

Meewind is beheerder van een beleggingsinstelling en beschikt op grond van artikel 2:65 Wft over een AFM-vergunning.

IN HET LAND
AMERSFOORT

FREEK SCHRAVESANDE

Bij De Koffiebus is iedereen er voor elkaar

Op het Euterpeplein in Amersfoort, winkelhart van de wijk, schuifelen passanten met een boodschappentrol-ley door de kou. Meeuwen vechten om een stukje brood en bij de parkeerautomaat, in oktober neergezet, klinkt gefoeter uit een zijraampje op de invaldeplaats. „Die klootzakken...”

Het zoveelste beroep op hun zelfredzaamheid, zo voelt het. In 2013 verdween al de kerk van het plein en in 2017 - dat bleek tijdelijk, gelukkig - het buurthuis om de hoek. En nu is de bereikbaarheid een probleem. Want zie nog maar eens aan je dagelijkse praatje te komen als je wel in de buurt woont maar geen parkeervergunning krijgt, niet goed ter been bent en nog een boodschapje wil doen. 60 cent de eerste twee uur, daarna 9 euro per uur.

„Op zondagochtend is het gratis”, vertelt Emmy (80) op het terras voor De Koffiebus, een grote Amerikaanse camper die elke vrijdag op de hoek van het plein parkeert met gratis koffie en taart.

„Maar liever doe ik op zondag geen boodschappen.” Ze heeft bezwaar aangetekend. Een brief van zeven kantjes aan de gemeente.

„En, al iets gehoord”, vraagt Erik (67), aangeschoven in het al- maar uitdijende gezelschap buurtbewoners. „Net weer een brief”, bevestigt Emmy. „Ze willen zes weken uitstel.” Erik, ook vaste bezoeker, heeft Emmy al eens geholpen met een verwarde bovenbuurman. En Jan, ook vaste prik, met haar autogedoe. En weer een ander met haar computer. Jacinta (80), tegenover hen gezeten, knikt. „En zo probeert iedereen er voor elkaar te zijn.”

En allemaal kennen ze elkaar niet uit de wijk, maar van dit wekelijks momentje bij De Koffiebus van Harm Messink (47), een oud-buurtbewoner die in 2018 met zijn stichting op dit plein begon. Omdat hij het zát was, de anonimiteit, de oortjes, de zelfscankassa's, het zwijgend passer van elkaar op straat.

Inmiddels staat De Koffiebus - met hulp van sponsors - op vier pleinen in Amersfoort en werken

er honderdvijftig vrijwilligers. Jong en oud schuiven aan, afhankelijk van de buurtsamenstelling. Zo'n 80 procent vaste bezoekers, 20 procent nieuwe aanwas. Een deel komt voor de menukaart, een nog groter deel voor gezelschap. De toeloop is geregeld zó groot dat Messink na een uurtje bezoekers moet vragen hun zitplek af te staan.

Ik heb weleens mijn eigen vis-toeltje meegenomen”, zegt Erik. Hij kreeg na vijf jaar thuisloosheid een woning toege- wezen in Zuid. Een welvarende buurt, maar niet ingericht op hem. „Ik wil weten, als persoon met kwetsbaarheden, waarom ik moeilijk functioneer in deze maatschappij. Maar het wijkteam heeft amper tijd.” En ja, Erik is eenzaam, „in absolute zin”. Maar activiteiten in een buurthuis... „Twee tafels met vijftig vrouwen... ik stond letterlijk in de deuropening en dacht: hier moet ik niet zijn.”

De anonimiteit, de zelfscankassa's, de oortjes, het zwijgend passeren. De Koffiebus maakt er korte metten mee

„Die drempel hè”, knikt Emmy. „Je voelt je weggekeken”, zegt Jacinta. „De Koffiebus” - ze prikt haar vorkje in de taart - „is echt m'n redding geweest”. Negen maanden woonde ze in Amersfoort toen haar man overleed. Verhuisd vanuit Zeeland, omdat een kind hier woonde. „Maar die zei: mam, je hebt een verkeerd verwachtingspatroon. En ik begriep het wel hoor.”

Ze kwam er dus alleen voor te staan. „Zo éénzaam. En nou heb ik m'n mondje nog mee, maar als je...” Ze tikt intussen een vrouw aan, aangeschoven in stilte. „Staat je kerststukje mooi?” En Emmy kijkt nog even op de klok. Oef, de parkeermeter. „Nog 24 minuten.”

CBS-CIJFERS

Armoede in Nederland nam toe, trend is dalende

Voor het eerst in jaren steeg in 2024 het aantal mensen in armoede, door het wegvallen van de 'energietoeslag'. Armoede onder kinderen nam niet toe.

Christiaan Pelgrim

DEN HAAG

Na een daling van vijf jaar op rij, nam het aantal mensen dat leeft onder de armoedegrens in 2024 toe. Vorig jaar leefden ruim 550.000 mensen in armoede: 3,1 procent van de bevolking, meldt statistiekbureau CBS donderdag. Dat zijn er bijna 75.000 meer dan het jaar ervoor.

Deze stijging is te verklaren door het wegvallen van de tijdelijke energietoeslag van 1.300 euro. Die kregen de allerlaagste inkomens in 2022 en 2023 via hun gemeente, ter compensatie van de hard gestegen energieprijzen na de Russische inval in Oekraïne.

Toch is het effect hiervan op de armoede opmerkelijk, omdat het demissionaire kabinet-Rutte IV dit expliciet probeerde te voorkomen, op Prinsjesdag 2023. De wegval-

lende energietoeslag compenseerde het kabinet toen door twee toeslagen vanaf 2024 te verhogen: het kindgebonden budget en de huurtoeslag. Volgens ramingen van het Centraal Planbureau (CPB) zou dat voldoende zijn om het armoedepercentage in 2024 gelijk te houden.

De armoedecijfers van het CBS zijn sinds vorig jaar nauwkeuriger en praktijkgerichter. Het statistiekbureau bekijkt wat mensen werkelijk betalen voor hun woning, energie, zorgverzekering en eigen risico. Wie na deze uitgaven te weinig geld overhoudt voor de overige noodzakelijke uitgaven en geen groot vermogen heeft, leeft in armoede.

De CBS-cijfers tonen dat politiek Den Haag prioriteit gaf aan het bestrijden van kinderarmoede. Het percentage kinderen dat opgroeit in armoede steeg niet.

Daar komt bij: de armoedetrend is nog steeds dalende, zegt CBS-hoofdeconoom Peter Hein van Mulligen. Hij wijst op het armoedepercentage van 2021, het jaar vóór de introductie van de energietoeslag. Dat was met 4,9 procent fors hoger dan de 3,1 procent van vorig jaar.

Belangrijkste aanjager van deze daling, zegt Van Mulligen, is de krapte op de arbeidsmarkt.

» Vervolg van voorpagina

België ziet licht in de steun van Italië, die op twee na grootste economie van de eurozone en net als België een stichtende EU-lidstaat. Rome voelt er gezien de omvang van zijn economie weinig voor om tientallen miljarden te moeten bijdragen, zegt politoloog Lorenzo Castellani van de LUISS-universiteit in Rome. „Al drie jaar op rij probeert de regering de rekeningen te laten kloppen. Premier Meloni zit niet te wachten op een gepeperde boete, zeker niet op een moment dat Trump van Italië al flink meer defensie-uitgaven verwacht.”

Meloni en Trump zijn hecht. „Ze is het eens met Trump dat Europa niet de juiste kaarten in handen heeft om vrede af te dwingen in Oekraïne. En een nieuwe megalening voor Oekraïne, met Russische tegoden, zou Trumps vredesplan kunnen bemlemmen.”

De Italiaanse premier - een medestander

van Kyiv van het eerste uur - stelt zelf steun aan Oekraïne niet ter discussie, maar vraagt de manier waarop. Ze moet daarbij rekening houden met een deel van de Italiaanse politiek en publieke opinie, die oorlogsmoe is. „Ook steeds meer bedrijven verlangen naar vrede”, zegt Castellani. Bedrijven in Italië, maar ook in Frankrijk, willen terug naar Rusland, een belangrijke afzetmarkt voor luxeproducten.

Commissievoorzitter Ursula von der Leyen zette woensdag tijdens een toespraak in Straatsburg de deur naar een EU-lening op een kier, door te stellen dat er nog altijd „twee opties” op tafel liggen. In België weten ze, na een veto bij de vorige EU-top: een oplossing kan niet uitblijven. Alles staat of valt met sluitende garanties. Linksom of rechtsom, besluit Von der Leyen: „Europa móet deze week de beslissing nemen om Oekraïne de komende twee jaar financieel te steunen.”

Met medewerking van Michel Kerres en Rik Rutten.

Frankrijk Protest tegen ruiming vee met besmettelijke huidziekte

CARCASSONNE

Jonge boeren rijden woensdag langs een brandende barricade in Carcassonne, een vestingstad in het departement Aude, in het zuidwesten van Frankrijk.

Autowegen zijn met brandende banden en afval geblokkeerd. De acties zijn opgeblaaid na het ontdekken van nieuwe gevallen in tot nu toe niet getroffen departementen bij de grens met Spanje. Al dagen zijn er landelijke demonstraties van boeren tegen de ruiming van vee dat getroffen is door de huidziekte *Nodulaire dermatose*.

De Franse overheid stelt het slachten van runderen verplicht. Boeren vinden het onaanvaardbaar dat ook gezonde dieren gedood moeten worden. Het virus treft vooral runderen, maar komt ook voor bij schapen en geiten. De ziekte werd voor het eerst vastgesteld in juni en leidde tot het slachten van meer dan drieduizend runderen. Door het hele land waren er ruim 110 uitbraken.

FOTO VALENTINE CHAPUIS / AFP

HORECA

Ottolenghi opent nieuw restaurant in Amsterdam ‘in lijn’ met zijn stijl

De Brits-Israëlische kok en kookboekenschrijver Yotam Ottolenghi opent in de lente van 2026 een restaurant in de hoofdstad.

Rinskje Koelewijn

AMSTERDAM

De Brits-Israëlische kok en kookboekenschrijver Yotam Ottolenghi opent in de lente van 2026 een restaurant in het Conservatorium Hotel in Amsterdam, dat vanaf januari 2026 Mandarin Oriental Conservatorium zal heten. Ottolenghi heeft elf restaurants en delicatessenzaken, de meeste in Londen. Zijn eerste restaurant buiten het Verenigd Koninkrijk opende begin 2025 in Genève, het nieuwe Ottolenghi Amsterdam wordt nummer twee.

Ottolenghi begon zijn bedrijf in 2002 met een *deli* in de wijk Notting Hill in Londen. Zijn toenmalige partner Noam Bar was mede-eigenaar, net als Sami Tamimi, die tot vorig jaar de keuken en het personeel bestierde van alle restaurants, waarvan Nopi (2011) en Rovi (2018) de beroemdste zijn. Ottolenghi was de naamgever, het gezicht en de

stem van het imperium. Zijn doorbraak kwam met de twee kookboeken die hij met Tamimi schreef, *Ottolenghi* (2008) en *Jeruzalem* (2012).

Sindsdien is zijn naam en zijn manier van koken een wereldwijd begrip. Gerechten gebaseerd op groenten, vaak gefermenteerd of ingemaakt, en gecombineerd met specerijen en smaken - Sumak, za'atar, granaatappelmelasse - die voordien weinig gebruikt werden in Europa. De keuken in het nieuwe Amsterdamse restaurant zal „in lijn zijn” met die typische Ottolenghi-stijl.

Gaza-oorlog

De charme van die eerste kookboeken was dat ze geschreven waren door een duo dat zich niets zei aan te trekken van politiek en polarisatie in hun land. Ze noemden zich destijds Joods-Israëliisch en Arabisch-Israëliisch en benadrukten hun overeenkomsten: beiden geboren in 1968 in Jeruzalem, tegelij-

kertijd (1997) geëmigreerd naar Londen, allebei getrouwd met een man. Sinds het begin van de Gaza-oorlog op 7 oktober 2023 is de vriendschap tussen de twee uitgedoofd en is Tamimi gestopt als bedrijfsleider. „Het enige wat ik nog deel met Yotam zijn mijn aandelen

Eten mag nooit een wapen zijn

Yotam Ottolenghi kok

in het bedrijf”, zei hij tegen NRC. De huidige echtgenoot van Ottolenghi, Karl Allen, is ook aandeelhouder, net als managing director Cornelia Staebli. De omzet van het bedrijf is niet openbaar.

Kritiek

De Nederlandse koks Nadia Zerouali en Merijn Tol bekritiseerden Ottolenghi in 2024 in dagblad *Trouw*.

Zij vonden dat hij zich had moeten uitspreken over de genocide die Israël aanricht in Gaza en vonden het ongevoelig dat hij een kookboek met de naam *Comfort* uitbracht terwijl in Gaza een hongersnood gaande is. In een Instagram-post van juni 2025 veroordeelt Ottolenghi voor het eerst de Israëlische strategie om de Palestijnse bevolking uit te hongeren. „Eten mag nooit een wapen zijn”, schrijft hij. „Eten moet een brug zijn tussen mensen.”

Ergelijk

Fadi Kattan, een Palestijnse chef met restaurants in Londen, Toronto en Bethlehem vindt het ergelijk dat oorspronkelijk Palestijnse recepten en gerechten - zoals tahini en hummus - sinds Ottolenghi worden bestempeld als ‘typisch’ Ottolenghi, Midden-Oosters of Israëlisch. „Ik ben geen antisemiet als ik zeg dat je van mijn eten af moet blijven.”

Het Amsterdamse Ottolenghi-

restaurant wordt net als dat in Genève ondergebracht in een hotel dat eigendom is van de Mandarin Oriental Group, gevestigd in Hongkong. De groep bezit 44 vijfsterrenhotels, 12 resorts en 26 „exceptionele” huizen in 27 landen. Ottolenghi zei in 2013 nog tegen NRC dat hij er niet aan moest denken een restaurant te beginnen in het buitenland. „Ik ben heel controlerend. Alles moet goed zijn. Het eten, de presentatie, de inrichting, de hygiëne, de bejegening van de klanten... Nee, nee... Ik zou me de hele tijd vreselijk zorgen maken.”

Ottolenghi heeft een band met Amsterdam, hij woonde en studeerde er tussen 1995 en 1997 en hij schreef er zijn masterscriptie filosofie. Hij publiceerde destijds in het *Nieuw Israëlietisch Weekblad*, maar niet over koken. Later schreef hij daar wel over in zijn column voor *The Guardian* en zijn rubriek voor *The New York Times*. Van zijn negen kookboeken zijn er vijf miljoen verkocht.

Rob Jetten (D66) arriveert woensdag in het gebouw van de Tweede Kamer voor een gesprek met informateur Rianne Letschert. FOTO JEROEN JUMELLET/ANP

FORMATIE

Informateur zoekt steun voor coalitie – hoe serieus is JA21 in beeld?

Partijen komen deze week weer bij de informateur. D66 moet zich al verantwoorden over mogelijke keuze voor JA21.

Lamyae Aharouay en Guus Valk

DEN HAAG

Mirjam Bikker, leider van de ChristenUnie, staat er alweer, woensdagochtend om negen uur. Voor de derde keer mag ze kennis komen maken met een nieuw persoon die een nieuwe poging tot coalitievorming tot een goed eind moet brengen. Dit keer is het informateur Rianne Letschert, die een week geleden door D66 naar voren werd geschoven. Bikker ziet haar bezoekje als een formaliteit. „De formatie draait echt om andere partijen, die zijn nu weken bezig. Wij worden vaak genoemd als constructieve partij. Dat zijn we ook, maar wel vanuit de Tweede Kamer.”

Letschert onderzoekt de bereidwilligheid van - waarschijnlijk - oppositiepartijen om een nieuwe coalitie te steunen, al dan niet op deelonderwerpen. Ze komen deze dagen bijna allemaal langs. Op dinsdagavond was PVV-leider Geert Wilders bij Letschert geweest. Hij klonk heel anders dan Bikker. „We hebben een leuk gesprek gehad, maar ik heb niet echt antwoorden gegeven op de vragen die ze mij heeft gesteld. Ik heb tegen haar gezegd dat ik niet ga zeggen wat ik ga doen.”

Over zes weken willen D66, VVD en CDA er inhoudelijk uit zijn. De partijleiders treffen elkaar deze

week elke dag voor gesprekken. En op de momenten waarin ze niet samen zitten, doen hun secondanten dat wel. Al worden die lang niet altijd door de beveiligers herkend. „Ik ben Jan Paternotte van D66”, zegt Jan Paternotte woensdagochtend voor de gesloten deuren van het formatiegebied in de Tweede Kamer. De beveiligers laten hem er niet meteen door. „Ik ben hier voor de secondantentafel”, zegt hij in een nieuwe poging. Pas dan mag hij naar binnen.

‘Verantwoordelijkheid nemen’

De grote, onbeantwoorde vraag blijft: wordt het een minderheidskabinet van drie partijen met maar 66 Kamerzetels? Of mogen andere partijen echt meedoen? Partijleider Rob Jetten zag zijn voorkeurscoalitie met VVD en GroenLinks-PvdA in rook opgaan, de VVD wil die niet.

In plaats daarvan zit alleen de VVD nu aan tafel, en is GroenLinks-PvdA afgewezen. Bij die partij is veel chagrijn. Voor een meerderheidscoalitie zijn ze niet welkom, maar ze horen wel van de onderhandelende partijen dat ze „verantwoordelijkheid moeten nemen” als die minderheidscoalitie er eenmaal is.

Mocht het bij deze drie partijen blijven, dan heeft het kabinet de linkse oppositie hard nodig voor bijvoorbeeld nieuwe stikstofmaat-

regelen. Strategisch is zo’n positie voor partijleider Jesse Klaver niet onhandig: de partij kan dan eisen stellen én vanuit de luwte van de oppositie werken aan een ideologisch profiel. Maar bij GroenLinks-PvdA heeft op dit moment niemand zin het eventuele minderheidscoalitie-Jetten een handje te helpen.

Jesse Klaver staat tot nu toe niet op het lijstje van Letschert. Dat geldt ook voor JA21. Aan de rechterkant van de drie onderhandelende partijen is een heel andere dynamiek te zien. JA21 wordt (nog)

Eerdmans (JA21) zegt dat hij helemaal niets over de formatie wil zeggen

niet expliciet uitgesloten, en dat betekent dat de optie dat de partij toetreedt tot de coalitie nog altijd bestaat. Maar hoe serieus is die? De partijleiders praatte afgelopen maandag, na hun *retraite* op landgoed De Zwaluwenberg in Hilversum, alle drie om deze vraag heen. JA21 lijkt daar hoop uit te putten. Partijleider Joost Eerdmans zelf wil deze week niets meer zeggen over de formatie. En daarmee bedoelt hij, zegt hij begin deze week in de deuropening van zijn werkkamer,

helemaal niets. Aan hem ligt het niet, zegt hij dan toch nog, dat hij niet aan tafel zit bij de informateur. „Ze hebben me niet uitgenodigd.”

JA21 kan de coalitie aan 75 Kamerzetels helpen, precies de helft. Komt er een vijfde partij bij, bijvoorbeeld 50Plus, dan is er een meerderheid. Toch is die optie nu niet erg realistisch. Zelfs in de VVD, die het dichtst bij JA21 staat, bestaat twijfel over de stabiliteit van de partij. Los je het ene probleem (geen Kamermeerderheid) niet op door een ander probleem (een onvoorspelbare coalitiepartner) te veroorzaken?

‘Emopopulisme’

Meestal houden partijen die in beeld komen in een formatie zich een tijdje rustig. En hoewel Eerdmans niets zegt, roept de houding van JA21 in de Kamer wel de vraag op of de partij zichzelf echt als een serieuze optie ziet. JA21 stemde vorige week, in het debat over de formatie, voor een PVV-motie die een totale asielstop bepleit.

Een ander opvallend moment was vorige week, in een debat over de aardgaswinning in Groningen. Kamerlid Ranjith Clemmink (JA21) verweet andere Kamerfracties „emopopulisme”, omdat die de gaswinning niet willen hervatten. JA21 wil dat wel. De sneer leek onder meer bedoeld voor D66, waarvan Kamerlid Hans Vijlbrief,

in zijn vorige rol als staatssecretaris van Mijnbouw, emotioneel zeer betrokken is bij de aardbevingsproblemen in Groningen. Kamerleden van de onderhandelende partijen waren verbaasd. Het toonde dat je bij JA21 nooit weet waar je aan toe bent, werd daar gezegd.

Samenwerken met het uiterst rechtse JA21 ligt vooral moeilijk bij D66, al heeft Jetten de partij van Eerdmans nooit definitief uitgesloten. Op maandagmiddag wordt D66-Kamerlid Joost Sneller met de gevolgen daarvan geconfronteerd. In Nieuwspoorst neemt hij een notitie van de Democratie Monitor in ontvangst, met voorstellen om de democratie te verstevigen.

Rechtsstatelijke toets

Een van de aanwezigen begint over JA21, en de rechtsstatelijke toets van het verkiezingsprogramma door de Nederlandse Orde van Advocaten. JA21 was een van de slechtst scorende partijen. „Ik weet dat jullie liever niet met JA21 willen”, krijgt Sneller te horen van een bezorgde vragensteller. „Maar wat is nu jullie échte opstelling?” Snel-er zegt dat hij „zorgelijke dingen” ziet in de reactie van JA21 op de rechtsstatelijke toets van hun plannen. „Ik heb daar niks van een reflectie gezien: hoe kijken we daarnaar, vinden we het een probleem?” „En dús?”, klinkt er uit de zaal. Een duidelijk antwoord blijft uit.

ONZE BANK OOK VAN WIE VINDT DAT KUNST EEN PODIUM VERDIENT

Liberty for All
Fernando Sánchez Castillo

Kunst geeft ons meer dan schoonheid.
Het laat ook zien waar de spanning zit in onze samenleving.
Legt bloot wat ons ongemakkelijk maakt.
Als coöperatieve bank omarmen we wat ons allemaal raakt en verbindt.
Kunst doet dat op een bijzondere manier, door ons anders te laten kijken.
Naar onszelf, elkaar en wat er speelt in de wereld.
Juist in deze tijd dragen wij als Rabobank daar graag aan bij.
Met kennis, tijd en geld.
Kunst is niet moeilijk, zoals je weleens hoort.
Het maakt juist moeilijke dingen bespreekbaar.
Het opent onze blik.
En daarmee het gesprek.

Kijk met andere ogen.
art.rabobank.nl

RABOBANK IS TROTS SPONSOR VAN KUNST

VS waren olietankers bij Venezuela.
Hoe werkt een zeeblokkade?

AMSTERDAM

De afkondiging, dinsdag, van een „totale en volledige” Amerikaanse blokkade van onder sancties vallende olietankers van en naar Venezuela voert de druk op het bewind van Nicolas Maduro verder op. Voor Venezuela is olie de belangrijkste bron van inkomsten en het vervoer daarvan gebeurt uitsluitend via zee. Een maritieme blokkade lijkt een effectief middel om de export, althans gedeeltelijk, af te knippen.

1 | Wat houdt dat in, een zee-blokkade?

In verdragen is sinds de negentiende eeuw getracht de maritieme blokkade internationaalrechtelijk te regelen, ook met het oog op de status van neutrale landen en schepen, of hulpverlening tijdens een conflict. Het debat daarover woedt nog steeds rond de totale blokkade die Israël in 2007 tegen Gaza instelde. In de praktijk wordt een blokkade meestal ingesteld door een staat die daartoe over de sterkste middelen beschikt.

2 | Is dit een nieuw middel voor Amerika?

De Verenigde Staten maakten er eerder veelvuldig gebruik van, inclusief geweld. In de Amerikaanse Burgeroorlog (1861-1865) blokkeerden schepen van de Noordelijke Staten (de Unie) op bevel van president Lincoln Zuidelijke havens om de export van katoen stil te leggen. Honderden schepen die de blokkade trachtten te ontlopen, *blockade runners*, werden tot zinken gebracht.

In 1950 stelden de VS een blokkade in tegen Noord-Korea, en een blokkade van de Vietnamese havens Haiphong werd vanaf 1972 afgedwongen door er zeemijnen te leggen. De bekendste Amerikaanse zeeblokkade is de „quarantaine“ die president Kennedy in oktober 1962 afkondigde om te voorkomen dat Russische schepen kernraketten in Cuba konden afleveren.

3 | Hoe serieus is Trumps dreigement?

De tanker Skipper werd eerder deze maand door de Amerikanen opgebracht voor de Venezolaanse kust. Boven: **Venezolaanse vissers** in de haven van La Guaira. FOTO'S VANTOR VIA AP EN MIGUEL GUTIERREZ/ANP/EPA

op 10 december goed te zien toen Amerikaanse militairen vanuit twee Blackhawk-helikopters *afseilden* naar het dek van de olietanker Skipper en het bevel overnamen. De 333 meter lange tanker zou Iraanse en Venezolaanse olie hebben vervoerd, onder meer bestemd voor Cuba. Tegen Venezuela zijn sancties van kracht sinds 2019, tijdens Trumps eerste termijn, maar niet eerder nadat de Verenigde Staten een schip in beslag.

De Skipper, onder vlag van de Marshall-eilanden, is een van de 'schaduwschepen' waarmee Venezuela sancties ontduikt. Iran en Rusland, ook op internationale sanctielijsten, maken gebruik van dezelfde 'schaduwvloot' van enkele honderden schepen. Schaduwvlootsschepen varen vaak zonder transponder en veranderen

frequent van naam of vlaggen-
staat.

4 | Hoe effectief is zo'n blokkade?

Volgens Argos, een Brits bedrijf dat wereldwijd goederenstromen volgt, was het aantal vertrekkende tankers al sterk teruggelopen: zeven deze maand. Vergeleken met december vorig jaar is de olieproductie met driekwart gedaald tot 258.000 vaten per dag.

Het opbrengen van de Skipper betekent dat elk schip nu dit risico loopt. Voor Venezuela is het schip zelf een grotere schadepost dan alleen de verloren lading ter waarde van 120 miljoen dollar. „Ik denk dat we die zullen houden”, zei Trump.

Het netwerk van dubieuze re-
ders en tussenpersonen dat de
schaduwvloot runt, zal het risico
dat er weer een schip in beslag

zolaanse olie af. De rest gaat onder meer naar Cuba. Veel olie voor de Aziatische markt is onderweg, dus het effect van een blokkade is daar niet meteen merkbaar. Los daarvan is China maar deels van Venezolaanse olie afhankelijk.

Dat ligt anders voor Cuba, waar die olie van levensbelang is. Tankers op weg naar China lossen er vaak een deel van hun lading. De Cubaanse president Miguel Díaz-Canel noemde het opbrengen van de Skipper „een daad van piraterij”. Volgens hem betekent het wegvallen van olie uit Venezuela een grote verslechtering van de economische situatie. Het eiland heeft nu al te maken met *black-outs*.

worden genomen willen afdekken door voor *alle* schepen hogere kosten te berekenen. „Voor [Venezuela] worden de marges kleiner en dat maakt het een stuk moeilijker om die olie vervoerd te krijgen”, citeerde *The Economist* een zakenman met kennis van de Venezolaanse oliesector.

De Venezolaanse staatsolie-maatschappij PDVSA eist dat kopers de hele lading vooraf betalen. „Voor kopers is dat nu vermoedelijk een onaanvaardbaar risico“, aldus het blad. En dat was nog vóór de aankondiging van de totale blokkade. Schepen die op weg waren om in Venezuela olie in te nemen zouden nu worden omgeleid.

5 | Welke andere landen raakt een blokkade?

China neemt, naar wordt aangenomen, 80 procent van alle Vene-

Advertentie

Gall & Gall

SINDS 1884

't Feest BEGINT BIJ ONS

**Château
Mitrotres**
Frankrijk, AC
Saint-Emilion
Grand Cru
2022

NIEUW

OP=OP

WINEENTHUSIAST
91
PUNTEN

15.99*
11.99

FERM &
STEVIG

**Moillard
Bourgogne
Chardonnay**
Frankrijk,
AC Bourgogne
2024

NIEUW

OP=OP

16.99*
12.99

SOEPEL
& VOL

**Riporta
Pecorino**
Italië,
IGT Terre
di Chieti
2024

DE GROTE HAMERSMA
85
2024

8.39*
6.29

ZACHT &
FRUITIG

**Mucho
Mas Gold**
Spanje

DE GROTE HAMERSMA
85
2024

9.99*
7.49

ROND
& VOL

**KOM LANGS OF
GA NAAR GALL.NL**

Actie is geldig t/m 1 januari 2026

Ontdek alle acties op
gall.nl of scan de QR-code

*Acties zijn geldig zolang de voorraad strekt. Geen bezorging op de Waddeneilanden. Referentieprijs: de laagste niet-promotie prijs in 30 dagen.

Het fregat **Zr.Ms. Van Amstel** tijdens een oefening in de Noorse Zee. FOTO DEFENSIE

REPORTAGE **NAVO-OEFENING**

Kat- en muisspel tussen Russen en NAVO in de Poolcirkel

NAVO-topman Rutte wees het Arctisch gebied aan als nieuw strijdtoneel tussen Rusland en het Westen. *NRC* voer mee met de Zr.Ms. Van Amstel, vlaggenschip van een NAVO-vlooteenheid bij de Poolcirkel. „We lopen achter bij de Russen.”

Kees Versteegh
BODØ, NOORWEGEN

In de benauwde, donkere commandocentrale met zijn lage plafond schalt kapitein-luitenant Sjors ter Veen een serie bevelen door zijn microfoon. Een etage hoger, op de brug van het fregat Zr.Ms. Van Amstel rennen de officieren naar hun posities. Een jonge sergeant in het midden drukt op enkele knoppen en jaagt de snelheid steeds verder op: 16, 17, 18 knopen. De golven van de Noorse Zee, deze dag kalm en vrij vlak, spatten stuk op de grijze boeg. De laagstaande winterzon verleent de sneeuw- en ijslaagjes op de fjorden een spectaculaire gloed. Als volgens een schermpje met digitale snelheidsmeter de 18 knopen is

bereikt, krijgen de dieselmotoren hulp van twee gasturbines. Ze jagen het 122 meter lange gevaarte naar een topsnelheid van 28 knopen, zo’n vijftig kilometer per uur. „Het lijkt wel een speedboot”, zegt de verslaggever van *NRC* die eind november op uitnodiging van de marine een dag meevaart. „Dat lijkt niet alleen maar zo”, riposteert commandant Ter Veen met trots. „De Van Amstel is een speedboot.” Afgelopen donderdag wees secretaris-generaal van de NAVO Mark Rutte het gebied boven de Poolcirkel aan als nieuw terrein waar het westers bondgenootschap en Rusland elkaars bewegingen steeds intensiever volgen. In zijn inmiddels veelbesproken toespraak in Berlijn noemde Rutte ‘the Arctic’ vier keer als „sleutelgebied om niet alleen Europa, maar de hele Euro-Atlantische zone veilig te houden”.

Eerder dit jaar versterkte de NAVO een van haar Amerikaanse hoofdkwartieren (JFC Norfolk) waarvandaan acties van het bondgenootschap in het noordelijk gebied worden gecoördineerd. Ook besloot de NAVO om intensiever te gaan oefenen en patrouilleren op de Noorse Zee rond Bodø, een midden-Noorse havenstad dicht bij de Poolcirkel. De laatste maanden gebeurde dat onder leiding van de Van Amstel, vlaggenschip van een vlooteenheid van drie fregatten: de *Standing NATO Maritime Group 1*. De snelheid van 28 knopen blijkt niet de enige nautische prestatie van het 32 jaar oude fregat, een van de oudste waar Nederland over beschikt. Tijdens de versnelling helt het schip scherp naar bakboord. In de verte tekent zich het silhouet af van de FGS Hamburg uit Duitsland. Aan stuur-

” De Russische marine zoekt in het noorden de ruimte die ze in het zuidoosten niet heeft

Sjors ter Veen
kapitein-luitenant
Zr.Ms. Van Amstel

boord verdwijnt het andere begeleidende fregat, de HMCS St John’s, onder het steeds hoger liggende rechtervenster. **Spectaculaire snelheid** Indrukwekkend allemaal, maar wat gebeurt hier nou eigenlijk? Volgens de uitleg van diverse marineofficiëren oefent de Van Amstel met het uitvoeren van een ontwijkingsmanoeuvre als onderdeel van de oefening *Arctic Advance*. Computers op het schip simuleren een inkomende vijandelijke raket. Terwijl de Van Amstel probeert te ontkomen en zijn luchtafweer in stelling brengt, moeten de twee begeleidende fregatten hun Nederlandse bondgenoot een handje helpen om dreigingen vanuit de lucht uit te schakelen. Een arsenaal aan luchtdoelraketten (bereikt tot 150 kilometer), snelvuurkanonnen

en andere wapensystemen staan ter beschikking. Om het rollenspel tijdens de oefening te vervolmaken, vliegen drie F-35’s van de Noorse luchtmacht hoog over; zij voeren een denkbeeldige aanval uit op de Van Amstel. Nee, dit was géén show voor meevarende media, zegt Arjen Warnaar. De commandeur geeft leiding aan het vlootverband *Standing NATO Maritime Group 1*. De marineofficier vouwt zijn lichaam van twee meter op achter een van de tafeltjes van de *longroom* – de ontspanningsruimte van de Van Amstel – en strekt zijn lange benen voorzichtig weer uit. „Natuurlijk maakt een spectaculaire snelheid zoals van zonet indruk op bezoekers, maar daar gaat het ons niet om. Kern is het oefenen met manoeuvreerbaarheid en met samenwerking tussen NAVO-schepen van diverse landen om samen de dreigingen in dit gebied het hoofd te bieden.” Welke dat specifiek zijn, wil Warnaar noch Ter Veen zeggen. Aanleiding voor alle maatregelen vormden waarschuwingen van onder meer Noorse en Britse geheime diensten tegen groeiende Russische activiteit. De militaire geheime dienst in Oslo waarschuwde in 2024, over een zijns inziens steeds offensiever opererende Russische marine: „Het Russische onderwaterprogramma (GUGI) heeft zowel geavanceerde oppervlakteschepen tot zijn beschikking als onderzeeërs en andere middelen voor verkenning en sabotage tegen civiele communicatiekabels en onderwaterin-

” Zie je een beschadigd anker, dan kun je te maken hebben met een boefje

Arjen Warnaar
commandeur
Standing NATO
Maritime Group 1

stallaties.” Januari 2022, dus nog voor de Russische inval in Oekraïne, raakte de verbinding tussen Spitsbergen en de rest van Noorwegen om onverklaarbare redenen wekenlang verstoord. De verstoring had volgens de autoriteiten een „menselijke oorzaak”. Vooral het omvangrijke netwerk van Noorse olie-, gas- en internetleidingen in de uitgestrekte ‘exclusieve economische zone’ op zee, is steeds meer doelwit van Russische observaties en sabotage-pogingen, waarschuwde de Noorse minister van Defensie Bjørn Arild Gram vorig jaar. Mei 2024 stuitten de diensten op activiteiten van - vermoedelijk - Russische agenten die sabotageacties zouden hebben gepland bij Haakonsvern, de grootste militaire basis van de Noren. Ook de zeer lange (2.350 kilometer) onderzeese communicatiekabels tussen Spitsbergen, vulkanisch eiland Jan Mayen met zijn Noorse militaire basis, en het Noorse vasteland worden in de gaten gehouden. **Waterbed-effect op zee** De dreiging van Moskou is niet alleen offensief van karakter, maar kent ook een defensieve kant, legt commandant Sjors ter Veen uit. „De Russische marine zoekt hier in het noorden de ruimte die ze meer naar het zuidoosten niet, of steeds minder heeft.” Met een paar muisklikken pakt Ter Veen er op één van de computerschermen een elektronische kaart bij, en zoomt in. „Want waar kunnen ze heen? Vanaf de Zwarte Zee kan de Russische marine alleen

naar buiten - dat wil zeggen: naar de Atlantische Oceaan, via vernauwingen zoals de Bosporus en bij Gibraltar.” Qua ‘midden-route’ zijn er veel activiteiten vanuit de marinebasis bij St. Petersburg richting de Oostzee. „Maar dat is wel steeds lastiger voor de Russen sinds de NAVO daar actiever is geworden in reactie op de sabotage van onderzeese kabels”, zegt Ter Veen. „Blijft over: de noordelijke route vanaf Moermansk via de Barentssee naar het zuiden, het gebied waar wij nu zitten.” De groeiende activiteiten van de Russen in het Poolgebied zijn volgens de NAVO mede het gevolg van wat het bondgenootschap ziet als succes bij het volgen en hinderen van sabotageacties in het Oostzeegebied. Een waterbed-effect op zee, als het ware. Hoe dat zit, legt commandeur Arjen Warnaar in de longroom uit. Hij was een van de NAVO-commandanten die eerder dit jaar leiding gaf aan *Baltic Sentry* in de Oostzee; ook de Van Amstel was er actief. De commandeur „durft wel een verband te leggen met onze toegenomen activiteit daar en een afname van het aantal incidenten met kapotte kabels in de Oostzee”. Het laatste incident dat de internationale pers haalde, dateert alweer van eind februari. „Mede daardoor verplaatsen activiteiten zich hierheen en kan de dreiging in dit gebied groter worden.” Ook in Tallinn, op de marinebasis bij de hoofdstad van Estland, klinkt tevredenheid over het verloop van Baltic Sentry. Ivo Värk, commandant van de -

kleine - Estse marine die ook actief is op de Oostzee, zegt op vragen hierover van NRC tijdens een bezoek aan Tallinn: „Je kunt niet om het gegeven heen dat vanaf het begin van Baltic Sentry er tot nu geen onderbrekingen meer zijn geweest in de kritische onderzeese infrastructuur. Baltic Sentry maakt het verschil.” Wel houdt de Estse marinechef in verband met de winter een slag om de arm. Veel van die incidenten speelden zich juist in dit jaargetijde af. **Sabotage** Terug op de Van Amstel somt commandeur Warnaar alle fases en stappen op die inmiddels tegen sabotageacties in de Oostzee zijn gezet; ook hier in de Noorse Zee dienen ze als ‘*lessons learned*’. De contacten tussen nationale communicatiebedrijven - eigenaars van de kabels- en hoofdkwartieren van de NAVO, zoals die bij het Limburgse Brunssum - zijn sterk verbeterd. Warnaar: „De communicatie-industrie weet daarom binnen een paar minuten waar een breuk of beschadiging zit, en kan binnen nog eens een paar minuten ons op de hoogte stellen.” Door intensieve monitoring van het gebied, weet de NAVO eveneens binnen korte tijd in kaart te brengen welke schepen in de buurt van de breuk of beschadiging waren. Hun recente vaargeschiedenis wordt gecontroleerd op onverklaarba-

LEES VERDER OP PAGINA 10

Arjen Warnaar, commandeur standing NATO Maritime Group 1.

Sjors ter Veen, kapitein-luitenant op de Zr.Ms. Van Amstel. FOTO'S DEFENSIE

NAVO-oefening in de Noorse Zee

Samen tegen eenzaamheid. Samen tegen lepra.

Lepra vroegtijdig opsporen en behandelen voorkomt levenslang lijden. Handicaps als gevolg van de ziekte werkt discriminatie in de hand, waardoor eenzaamheid op de loer ligt. Voormalig medisch directeur van de Leprastichting Wim van Brakel legt uit waarom preventie de sleutel is om lepra uit te roeien.

Help Vina

Lees hier verder

VERVOLG VAN PAGINA 9

re routes en opvallende acties zoals het uitzetten van de transponder.

Door de vergrote aanwezigheid van de NAVO, vaak ook Nederlandse fre-gatten en mijnenjagers, kan vervol-gens snel koers worden gezet naar ver-dachte vaartuigen. Die worden geësc-corteed naar nationale wateren. Voor-al nauwe zeegebieden zoals het Katte-gat tussen Denemarken en Zweden (de nauwe verbinding tussen Oostzee en Noordzee) waar het nationale zeerecht geldt, maken dat gemakkelijker, aldus Warnaar. „Daardoor kunnen we ge-makkelijker aan boord om controles uit te voeren. Als je dan een beschadigd anker tegenkomt, dan weet je: we kun-nen hier te maken hebben met een boefje.”

Daar kan de rechter trouwens heel anders over denken. „Juridisch is het allemaal niet waterdicht om iemand voor de rechter te brengen, [tot nu toe is dat in slechts een enkel geval ge-beurd, zonder veroordeling]”, vervolgt Warnaar, „maar vervelend voor de Russen zijn onze acties wel. Rusland lijdt economische schade omdat vaak schepen worden opgehouden die olie vervoeren. Juist de olie-export is cruci-aal voor het financieren van de oorlog.”

‘Hier, lees dit!’

Aan boord van de Zr.Ms. Van Amstel mag dan tevredenheid heersen over de NAVO-acties in de Oostzee, kritischer is de stemming als het gaat om de hui-dige uitdaging op de Noorse Zee en de Atlantische Oceaan. „Hier, lees dit!”, zegt commandant Ter Veen die van de brug naar de longroom is afgedaald om de verslaggever een artikel van hem in het *Marineblad* (juni 2025) in handen te drukken. Titel: *Europa moet han-delen voordat het te laat is*. Portee van het stuk: Rusland is en blijft agressief, ook op zee. Aanbevolen actie: onmiddellijk en assertief reageren.

„Hier op zee wordt dat nog lastig ge-noeg”, zegt Ter Veen ter toelichting: „We lopen achter bij de marinecapaci-teit van de Russen, zowel in volume als technologisch. Want ga maar na: we stootten al onze maritieme patrouille-vliegtuigen (Orions) af. En toen ik der-tig jaar geleden bij de marine kwam, hadden we achttien fregatten. Nu heb-ben we er nog zes. We missen massa. En ja, we krijgen nieuwe, hypermoder-ne fregatten en onderzeeboten, maar niet eerder dan rond 2030.”

Ter Veens eigen fregat is met meer dan dertig dienstjaren en een serie tus-

sentijdse upgrades aan vervanging toe, maar die komt pas in 2029. Anti-dro-nesystemen zijn aanwezig op het schip, maar de marine moet alle zeilen bijzetten om alle vernieuwingen in de-zee sector te integreren in de luchtaf-weer. „Als we niet meegaan in deze ontwikkelingen, gaan we deze slag ver-liezen”, stelt Ter Veen.

De uitdaging is enorm, erkent ook commandeur Arjen Warnaar: „Het gaat hier om een uitgestrekt gebied.” De eerdergenoemde vernauwing van bij-voorbeeld het Kattegat tussen Zweden en Denemarken die NAVO-controles vergemakkelijkt, valt niet te vergelij-ken met bijvoorbeeld de honderden mijlen brede doorgangen tussen Noor-wegen en het Verenigd Koninkrijk naar de Noordzee. Hier is de zeebodem be-zaaid met kabels en leidingen. War-naar: „Een groot deel van de wereld-economie draait daar op. Dat maakt het Westen kwetsbaar.”

Wie de ernst van de situatie wil be-grijpen en de ongrijpbaarheid van de Russen wil doorgronden, moet volgens Warnaar kijken naar de lotgevallen rond het ‘onderzoeksschip’ Jantar. „Daaraan zie je hoe één Russisch schip verschillende NAVO-landen flink kan bezighouden”.

Russisch onderzoeksschip

Het oceanisch onderzoeksschip Jantar is paradepaard van het eerder genoem-de GUGI-programma van de Russische marine, en kan volgens de *Financial Times* met beweegbare armen onder water internetkabels aftappen - of er explosieven op plaatsen. Voor observa-ties zowel onder als boven het zee-op-pervlak kan het schip drones inzetten. Thuisbasis is Olenya Guba, in de buurt van Moermansk. Voor veel van haar ac-tiviteiten moet de Jantar de Noorse Zee door, het ‘jachtgebied’ van *Standing NATO Maritime Group 1*.

Al sinds de Russische Jantar in sep-tember 2015 voor de kust van Georgia (VS) opdook om Amerikaanse onder-watersensoren te bestuderen, trekt het vaartuig de aandacht van westerse in-lichtingendiensten. Tientallen inci-denten verder - heel vaak in de buurt van onderzeese kabels - werd het schip november vorig jaar, en opnieuw janua-ri dit jaar, gespot in Britse wateren. Het leidde tot officiële en scherp ge-stelde waarschuwingen van de kant van de regering in Londen aan het adres van Moskou. Twee Britse mari-neschepen joegen de Jantar weg.

Later dit jaar, begin november, na-men de Russen een kijkje in de buurt van de Waddeneilanden, net buiten

‘De Vis’, **sonarapparatuur** om onderzeeboten te traceren. Boven: fregat **Zr. Ms. Van Amstel** in de haven van Bodø. FOTO’S DEFENSIE

Nederlandse territoriale wateren. De precieze locatie maakte Defensie niet bekend. Ook daar werd het schip ge-dwongen te vertrekken, nu door Zr.Ms. Friesland en Zr.Ms. Snellius van de Ne-derlandse marine.

Onverstoorbaar vervolgde het Rus-sische schip haar weg over de Noord-zee, inmiddels wel gadegeslagen door kustwacht- en marine-eenheden van NAVO-landen, en gemonitord door NAVO-spionagesatellieten. Eind no-vember dook het schip op in de wate-ren bij Schotland. Toen het ook daar weer gesommeerd werd te vertrekken, bereikte de Jantar *next level* aan pest-gedrag, aldus de Britse regering. Be-manningsleden probeerden met laser-stralen piloten van overvliegende ver-kenningsvliegtuigen te hinderen die het schip aan het ‘tracken’ waren, zei de Britse minister van Defensie John Healey in een persverklaring. Hij sprak

van een „extreem gevaarlijke situatie” die „extreem serieus” was genomen. Voor eventuele reacties had de Britse regering naar eigen zeggen „militaire opties” beschikbaar gehad, al werden die niet verder gespecificeerd.

Commandeur Warnaar en de ande-ren op de Van Amstel volgen de ver-wikkelingen rond de Jantar op grote af-stand. Komende vrijdag keert het fre-gat terug naar zijn thuishaven in Den Helder. Begin volgend jaar gaat het voor nieuwe NAVO-oefeningen naar de wateren rond Trondheim en Hammer-fest. Laatstgenoemde haven - in het ui-terste noorden van Noorwegen is slechts enkele honderden zeemijlen verwijderd van Severomorsk nabij Moermansk, thuisbasis van de Russi-sche noordelijke vloot.

Met medewerking van Rik Rutten vanuit Tallinn.

OORLOG IN SOEDAN

Massamoord, bewijs vernietigd

Uit satellietbeelden blijkt dat de paramilitaire Rapid Support Forces in Darfur systematisch de bevolking uitmoorden.

Koert Lindijer en Toef Jaeger

NAIROBI/AMSTERDAM

„De Rapid Support Forces (RSF) do-den nu in volle vrijheid, zonder angst voor gerechtigheid, zonder enige vorm van verantwoording”, zei Mohammed Hassan, directeur van het Darfur Network for Human Rights, enkele dagen nadat de Soe-danese stad Al Fasher was ingenom-en door de paramilitaire groep RSF tegen *NRC*. Er was een aarden muur om de stad heen gelegd opdat mensen niet konden vluchten en daarna werden de bewoners syste-matisch uitgemoord.

Hoe wáár de woorden van Has-san waren, blijkt nu uit satelliet-beelden die gemaakt zijn vanaf de dag van de inname op 26 oktober tot en met 28 november. Daaruit blijkt dat niet alleen een systematische massamoord plaatsvindt, maar ook dat de RSF bezig is zijn het bewijs van hun oorlogsmisdaden uit te wissen, aldus onderzoekers van de Amerikaanse Universiteit Yale in een nieuw rapport deze week.

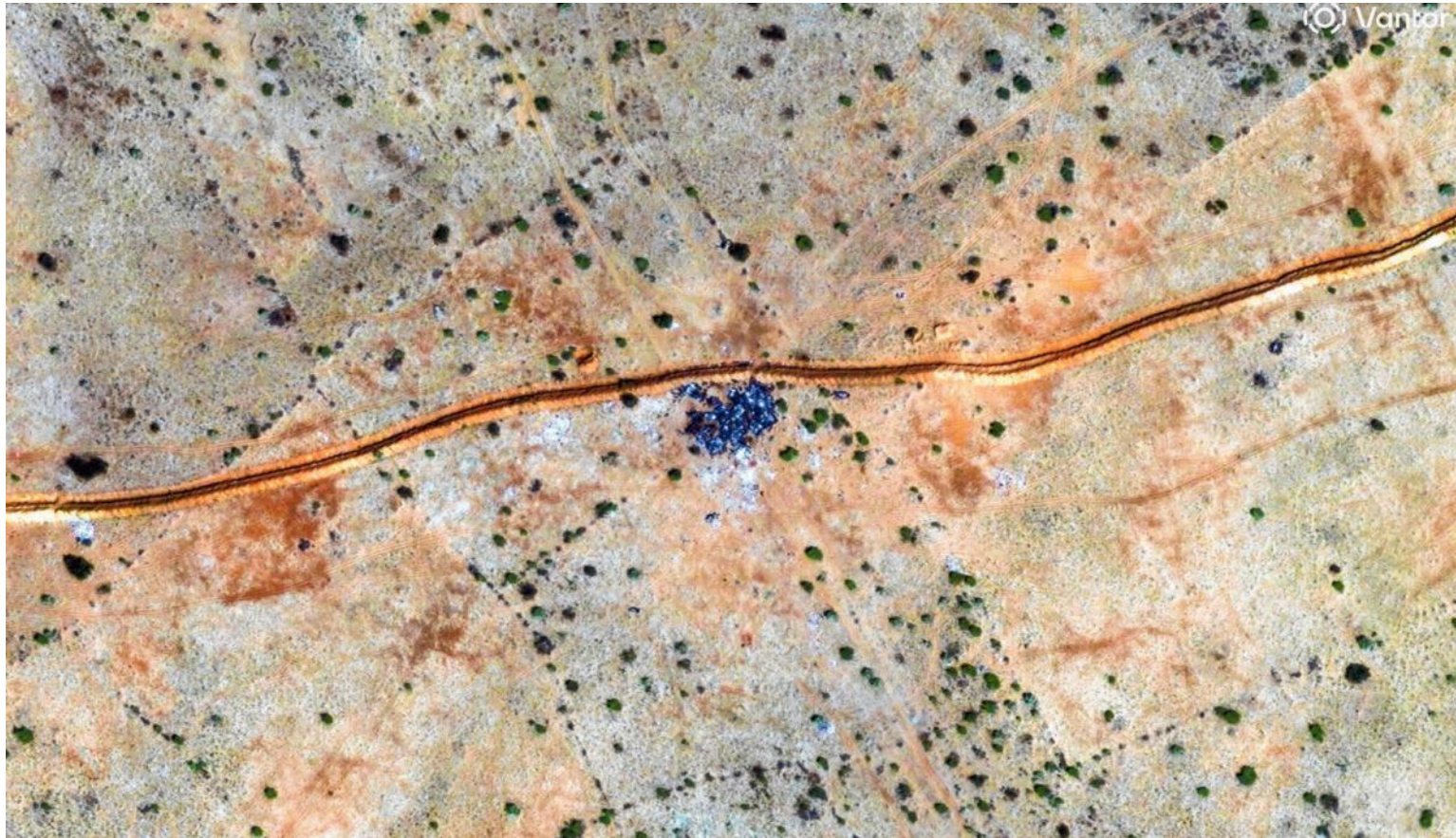
Kort na de val van Al Fasher wa-ren er 150 „clusters van objecten die overeenkomen met menselijke res-ten”. En eind november waren die clusters veranderd of verdwenen: 108 van de 150 veranderden van grootte, en 57 van de 150 waren na verloop van tijd niet meer zichtbaar. Er waren brandresten te zien en de grond was gladgestreken waar die eerder was omgewoeld. Sommige plekken waren van kleur veranderd door de opname van bloed in de aarde. Bij 31 van de clusters werden voertuigen van de RSF gezien.

Daarnaast waren er ook 83 clus-ters buiten de stad te zien, van men-sen op de vlucht die door de RSF vermoord zijn. Wat de beelden ook toonden was dat er sprake was van deur-aan-deur executies waarvoor bewoners op de vlucht sloegen.

‘Slachtingen’

„We doen al veertien jaar onderzoek naar slachtingen op oorlogsveld via commerciële satellieten. Je kan de oorlogen niet vergelijken. In bij-voorbeeld Oekraïne zie je de doden als gevolg van artillerie, in Gaza door bommen. Hier gaat het echt om executies. De schaal waarop deze slachtingen plaatsvinden, hebben we nog nooit eerder ge-zien”, duidt Nathaniel Raymond, de leider van dit onderzoek aan de Uni-versiteit van Yale, door de telefoon.

Een onderscheid tussen kinde-ren en volwassenen is niet echt te maken, de clusters waren tussen 130 centimeter en twee meter, waaruit je enigszins kan afleiden wie er volwassenen zijn, maar een echt onderscheid kan je niet ma-ken, stelt hij, ondanks dat er ge-bruik gemaakt kon worden van sa-tellietbeelden met een extreem hoe-resolutie. De satellietbeelden konden nauwer inzoomen op de

Brandplekken en uitgebrande voertuigen in het noordwesten van Al Fasher, op een satellietfoto genomen op 30 oktober. FOTO VENTOR VIA ANP/EPA

clusters dan gangbaar, legt Ray-mond uit. „De resolutie was niet alleen hoger, maar het was ook onbewolkt waardoor alles hel-derder was. De verkleuringen in de grond waardoor je kon zien hoe rode aarde in grijze aarde was veranderd, hadden we niet kunnen opmerken als de beel-den waren gemaakt in het re-genseizoen.”

Lichamen verwijderd

De VN stelden in augustus dit jaar dat er nog 260.000 mensen in Al Fasher waren. Sinds 26 ok-tober zijn er volgens de voorma-lig gouverneur van Darfur, Mini Minawi, door de RSF 27.000 mensen vermoord. Hoeveel mensen er nu nog in Al Fasher zitten, is onbekend. De onder-zoekers van Yale kunnen dat aantal ook niet vaststellen, schrijven ze: „Er zijn verschil-lende getallen over het aantal overlevenden, variërend tussen 70.000 en 100.000 mensen.”

Wel stelt de onderzoeksgroep dat aangeetoond kan worden dat de schaal waarop de systemati-sche massamoord en verwijde-ring van lichamen plaatsvinden „nog nooit eerder is waargeno-men in commerciële satelliet-beelden met zeer hoge resolutie die door burgers zijn geanaly-seerd”. In de door de RSF gecon-troleerde gebieden is de strijd, die nu bijna drie jaar woedt, ont-aard in gericht geweld tegen niet-Arabische gemeenschap-pen, waarbij de RSF, net als bij elke veroverde stad, wraak ne-men op de burgerbevolking.

„Het is nu nog steeds zeer on-veilig”, aldus Arjan Hehenkamp, voormalig hoofd van Artsen zon-der Grenzen en nu werkzaam bij het International Rescue Com-mittee in de regio Nertiti in Mid-den-Darfur, aan de telefoon. Hij

hoort getuigenissen van de bewo-ners die wel wisten te vluchten. „Er zijn erg weinig mensen in de stad, en dat verbaast ons”. Na de inname eind oktober zijn inwoners in alle wind-richtingen gevlucht, legt hij uit. „De weg naar het westelijk gelegen Ta-willa lag het meest voor de hand, maar is onveilig door afpersing door de RSF. Ook horen we dat leden van bepaalde bevolkingsgroepen weg-versperringen van de RSF niet le-vend voorbijkomen. In Tawilla kwa-men slechts tienduizend bewoners uit Al Fasher aan.”

De onderzoekers benadrukken dat op basis van dit rapport de inter-

ationale gemeenschap, inclusief de VN-Veilighedsraad, snel toegang tot Al Fasher moet krijgen om in de eerste plaats humanitaire hulp te bieden aan de overlevenden, maar ook „om al het bewijsmateriaal van de moordpartij te verzamelen”. Ook Hehenkamp dringt er op aan. Vol-gens hem wachten degenen die wel de RSF. Ook horen we dat leden van bepaalde bevolkingsgroepen weg-versperringen van de RSF niet le-vend voorbijkomen. In Tawilla kwa-men slechts tienduizend bewoners uit Al Fasher aan.”

Het probleem is dat internationale hulporganisaties huiverig zijn om in

gebied gecontroleerd door de RSF te gaan werken. „We hebben nog geen toestemming van de RSF gekregen voor een hulpoperatie in Al Fasher”, vertelt Hehenkamp. „We moeten on-afhankelijk kunnen werken. Maar eerst moeten we vooral weten hoe-veel mensen er nog in de stad zijn.”

Sinds 2023 boeken de RSF steeds meer overwinningen op het rege-ringsleger van president Burhan, en het tij lijkt niet te keren. Na de val van Al Fasher is het zwaartepunt van de oorlog zuidoostwaarts ver-plaatst, naar de regio Kordofan. Daar veroverden de RSF vorige week de olievelden van Heiglig.

Advertentie

SO SIMPEL
IS HET NIET

STELLINGA
& SCHINKEL
OVER
ECONOMIE

DE IMPACT VAN RAPPORT-WENNINK

‘Zonder actie zal onze kwaliteit van leven hard achteruitgaan’, waarschuwt Peter Wennink in zijn rapport over hoe Nederland strategisch relevant kan blijven. Moet het roer zo drastisch om als hij voorstelt?

Luister elke donderdag in de gratis
NRC Audio-app of andere podcastapps
[nrc/zosimpelshetniet](#)
Fotografie Folkert Koelewijn

CITY & SKI
CANADA

Van de skyline van Edmonton tot de Rocky Mountains rond Jasper: in Alberta combineer je een stedentrip met skiën!

Non-stop KLM-vlucht naar Edmonton

7 nachten in 4-sterrenhotels

4-daagse skipas

Transfer per shuttlebus

Gratis eigen ski's mee

Boek nu via BBI Travel v.a. €2015 p.p.

EDMONTON-JASPER.NL/NRC

De prijzen in deze advertentie zijn vanaf-prijzen op basis van twee personen op één hotelkamer en gelden onder voorbehoud van beschikbaarheid. De reizen kan aangepast worden aan veranderende koersen, belasting of andere heffingen, zoals brand-stoftoelagen. De gedetailleerde voorwaarden voor de reis zijn te vinden op de website van de reis aanbieder. Druk- en zetfouten voorbehouden. Edmonton-Jasper.nl is een initiatief van Zapper PR & Destination Marketing, onderdeel van [www.zappergroup.com](#)

EDMONTON

JASPER

REPORTAGE TILBURG UNIVERSITY

Studeren met hulp ChatGPT is de norm: 'Nu haal ik achten'

Wie deze tentamenweek studeert zonder hulp van ChatGPT doet zichzelf tekort, zeggen studenten. De universiteit probeert AI een plek in het onderwijs te geven. 'Als je het niet gebruikt loop je achter.'

Merve Özdemir

TILBURG

ChatGPT op het ene computerscherm, een tekstdocument of een opgenomen hoorcollege op het andere. Tegenwoordig heeft „bijna iedereen” in de universiteitsbibliotheek van Tilburg University wel een AI-model als ChatGPT of Gemini openstaan tijdens het studeren, zeggen studenten Max (21), Jesse (22) en Savannah (21). De verwarming in de bibliotheek staat hoog deze frisse maandagochtend, de lucht binnen voelt broeierig; de bieb zit vol op de drukste dag van de tentamenweek vlak voor de feestdagen.

Hun achternamen zien de studenten liever niet in de krant, ze willen geen problemen met de universiteit voor het geval ze vertellen over een keer dat ze AI op een verboden manier inzetten. Savannah studeert aan de rechtenfaculteit en vraagt ChatGPT vooral om hulp bij haar planning, en laat de chatbot teksten samenvatten.

„Het is beter als je het zelf leest, maar dan ben je er wel zes uur mee bezig. Nu kan het in een uur.” Haar opleiding gaat goed met de AI-ontwikkelingen om, vindt ze. „Onze tentamens of assignments zijn zo gestructureerd dat een bot ze niet goed kan maken. Je moet er zelf voor nadenken.”

De meeste studenten die NRC op de campus in Tilburg spreekt, vertellen vrijuit over hun AI-gebruik tijdens het leren voor tentamens, maar klappen dicht als het gaat om hulp bij het schrijven. Soms is het toegestaan ideeën uit te

wisselen met een chatbot, soms mag je ook je eigen teksten ermee verbeteren.

Maar de chatbot alles laten schrijven is overal een *no-go*, dat is fraude. Enkele studenten vertellen daarom alleen anoniem en met grote tegenzin dat ze wel eens een tekst van een chatbot overgenomen hebben, zonder eigen aanpassingen door te voeren.

Studeren zonder 'Chat', of een andere generatieve AI-bot, is voor studenten op de campus in Tilburg haast niet meer voor te stellen. De universiteit ontkent de groeiende aanwezigheid van AI-hulpjes ook niet, en probeert kunstmatige intelligentie te implementeren in het onderwijs. Maar de regels zijn voor studenten niet altijd helder. Die verschillen per vak, opleiding en faculteit.

Regels

Om het AI-gebruik in goede banen te leiden ontwikkelt Tilburg University een eigen AI-platform met duidelijke handvatten, dat los staat van grote techbedrijven als OpenAI (van ChatGPT), Google (Gemini) of Microsoft (Copilot). Dat plan ligt ter goedkeuring bij het college van bestuur. Tilburg University is met de Universiteit van Amsterdam en SURF, de ict-coöperatie voor het hoger onderwijs, een voorloper. Deze instellingen hebben al eigen AI-applicaties ontwikkeld. In Tilburg is dat chatbot Tilly, Amsterdam heeft UvA AI Chat. Npuls, het samenwerkingsprogramma van het hoger onderwijs en SURF, heeft het platform EduGenAI.

Tilburg University heeft wel regels opgesteld over het gebruik van AI voor

docenten en studenten. Studenten moeten onder meer hun AI-gebruik bijhouden in een logboek en dat ook inleveren bij opdrachten en de thesis. Bij de economische faculteit moeten masterstudenten hun scriptie bijvoorbeeld ook altijd mondeling verdedigen.

Voor Lucas (22, econometrie) en Noud (23, data science) zijn de regels helder. Lucas en Noud zeggen zich aan de richtlijnen van de economische faculteit te houden, al studeren ze „efficiënter” door AI. Met ChatGPT en chatbot Claude vragen ze deze tentamenweek om uitleg voor ingewikkelde concepten en sommen of verbeteren ze codes tijdens het programmeren. „Als je het niet gebruikt loop je achter”, zegt Lucas. Noud: „100 procent.”

Het kan zijn dat de AI-hulp gaat 'halucineren', onjuiste informatie produceert. Lucas: „Als je hem zou vragen om te bewijzen dat een banaan paars is, dan doet-ie dat.” Eigen kennis over een onderwerp blijft dan ook nodig om de antwoorden van ChatGPT te beoordelen, vinden de studenten. Max, Savannah en Jesse kennen deze regels nog niet, maar vinden het „goede stappen”. Jesse hoopt juist op „meer menselijk contact” op de universiteit, met mondelinge toetsen en presentaties. „Dat kan je niet laten doen door een robot.”

Gedachtstreepje

Jesse en Max zien dat chatbots schrijven veel makkelijker maken omdat het model kan meedenken over de structuur, inhoud en formulering van een tekst. Toch zijn ze vaak voorzichtig met het overnemen van de suggesties. Max

herinnert zich één project waar „ieder-een” met AI een tekst had geschreven. Consequenties waren er niet.

Jesse zegt de suggesties van de chatbot nooit direct te kopiëren. „Ik heb nog nooit een assignment 100 procent met ChatGPT ingeleverd.” Foutloos Engels is een „weggevertje”, zegt hij. „Ik móét de teksten die ChatGPT geeft wel omschrijven in mijn eigen woorden. Als ik ineens in foutloos Engels een *paper* inlever met een hoop *em-dashes* [gedachtstreepjes] erin, gaan ze twijfelen. Als ik de week erna met gebroken Engels in het college zit, gaat dat natuurlijk niet. Docenten zijn niet gek.”

Gedachtstreepjes zijn een andere bekende weggever van een AI-tekst. Het viel gebruikers op dat de teksten die ChatGPT schrijft opvallend vaak gedachtstreepjes (-) bevatten, waardoor AI-teksten makkelijk te herkennen waren. OpenAI, het bedrijf achter de chatbot, zegt het probleem sinds november te hebben opgelost. Gebruikers kunnen ChatGPT nu vragen om géén gedachtstreepjes te gebruiken, en de bot zou daar naar luisteren - voorheen negeerde het model die instructie.

Toetsbaar

De studenten zeggen trouwens ook hun docenten wel eens te verdenken van AI-geschreven beoordelingen, die de studenten denken te herkennen aan de opbouw en opnieuw die streepjes. Jesse: „Dan staat er: 'He, dit ziet er goed uit' en 'ik zie dat je dit goed hebt beantwoord, maar het mist nog iets'. Kunstmatige intelligentie gebruikt altijd die zinsstructuur.”

De economische faculteit beschrijft in detail hoe docenten in de syllabus van hun vakken kunnen aangeven in hoeverre studenten generatieve AI mogen gebruiken en hoe ze dat moeten verantwoorden, op een schaal van 1 tot 5. Bij level 1 is geen AI-gebruik toegestaan, level 2 en 3 staan beperkt gebruik toe om spelling, grammatica of ideeën te verbeteren, en level 5 geldt voor vakken waar AI gebruikt mag worden om opdrachten, zoals coderen, te voltooien.

Veel docenten verbieden AI-gebruik niet en kiezen niveau 3, vertelt Hannes Datta, universitair hoofddocent marketing aan de economische faculteit. Hij is een van de initiatiefnemers van deze richtlijnen. „Omdat wij als docenten zo verschillend omgaan met AI, was deze index nodig. Nu kan de examencommissie AI-gebruik controleren.”

Voor universiteiten is het belangrijk om AI-gebruik transparant en toetsbaar te maken, vindt Datta. „Veel studenten en collega's gebruiken het al. Maar het is een probleem als zij dat met ChatGPT of Gemini doen.” Docenten hebben geen zicht op het AI-gebruik van studenten. En wat die modellen doen met de informatie die gebruikers aanleveren is niet altijd duidelijk. Waarschijnlijk wordt het gebruikt voor trainingsdoelstellingen, de informatie blijft dan voor altijd in het model circuleren. Onwenselijk als het gaat om auteursrecht en gevoelige informatie.

Datta ontwikkelde met het project Tilburg.ai de eigen chatbot voor Tilburg University, Tilly. Docenten kunnen hun cursusmateriaal uploaden in de bot, waaraan studenten gerichte

vragen over het lesmateriaal kunnen stellen. Docenten kunnen zien waarvoor studenten de bot hebben gebruikt. Een logboek van prompts kan met één klik worden gedownload door studenten en bij een opdracht worden gevoegd.

'Niet per se lui'

ChatGPT alles laten doorlezen levert je niet meteen een negen voor een toets of een opdracht op, concluderen Jesse en Max. „Je kan nog steeds niet zonder te leren in een toets gaan zitten”, zegt Max schouderophalend. „In de eerste drie maanden van mijn studie heb ik geen AI gebruikt. Toen haalde ik allemaal zesjes. Sinds ik wel AI gebruik is dat omhoog geschoten, naar achten. Dan vind ik mezelf niet per se lui.”

Jesse bevestigt dat: „Je bent gewoon beter geworden.” Jesse vindt de opdrachten van nu moeilijker dan die van een paar jaar geleden: „Het voordeel van ChatGPT is dat je de student ook meer kan uitdagen.”

Hoofddocent Datta vindt studenten alleen lui als zij een zelfgeschreven opdracht in ChatGPT gooien, vragen om verbetering en die suggesties meteen overnemen. „Je kan AI ook inzetten om te vragen om feedback, en die te implementeren. Door in gesprek te gaan met ChatGPT kan je beter leren wat goed en slecht is.” De eigen chatbot geeft studenten en docenten de nodige controle en transparantie in dit proces, zodat het op een verantwoorde manier kan plaatsvinden, vindt hij. „Als docent ben ik degene die verantwoordelijk is voor het leerproces.”

Docent geeft 'Statistics' in de Cube Tilburg. Veel studenten volgen college online. FOTO DOLPH CANTRIJN/ANP/HH

nrcwebwinkel

Adviesprijs
169,-
149,-

FREDERIK ROIJÉ

Vogelhuis

Fantasieerlijk ontwerp met twee formaten huizen
Ontworpen door Frederik Roijé, gemaakt in Nederland
Gemakkelijk te monteren, inclusief stok van 195 cm

De Size Matters is een modern vogelvoederhuis met een architecturale twist ontworpen door Frederik Roijé. Het vogelhuis biedt in alle jaargetijden een praktische oplossing om vogels een veilige haven te bieden. In de twee huizen van verschillende formaten, die elkaar kruisen, kunnen vogels van verschillende groottes eten en zich tegelijkertijd beschermd voelen. Het fantasierijke ontwerp doet ook dienst als tuinsculptuur die er, afhankelijk van de kijkhoek, telkens anders uitziet.

Bestel nu > nrcwebwinkel.nl/vogelhuis

Advertentie

Ga cultuur snuiven in sfeervol Spanje

Groepsreizen | fly drives

Boek uw vakantie naar **Spanje** →

SRC-reizen.nl

Trustpilot 4.6

ANVR IATA

INTERVIEW **REINIER VAN ZUTPHEN** NATIONALE OMBUDSMAN

‘Ook als het onvriendelijk wordt, moeten klachten worden gehoord’

Inwoners van Tubbergen met klachten over de komst van een azc, werden onvoldoende gehoord, zegt de ombudsman.

Freyan Bosma
AMSTERDAM

Het voelde voor mensen alsof ze plots in de rechtbank zaten”, zegt Nationale Ombudsman Reinier van Zutphen. „Ze troffen niet de burgemeester of wethouder aan de overkant van de tafel, maar een advocaat die namens de gemeente sprak. Terwijl deze burgers juist een klacht hadden over de communicatie en

het handelen van de gemeente. Daarna kwamen ze naar mij. Ze vroegen zich af: worden wij eigenlijk wel serieus genomen?” Onvoldoende, zo concludeert de Nationale Ombudsman in een woensdag verschenen rapport over het handelen van de gemeente Tubbergen. De Rijksoverheid wees in 2022 Landhotel ‘t Elshuys in het Twentse dorp Albergen aan als opvangplek voor driehonderd asielzoekers. Daarop volgden felle protesten en zelfs brandstichting. Burgemeester Anko Postma, ambtenaren en raadsleden werden bedreigd en geïntimideerd. Het azc opende toch de deuren, in september 2024, voor honderdvijftig asielzoekers.

Meerdere inwoners hadden bezwaar gemaakt bij de gemeente. Ze dienden een klacht in over de manier waarop met hun bezwaar was omgegaan. Bij die gesprekken „voelde het niet veilig als medewerkers of bestuurders zelf aanwezig waren”, zo zei de gemeente tegen ombudsman Van Zutphen. Dus huurde de gemeente advocaten in, vier stuks. Daardoor voelden „sommige burgers zich niet gehoord of zelfs geïntimideerd”.

Waarom keek u naar Tubbergen?

„Veel klachten die ik krijg rondom de komst van azc’s zijn van mensen die zeggen dat ze hun demonstratierecht onbehoorlijk hebben kunnen uitoefenen. Of je voor of tegen een azc bent, interesseer mij minder. De situatie in Tubbergen had een extra dimensie: als je als burger klaagt over een overheidsbesluit, moet dat altijd serieus worden genomen. Je moet met het bevoegd

gezag in gesprek kunnen om te vertellen wat je dwarszit. In Tubbergen schoven ze daar advocaten tussen, dat is niet zoals het hoort. De klachtenprocedure duurde ook nog eens veel te lang.

„Ik begrijp de penibele situatie waarin gemeenten als Tubbergen zitten, ik zie ook vreselijke dingen gebeuren. Maar ook als het onvriendelijk wordt, als het schuurt, is dat geen reden om mensen met een serieuze klacht niet te horen. We moeten de goeden niet onder de kwaden laten lijden.”

Gebeurt dat?

„Ik ben een hoopvol mens. Door het hele land zie ik al goede voorbeelden van mensen die samen met hun gemeente bespreken hoe ze de verlichting van fietspaden kunnen verbeteren of asielzoekers sneller kunnen laten inburgeren. Ik vind het ook belangrijk om te benadrukken dat bij heel veel Nederlanders gelukkig nog gewoon de opvatting aanwezig is dat we mensen die vanuit oorlogssituaties komen, moeten ontvangen.”

Ook op locaties waar de gemeente zelf de plek kiest, is geregeld protest of worden lokale bestuurders bedreigd. Ziet u parallellen met Tubbergen?

Reinier van Zutphen.
FOTO FRANK RUIJTER

Inwoners van Albergen plaatsen een protestbord bij zalencentrum Morshuis. FOTO VINCENT JANNINK/ANP

Koen Schuiling, voormalig burgemeester van Groningen. FOTO KEES VAN DE VEEN

HOGER BEROEP

Oud-burgemeester voelde zich slachtoffer van ‘omgekeerde klassenjustitie’

De advocaat van oud-burgemeester Schuiling wil dat het OM in hoger beroep niet-ontvankelijk wordt verklaard.

Bas Haan
ZWOLLE

De voor schennispleging veroordeelde oud-burgemeester van Groningen Koen Schuiling wil onder meer politie-hoofdcommissaris Martin Sitalsing en hoofdofficier van justitie Diederik Greive bij het gerechtshof oproepen als getuigen. Aanleiding daarvoor is de reconstructie die NRC in september publiceerde, een half jaar na de veroordeling van Schuiling. Uit die reconstructie, waar de hoofdcommissaris en de hoofdofficier aan meewerkten, bleek dat belangrijke informatie in het strafdossier ontbrak en dat veroordelen over vermeend seksueel gedrag van de homoseksuele burgemeester een belangrijke rol speelden.

Bij het hof in Zwolle diende woensdagmiddag de regiezitting van het hoger beroep, na de veroordeling van Schuiling door de politierechter in maart tot 250 euro boete wegens masturberen achter het stuur op de snelweg. Maanden voor die veroordeling zag Schuiling zich gedwongen vervroegd af te treden als burgemeester.

Ziekenhuisopname

„Schuiling heeft geen eerlijk proces gehad, en kan dat ook niet meer krijgen”, zei advocaat Peter Koops aan het begin van de zitting. Schuiling was wegens een ziekenhuisopname enkele weken geleden niet aanwezig. Bij een latere inhoudelijke behandeling zal

Schuiling wel zelf het woord voeren, kondigde zijn advocaat aan.

Advocaat Koops wil ook de vrachtwagenchauffeur, die Schuiling op de snelweg achter het stuur zou hebben zien masturberen, als getuige oproepen. Daarnaast wil hij een in ooggetuigenverklaringen gespecialiseerde hoogleraar horen, die in NRC stelde dat de verklaring van de vrachtwagenchauffeur niet als doorslaggevend bewijs voor een veroordeling gebruikt had mogen worden. Hij wil ook de woordvoerder van Schuiling ten tijde van diens burgemeesterschap oproepen. Die zou meer duidelijkheid kunnen geven over het lekken van vertrouwelijke politie- en justitiestukken naar de pers voordat de zaak bij de rechter diende.

De hoofdofficier schreef dat Schuiling een zedendelinquent was, en mogelijk chantabel

„Tunnelvisie, het negeren van het medisch dossier, schending van de onschuldpresumptie en de angst om klassenjustitie verweten te worden”, concludeerde Koops over het handelen van politie en justitie. „Het gevolg is omgekeerde klassenjustitie. Schuiling is veroordeeld niet ondanks, maar omdat hij burgemeester was.”

Volgens Koops heeft de reconstructie in NRC tal van nieuwe feiten aangetoond die het horen van de getuigen noodzakelijk maakt. Zo had hoofdcommissaris Sitalsing erkend dat hij een geheim rapport over Schuiling had laten maken. De hoofdcommissaris had ook gezegd dat hij al maanden vóór de vermeende masturbatiemelding ver-

moedde dat de homoseksuele burgemeester ‘s avonds laat op een parkeerplaats „seksueel iets van bevreemding” had gezocht. Sitalsing zei niet te geloven in Schuiling’s uitleg dat hij pijn als gevolg van chronische medische klachten wegmasseerde, wat ten onrechte voor masturberen werd aangezien.

Vooroordelen

Volgens Koops bepaalden die vooroordelen het strafproces. Hij citeerde uit het politieverhoor, waarin agenten de burgemeester bij herhaling aanspoorden om toe te geven dat hij gemasturbeerd had. Koops: „Hoe suggestief en hoe ongepast, omdat Schuiling al had gezegd dat hij impotent was en zijn medicatie had getoond.”

De vooroordelen van de hoofdcommissaris werden volgens Koops versterkt door het handelen van hoofdofficier van justitie Greive. Hij schreef aan de commissaris van de koning, nog voordat de zaak onder de rechter was, dat Schuiling een zedendelinquent was en mogelijk chantabel. Die conclusies van de hoofdofficier speelden een rol bij het vervroegd opstappen van de burgemeester.

Volgens advocaat Koops moet het hof de strafzaak van tafel vegen door het Openbaar Ministerie niet-ontvankelijk te verklaren. Gebeurt dat niet, dan wil hij met de getuigenverhoren aantonen dat Schuiling moet worden vrijgesproken.

Tijdens de zitting woensdag kwamen nieuwe feiten op tafel. Zo bleek er toch een opname te bestaan van het gesprek met 112 waarin de vrachtwagenchauffeur vertelde dat hij iemand had zien masturberen op de snelweg. Die opname zit niet in het strafdossier. Op 14 januari maakt het gerechtshof in een tussenvonnissen bekend wie als getuigen gehoord worden.

nrcwebwinkel

Adviesprijs
359,-
279,-

HAY

Butler trapje van eikenhout

- › Multifunctioneel en veelzijdig trapje
- › Gemaakt van stevig eikenhout
- › Ideaal als bijzettafel, kruk of bankje

De Butler is een slimme en veelzijdige huishoudhulp, ontworpen door Shane Schneck. Het is in de eerste plaats een trapje met twee extra treden, handig om bij hoge plekken te komen. Maar je kunt het ook gebruiken als bijzettafel, kruk of bankje naast je bed als je het niet als trap nodig hebt. Het is gemaakt van stevig eikenhout en komt volledig gemonteerd, dus je kunt het meteen gebruiken.

Bestel nu nrcwebwinkel.nl/butler

Advertentie

BijzondereZaken.nl

Zoek & vind alle zaken die bijzonder zijn!

Opleidingen & cursussen

Opleiding tot Bosbadgids Forest Bathing Academy
Voor wie wil werken in en met de natuur
Start april 2026 – bosbadderen.nl

Zaken & Transacties

Cursus Daytraden
675 ex btw
2e persoon half geld

Een Kus en Kerstknuffel

Originele reacties cursisten

- **Robotrendement**
Dank aan jullie goede tips. Ik heb ook ongeveer het zelfde resultaat als jullie gekregen. Ik heb nu in totaal 11% winst in minder dan 3 maanden, live met echt geld. Morgen weer lekker gezellig traden met de robot!
- **Kassa klinkt**
Mijn vrouw vindt het kassabelletje in het handelsscherm zeer interessant.

Cursusdata Hotel vd Valk Breukelen:
vrij 19 dec, ma 29 dec en vrij 9 jan
Let op! U kunt snel winst boeken maar net zo snel verlies lijden!

www.robwessels.nl 010 519 21 15

Vind alle aanbieders op één rij!

BijzondereZaken.nl

Plaats ook uw advertentie in Bijzondere Zaken. www.ZADKINEMEDIA.nl

REPORTAGE **AANSLAG SYDNEY**

‘De haat stond letterlijk op onze muren geschreven’

De Joodse gemeenschap in Australië voelt zich onveilig, maar wil zich niet laten afschrikken door antisemitisch geweld.

Rabbiijn Yossi Friedman sprak mensen toe bij de bloemenzee bij Bondi Beach. FOTO MARK BAKER/AP

Familieleden nemen afscheid van rabbijn Eli Schlanger in de Chabad of Bondi-synagoge in Sydney. FOTO KATE GERAGHTY/AFP

Meike Wijers

SYDNEY

De synagoge Chabad Bondi, vlak bij Bondi Beach, zit woensdagmiddag zo vol dat veel mensen buiten moeten blijven staan. De menigte neemt afscheid van rabbijn Eli Schlanger, die achttien jaar lang de synagoge leidde. Schlanger (41) was een van de organisatoren van de Chanoeka-viering op Bondi Beach waarop zondag een aanslag werd gepleegd, en is een van de zestien doden. Hij was net opnieuw vader geworden, zijn jongste kind is twee maanden oud. „Dit verlies is enorm voor de hele Joodse gemeenschap”, zei rabbijn Levi Wolff tijdens de dienst. „Nu is het tijd om te huilen, maar daarna zullen we opstaan en rabbijn Eli’s werk oppakken.”

Het verdriet in Australië maakt dagen na de dodelijke aanslag langzaam plaats voor woede. Het land worstelt met vragen in de nasleep van de bloedige aanslag op een Chanoeka-feest op het iconische Bondi Beach afgelopen zondag. Zo’n duizend mensen waren op het strand om het Joodse lichtfeest te vieren, toen twee mannen geweren tevoorschijn haalden en begonnen te schieten. Zestien mensen kwamen om het leven, inclusief een van de schutters. Nog 21 mensen liggen in het ziekenhuis, waarvan een in levensbedreigende toestand.

Weinig politie

Een van de vragen is waarom er zo weinig politie aanwezig was bij het Joodse evenement, dat al dertig jaar lang op Bondi Beach wordt gehouden. Danny, die om veiligheidsredenen niet met zijn achternaam in de krant wil, lag samen met zijn dochter onder een auto terwijl de kogels om hen heen vloegen. „Het leek alsof het schieten eeuwig doorging”, herinnert hij zich. Hij is bij de herdenkingsplek bij het Bondi paviljoen met een aantal vrienden. „Ik kan niet geloven dat er helemaal geen beveiliging was, niemand die ons beschermde.”

Slechts vier politieagenten waren op het strand toen de aanslag begon. Hoewel het politiebureau om de hoek ligt, duurde het tien minuten voordat de politie de schutters uitschakelde. „Tien minuten lang konden die twee schutters ons belagen”, zegt Danny. Hij dankt Ahmed al Ahmed, de Syrisch-Australische tabaksverkoper die het geweer van een van de schutters wist af te pakken, en die nu met zware verwondingen in het ziekenhuis ligt. „Hij was een vreemde, een moslim en een held. Ik wil hem bedanken, hij heeft levens gered. Zonder hem was het nog veel erger geweest.”

Australië heeft, na Israël, de grootste diaspora van Holocaust-overlevenden ter wereld. Na de Tweede Wereldoorlog verhuisden circa 27.000 Joden hierheen. Nu leven er naar schatting nog zo’n 2.500 overlevenden van de Holocaust in het land. Ruim 116.000 mensen beschouwen zich als Joods in Australië. In totaal maakt de gemeenschap minder dan een procent uit van de totale bevolking van 27 miljoen. Bijna 85 procent van hen woont in de grote steden Sydney en Melbourne.

Sinds de aanval van Hamas op Israël 7 oktober 2023 zijn de spanningen in de samenleving toegenomen en is er een grote toename aan antisemitische incidenten. Volgens cijfers van de Raad van de Australische Joodse gemeenschap is het aantal verdrievoudigd naar ruim 1.600 in een jaar tijd. Regelmatig zijn antisemitische teksten op auto’s en muren gekalkt. De oude woning van Alex Ryvchin, de leider van de raad in Sydney, werd begin dit jaar beklad met rode verf.

Veel Joden voelen zich bedreigd door de wekelijkse pro-Palestijnse demonstraties in de grote Australische steden. Die verlopen overwegend vreedzaam, op enkele incidenten na. Vlak na de aanslag in oktober 2023 was er een grote demonstratie bij het Operahuis in Sydney. Daar werden hakenkruizen gezien en antisemitische leuzen gescandeerd. De lokale regering greep hard in en scherpste het demonstratierecht aan. Het tonen van nazisymbolen werd verboden.

Er volgden ook gewelddadige incidenten. Eind vorig jaar werd in Melbourne een synagoge met brandbommen bekogeld. Aanwezige gelovigen konden net op tijd ontsnappen. In januari van dit jaar werd in Maroubra, een overwegend Joodse wijk aan het strand niet ver van Bondi Beach, een kinderdagverblijf in brand gestoken en beklad met antisemitische leuzen.

Iran

„Het begon met woorden”, zegt rabbijn Yossi Friedman. Hij is bij de herdenkingsplek voor het paviljoen, waar de bloemenzee nog altijd groeit. „Toen werden onze huizen beklad met graffiti, auto’s in brand gestoken, synagogen bekogeld met brandbommen. We hadden steeds al het gevoel dat als dit niet meteen werd gestopt, dat als er geen zerotolerancebeleid is voor antisemitisme, er iets ergers kon gebeuren.” Net als veel Australische Joden is hij niet verrast door de aanslag op zijn gemeenschap. „Het was een teken aan de wand, de haat stond letterlijk op onze muren geschreven.”

Maar de toeschrijving van de aanvallen is gecompliceerd. Er zijn geen aanwijzingen dat pro-Palestijnse demonstranten betrokken zijn. De gewelddadige incidenten hebben volgens de autoriteiten

een andere achtergrond. De Australische inlichtingendienst ASIO concludeerde dat Iran via proxy’s achter de aanval met een brandbom op een synagoge in Melbourne en een antisemitische aanval op een koosjer cateringbedrijf in Sydney zat. Iran zou lokale criminelen hebben ingehuurd om de aanvallen uit te voeren, met als doel om onrust en angst te zaaien. Iran ontkent betrokkenheid.

”

Mijn zoon zegt dingen te hebben gezien die hij nooit kan vergeten. Een kind van twaalf

Yossi Freidman rabijn

Ook werd begin dit jaar een caravan met explosieven en een lijst met Joodse doelwitten aangetroffen in Sydney. Later bleek dat het een „nep-terrorismedecomplot” ging, opgezet door de georganiseerde misdaad in een poging de politie te beïnvloeden en te chanteren. De daders van de aanslag op Bondi Beach, vader en zoon, zijn volgens de Australische autoriteiten geïnspireerd door de terreurbeweging Islamitische Staat.

Lieve opa

Maar het gevoel van onveiligheid onder Joden is hoe dan ook enorm. Bij de herdenkingsplek aan Bondi

Beach staan Kimberley Reimer en haar veertienjarige dochter Evy. Ze hebben een Israelische vlag om zich heen geslagen. „Het lijkt wel een nare droom”, zegt Evy.

Ze zijn diep geworteld in de Joodse gemeenschap van Bondi. „Ik ben de derde generatie en mijn dochter is de vierde generatie van onze Joodse familie in Bondi”, zegt Reimer. Ze waren samen in de buurt van het strand toen ze knallen hoorden. „Ik dacht dat het vuurwerk was. Maar toen zag ik mensen gillen en rennen. Dus ik greep mijn dochter en we zijn gevlucht.”

De afgelopen twee jaar hebben ze hun veilige strandgemeenschap zien veranderen. „Dit is niet meer het veilige Bondi waar ik ben opgegroeid en waar ik mijn kinderen heb grootgebracht. Het is voor goed veranderd”, zegt Reimer.

Rabbiijn Friedman zelf heeft op het nippertje de aanslag gemist. Zijn zoon van twaalf was er wel bij. „Ik kon geen parkeerplek vinden, dus ik ben doorgereden”, zegt de rabbiijn. „Mijn zoon zegt dingen te hebben gezien die hij nooit kan vergeten. Een kind van twaalf.”

De rabbiijn is bij de herdenkingsplek en houdt spontaan een toespraak. Hij vertelt over de slachtoffers, die hij veelal persoonlijk kende. „Tibor Whiteson was een familielid van mijn vrouw. Hij was erbij samen met zijn kleindochter. Hij werd voor haar ogen neergeschooten. Tibor was de lieve opa van de

synagoge. Hij bracht altijd snoepjes mee voor de kinderen”, zegt hij. Hij eindigt zijn speech met een gebed en een lied. Zachtjes zingen sommige toehoorders mee.

Aanzwellende kritiek

De kritiek op de regering van premier Anthony Albanese groeit. Na de eerdere aanvallen stelde hij een speciale gezant tegen antisemitisme aan. Deze Jillian Segal publiceerde in juli een uitgebreid rapport met aanbevelingen om antisemitisme tegen te gaan. Dat Albanese niet alle punten heeft opgevolgd, komt hem nu duur te staan.

De Joodse politicus Josh Frydenberg, voormalig minister van financiën voor de conservatieve Liberal-partij, zegt dat de Joodse gemeenschap „in de steek is gelaten door de regering”. Bij een bezoek aan de plek van de aanslag was zijn woede tastbaar. „Onze premier heeft toegestaan dat Australië onder zijn bewind is geradiciseerd. Het is tijd dat hij verantwoordelijkheid neemt voor wat hier is gebeurd.”

Rabbiijn Friedman weigert de angst de overhand te laten krijgen. Zondag wordt de laatste kaars aangestoken voor de Chanoeka-viering. Dat gebeurt, zoals ieder jaar, op Bondi Beach. „Ik zal er zijn, en ik nodig iedereen uit om bij ons te zijn. We zullen ons licht laten schijnen in de wereld. Wij zullen niet toestaan dat hun duisternis ons licht opslokt.”

Advertentie

Branded content

Van verenigingen tot feestjes

Zo haal je alles uit je studententijd

Alleen maar boven de boeken hangen tijdens je studie? Dat zou een gemiste kans zijn. Je kind kan zich enorm verrijken met een interessant, gevuld én bruisend studentenleven. Op de Universiteit Twente zijn er mogelijkheden te over, zo vertellen bachelorstudenten Daniël Blik en Veerle de Vocht. Tekst: Lydia van der Weide, fotografie: Janita Sassen

„Wat voor verenigingen er zijn om je bij aan te sluiten wanneer je in Enschede studeert?” Daniël Blik (21), die vorig jaar zijn bachelor *business information technology* behaalde, grijnst. „Je kunt beter vragen wat er niet is. Er zijn zo’n 150 community’s hier: studentenverenigingen, sportclubs, culturele groepen, studieverenigingen en nog veel meer.”

Verrijken

Hoe deelname daaraan je kan verrijken, weet Daniël maar al te goed. Juist omdat hij deze mogelijkheden in zijn eerste jaar liet liggen. „Ik kwam hier via de havo en een hbo-opleiding. Ik was er erg op gebrand mijn studiepunten te halen, dus ik focuste me volledig op mijn studie en deed er niets naast.” Zonde, vindt hij achteraf. „Toen ik mij in mijn tweede jaar bij de roeivereniging aansloot, ontdekte ik wat een impact dat had op mijn ontwikkeling.”

Nieuwe mensen, nieuwe ervaringen

Dat community’s veel voor je kunnen doen, onderschrijft Veerle de Vocht (22), bachelorstudent scheikundige technologie. Na de negen

introductiedagen aan het begin van haar studie, stortte zij zich direct in het verenigingsleven. „De kick-in was een fantastische manier om nieuwe mensen te leren kennen en vrienden te maken. En om het aanbod te verkennen van wat er allemaal is hier. Omdat het zoveel is, is er voor iedereen wel iets dat bij je past. Ik besloot bij een studentenvereniging te gaan en lid te worden van de hockeyvereniging. Dit was niet alleen heel erg leuk, maar heeft me ook echt gevormd. Ik deed er zoveel nieuwe ervaringen op.” Zo ging Veerle bij verschillende commissies van haar verenigingen. „Samen met anderen heb ik de *Race of the Classics* georganiseerd, een zeilwedstrijd op de Noordzee. Ook zat ik in duurzaamheids- en zeilweekendcommissies. Op deze manier leerde ik samenwerken, verantwoordelijkheid nemen en nog meer capaciteiten bij mezelf ontdekken.”

Het belang van praktijkervaring

„Kijk, natuurlijk is je studie belangrijk voor de inhoudelijke kennis”, vult Daniël aan. „Dat is het fundament. Maar de praktijkervaring daarbuiten is minstens zo belangrijk voor je toekomstige carrière. Toen ik bij de roeivereniging ging, een

Daniël Blik en Veerle de Vocht: ‘Bij de verenigingen doe je vaardigheden op die je niet in de collegebanken leert.’

studentenvereniging met een sportclub, deed ik dat in eerste instantie vooral voor de gezelligheid en het bier drinken. Maar al snel ontdekte ik hoeveel ik er kon leren. Zeker toen ik ging wedstrijdroeien. Dat is echt topsport. Je traint acht keer per week, moet op voeding letten, je volledig op je doel focussen en doorzetten. Ik leerde er ook omgaan met stress en conflicten bespreken. Want als je met een team zo op elkaar aangewezen bent, moet je echt dingen

uitspreken. Dit zijn vaardigheden die je niet in de collegebanken leert, maar die heel nuttig zijn voor je hele verdere leven.”

De rest van dit verhaal lezen? Scan de QR-code!

Deze advertentie is gemaakt door XTR branded content en de adverteerder heeft deze inhoud goedgekeurd. De inhoud valt buiten de verantwoordelijkheid van de redactie van NRC.

Universiteit Twente: techniek, wetenschap én veel extra’s!

Gaat jouw kind studeren en heeft je zoon of dochter interesse in (een vakgebied dat raakvlakken heeft met) techniek, wetenschap en/of sociaalmaatschappelijke vraagstukken? En wil het vanzelfsprekend ook een leuke, inspirerende en onvergetelijke studententijd hebben met vele extra’s: van verschillende sport- , muziek- en studentenverenigingen tot cultuur en innovatiehubs? Denk dan aan de Universiteit Twente! Daar wordt innovatief en kleinschalig onderwijs geboden waar je als student en individu ertoe

doet. De campus is een unieke plek waar je kind zich kan ontwikkelen en uitgroeit tot de jonge professional die het in zich heeft. Op inhoudelijk én persoonlijk vlak.

Je kind helpen bij zijn studiekeuze? Luister de podcast ‘Help mijn kind gaat studeren’ of kijk op utwente.nl/ouders

UNIVERSITY OF TWENTE.

Actie is geldig
t/m
27 december

Tijdelijk tot
€1.500,-
korting

Een nieuwe & veilige badkamer in 1 dag

Wilt u uw badkamer vernieuwen, zodat u er nog jarenlang van kunt genieten? MAX Badkamers plaatst uw nieuwe badkamer in één dag en zorgt ervoor dat deze veilig, comfortabel én mooi is.

Vraag de **gratis brochure** aan op
www.maxbadkamers.nl
of bel 0341 - 78 11 11

Bezoek ook onze showroom:
Oosteinderweg 90
te Nunspeet

Uitstekend
★★★★★
★ Trustpilot
* Score November 2025

- Marktleider in Nederland
- Montage in 1 dag
- Uitsluitend Duitse en Nederlandse producten
- Geleverd binnen 4 weken
- Tot 10 jaar garantie
- Eigen monteurs

President **Donald Trump** met stafchef **Susie Wiles**, in het Oval Office in februari dit jaar. FOTO EVAN VUCCI/AP

VIJF SAILLANTE DETAILS UIT GESPREKKEN MET STAFCHIEF SUSIE WILES

De machtigste vrouw achter Trump doet een brisant boekje open

Vanity Fair kreeg van Trumps stafchef Susie Wiles maandenlang een kijkje achter de schermen van het Witte Huis.

Merijn de Waal
AMSTERDAM

Zelf noemt ze het een „oneerlijk vooropgezet laster-artikel gericht tegen mij en de beste president, Witte Huis-staf en kabinet in de geschiedenis“. Haar baas, Donald Trump, vindt zijn stafchef niettemin nog steeds „fantastisch“ en legt alle schuld bij „een zeer misleidende interviewer“. En vicepresident JD Vance trekt de les dat „we minder interviews aan de *mainstream* media moeten geven“.

De bijna tienduizend woorden tellende reportage die het Amerikaanse tijdschrift *Vanity Fair* deze week in twee delen publiceerde, is ook in het Witte Huis niet onopgemerkt gebleven. Journalist Chris Whipple sprak bijna een jaar lang met kopstukken van Trump-II, maar bovenal met stafchef Susie Wiles. Ze leidde vorig jaar Trumps derde presidentscampagne en geldt nu als de „machtigste persoon in het Witte Huis na de president“, aldus Whipple.

Wiles gaat er prat op dat ze Trumps instincten en hang naar chaos niet beteugelt, maar er effectief regeringsbeleid van maakt. Des te opmerkelijker dat juist deze

vrouw in elf *on-the-record* interviews zó openhartig uit de school klappt. Vijf saillante details uit dit geruchtmakende artikel:

1 | Trump lijkt een alcoholist

Susie Wiles vader, een bekende football-speler en latere sportcommentator, was een hardnekkige dronkaard. Na vele interventies en afkickklinieken zwoer hij de fles af, maar haar jeugd komt Wiles nu uitstekend van pas. In *Vanity Fair* zegt ze: „Alcoholisten worden overdreven karakters als ze drinken. Dus ik ben een beetje een deskundige in grote persoonlijkheden.“ En hoewel haar politieke baas een geheel-onthouder is, herkent ze die karaktertrek ook in Trump. „Hij heeft een persoonlijkheid van een alcoholist“ en „opereert vanuit het idee dat er niets is wat hij niet kan. Niets, nada, noppes.“

Trump zelf beaamde dinsdag tegenover tabloid de *New York Post* dat het maar goed is dat hij niet drinkt. Dit vanwege zijn „bezitterige en verslavingsgevoelige persoonlijkheidstype“.

2 | Trump wantrouwt Poetin

Over het buitenland gaat het vooral veel in deel 2. De meest brisante

passage beschrijft dat Trumps team deze zomer intern verdeeld was over Poetins ware vredeswens in de Oekraïne-oorlog. „De deskundigen denken dat als [Poetin] de rest van Donetsk kan krijgen, hij daar blij mee zou zijn“, zegt Wiles in augustus, de maand dat Trump de Russische leider ontvangt voor een bilaterale top in Alaska. Trump zou Poetins intenties echter wantrouwen. Wiles: „Donald Trump denkt dat hij [Poetin] het volledig land wil.“

Op instigatie van Washington wordt al maanden onderhandeld over 'vrede' tussen Oekraïne en Rusland. Kyiv wordt onder grote Amerikaanse druk gezet grondgebied af te staan in het oosten van het land, ook delen die Rusland nog niet bezet heeft. Zelfs Trump zou beseffen dat Poetins territoriale ambities veel verder strekken dan 'slechts' de Donbas. Dat Poetin zijn agressieoorlog elk moment kan hervatten.

3 | Trump wil Maduro weg

Eind augustus begonnen de VS een omstreden militaire operatie in de Cariben door vermeende smokkelbootjes uit Venezuela op te blazen. Bij 25 aanvallen, later uitgebreid naar de Stille Oceaan, vielen zeker

negentig doden. Volgens Trump schakelt hij 'narcoterroristen' uit en zijn het geen buitengerechtelijke executies of oorlogsmisdaden, zoals kritische juristen, mensenrechtenorganisaties en volksvertegenwoordigers volhouden.

Wiles verdedigt haar baas. Maar ze bevestigt dat deze campagne niet zozeer gericht is tegen drugs-smokkel, maar dat Trump vooral de Venezolaanse leider Nicolás Maduro weg wil hebben. „Hij gaat net zo lang door met bootjes opblazen tot Maduro de witte vlag hijst.“ Ze erkent dat Trump onder de Amerikaanse wet verplicht zou zijn het Congres toestemming te vragen, mocht hij ook op land gaan bombarderen, zoals hij dreigt.

4 | Musk is een verslaafde

Toen Trump begin dit jaar terugkeerde in het Witte Huis, nam hij Elon Musk mee. De techmiliardair had royaal gedoneerd aan zijn campagne en mocht met een pseudo-ministerie voor Overheidsfinanciën (DOGE) de bureaucratie helpen slopen. Wiles uit kritiek op de wijze waarop daarbij het Amerikaanse hulpagentschap USAID op het hakblok belandde.

De ingrijpendste bezuinigingen probeerde ze terug te draaien. En

ze riep Musk op het matje. Ze omschrijft hem als een doorgesnoven nachtdier. „De uitdaging met Elon is om hem bij te benen. Hij is een doorgewinterde ketamine[-gebruiker]. Hij slaapt overdag in een slaapzak in het overheidsgebouw. Het is een rare, rare kwast, zoals geniën zijn.“

5 | Vance met Rubio in 2028

Het artikel kwam woensdag uit, twee etmalen voordat Trumps ministerie van Justitie het strafdossier van de dode zedendelinquent Jeffrey Epstein moet vrijgeven. Wiles stelt dat de regering deze kwestie verkeerd heeft aangepakt, door eerst samenzweringstheorieën rond Epstein te voeden en vervolgens het dossier te sluiten zonder in te zien dat complotdenkers daar geen genoeg mee zouden nemen. In een bijzin noemt ze vicepresident JD Vance „al een decennium lang een complotdenker“, die zich uit opportunisme zou hebben bekeerd tot MAGA-lakei.

Bijna tien jaar geleden noemde Vance de president 'Amerika's Hitler', nu is hij diens kroonprins. Wiles zegt dat Trump graag zou zien dat Vance met buitenlandminister Marco Rubio in 2028 het Republikeinse affiche vormt.

STUDENTENUITWISSELING

Britten doen weer mee aan ‘Erasmus’

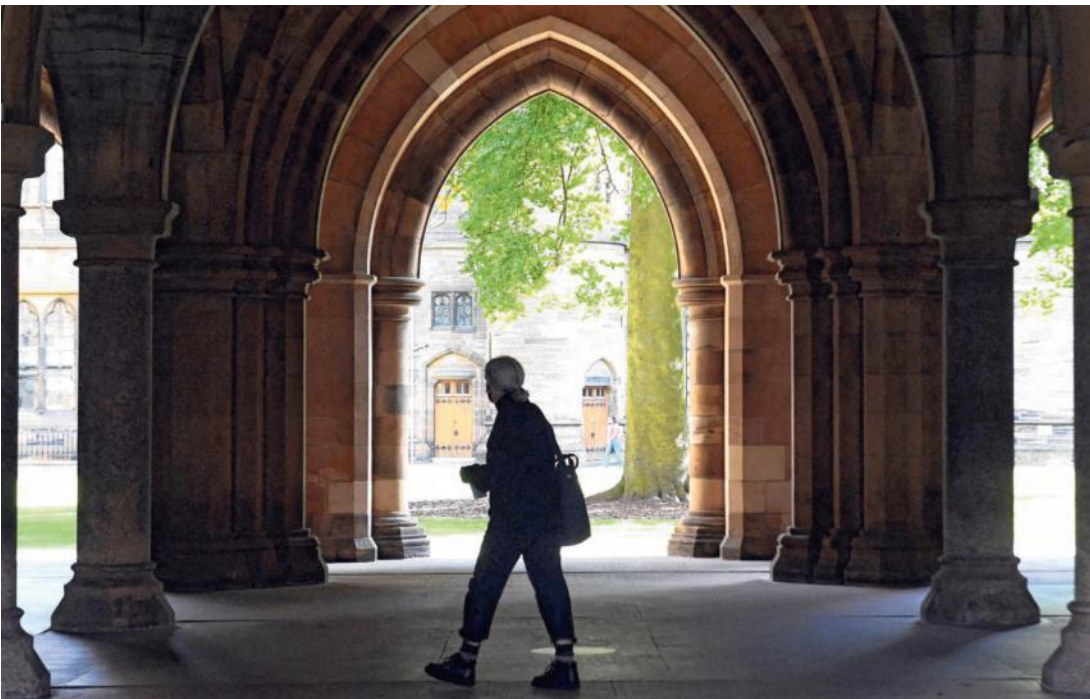
De Britse minister voor EU-betrekkingen presenteert de deelname aan het uitwisselingsprogramma als grote winst voor het VK.

Denise Retera

MANCHESTER

Het Verenigd Koninkrijk gaat vanaf januari 2027 weer deelnemen aan het studentenuitwisselingsprogramma van de Europese Unie. Dat heeft de Britse regering woensdag bekendgemaakt. Zo'n vijf jaar geleden stapte de VK vanwege de Brexit uit het Erasmusprogramma.

Britse studenten die nu in de EU studeren, en studenten uit EU-landen in het Verenigd Koninkrijk, betalen nu het instellingscollegegeld. Dat is een veel hoger bedrag dan het reguliere tarief, meestal gaat het om tienduizenden euro's of ponden per jaar. Als het VK weer meedoet aan het Erasmusprogramma betalen alle uitwisselingsstudenten het reguliere tarief en kunnen ze aanspraak maken op een maandelijkse beurs. Erasmus+ voorziet

De universiteit van Glasgow in 2020. FOTO ANDY BUCHANAN/AFP

ook in uitwisselingen op het gebied van stages en sport.

Afgelopen voorjaar werd al bekend dat het VK mogelijk zou herintreden tot het Erasmuspro-

gramma. Dat was voor de EU namelijk een belangrijke voorwaarde in het kader van de 'reset-onderhandelingen', die de samenwerking tussen de EU en het VK na de Brexit

moeten verbeteren. Het VK zou de mogelijkheden gaan onderzoeken, maar met enige tegenzin. Het zag het programma als een financiële last, omdat er vroeger bijna drie

keer zo veel EU-studenten via de Erasmusregeling naar het VK kwamen, als andersom. Na de Brexit nam het aantal EU-studenten met meer dan de helft af.

De onderhandelingen tussen de EU en het VK gingen de afgelopen maanden dan ook vooral over de vraag hoeveel de Britten zouden bijdragen aan de Erasmusregeling. Woensdag werd bekend dat dat 570 miljoen pond (zo'n 648 miljoen euro) zal zijn voor het eerste jaar, bijna het dubbele van wat het VK vóór de Brexit betaalde. Maar de Britse regering benadrukt dat het een derde minder is dan wat EU-landen bijdragen. Na het eerste jaar zal opnieuw onderhandeld moeten worden over de bijdrage.

De Britse minister voor EU-betrekkingen, Nick Thomas-Symonds, noemde aansluiting bij Erasmus+ woensdag „een enorme winst voor onze jongeren”. „Het breekt barrières af en verbreedt hun blik, zodat iedereen, ongeacht achtergrond, de kans krijgt om in het buitenland te studeren en zich te ontwikkelen”, zei hij. „De overeenkomsten van vandaag laten zien dat ons nieuwe partnerschap met de EU werkt.”

Een stand van Siemens die dit voorjaar werd opgebouwd op de Hannover Messe. FOTO HANNIBAL HANSCHKE ANP / EPA

HANDELSSTRIJD

VS bedreigen Europese topbedrijven, van Siemens tot SAP, Mistral en Spotify

Washington waarschuwt prominente Europese bedrijven te straffen als EU aan regulering vasthoudt.

Juurd Eijssvoegel

AMSTERDAM

Met een gericht dreigement heeft de Amerikaanse regering dinsdag duidelijk gemaakt dat de Europese Unie er niet op hoeft te rekenen dat de kou in de handelsrelatie uit de lucht is. Deze zomer kon die indruk zijn ontstaan. Want al was het handelsakkoord dat de VS en de EU in juli sloten voor Europa niet ideaal, een handelsoorlog over de Amerikaanse importheffingen was afgewend. Er was nog een reden tot opluchting in Brussel: de EU was niet gezwicht voor Amerikaanse druk om de strenge regels voor technologiebedrijven af te zwakken.

Washington neemt die regels alsnog onder vuur. De Amerikanen betrekken enkele belangrijke Europese bedrijven uit de tech- en dienstverleningssector in de strijd. In een bericht op X dreigde het bureau van de Amerikaanse handelsvertegenwoordiger (USTR) met strafmaatregelen tegen Siemens, Spotify, DHL, SAP, Capgemini, Accenture, Mistral, Publicis en Amadeus, als de EU vasthoudt aan regulering van de techsector.

In Amerikaanse ogen zijn die regels „discriminerend” en erop gericht „concurrentie van Amerikaanse dienstverleners te beperken en ontmoedigen”. Als dat niet stopt „zullen de VS geen andere keus hebben dan met alle beschikbare middelen in het geweer te komen tegen deze onredelijke maatregelen”.

Onder Amerikaans recht, vervolgt het bericht, kunnen bijvoorbeeld heffingen aan genoemde be-

drijven worden opgelegd of beperking van hun dienstverlening in de VS. Bedrijven in andere landen die de EU-aanpak op dit terrein overnemen, waarschuwde Washington, kunnen rekenen op dezelfde strafmaatregelen. Een woordvoerder van de Europese Commissie zei in een reactie dat de EU-regels gelden voor alle bedrijven die in de Unie actief zijn, en dat ze erop gericht zijn te zorgen voor „een veilig, eerlijk en gelijk speelveld”. Doelend op het Amerikaanse verwijt van discriminatie verzekerde hij dat de regels „zonder onderscheid” gehandhaafd worden.

De Europese Commissie heeft afgelopen maanden wel bereidheid getoond sommige tech-regels te versoepelen, om zo innovatie en investeringsklimaat te verbeteren. Maar de Commissie handhaaft onderzoeken naar het gedrag van Meta, Amazon en Google, die kunnen leiden tot hoge boetes. Afgelopen jaren hebben grote Amerikaanse techbedrijven in de EU miljarden aan boetes gekregen.

De VS schortte al akkoord met VK op over tech wegens regulering van digitale bedrijven

Begin deze maand had Brussel al de ergernis van de Amerikaanse regering gewekt door het sociale medium X, van Elon Musk, een boete van 120 miljoen euro op te leggen voor niet nakomen van verplichtingen onder de Digitale Dienstenwet (DSA). Niet alleen Musk had daarop fel gereageerd (hij pleitte voor ontmanteling van de EU, die hij vergeleek met een fictieve opvolger van het Derde Rijk). Ook de president reageerde, hij noemde de boete „een gemene” (a

nasty one). „Europa moet erg goed oppassen”, waarschuwde Trump.

Uit de veelbesproken Nationale Veiligheidsstrategie, die het Witte Huis onlangs publiceerde, bleek ook dat de Trump-regering zich nog altijd ernstig storen aan „nationale en transnationale reguleringen die creativiteit en bedrijvigheid ondermijnen”. Europa zou zijn mislukte fixatie op „verstikking door regulering” moeten opgeven, aldus het stuk, dat in de EU ernstige twijfels oproep over de houdbaarheid van de trans-Atlantische relatie.

Doelwit

Het idee dat de Europese regels alleen bedoeld zijn om succesvolle Amerikaanse bedrijven dwars te zitten, kwam dinsdag ook sterk tot uiting in een zitting van de Commissie voor Justitiezaken van het Huis van Afgevaardigden, met als onderwerp: „anti-Amerikaanse mededingingswetten: hoe buitenlandse regeringen Amerikaanse bedrijven tot doelwit maken”.

De Republikeinse Afgevaardigde Scott Fitzgerald, die de bijeenkomst voorzat, betoogde daar dat de Europese Unie „innovatie als bedreiging” ziet en erop uit is Amerikaanse bedrijven „kapot te reguleren”. Het zou de hoogste tijd zijn om daartegen in verzet te komen, omdat dat Europese ‘model’ al bezig is zich internationaal te verspreiden naar landen als Brazilië, Zuid-Korea en Japan.

Deze woensdag schortte Washington een technologie-akkoord met het Verenigd Koninkrijk op, onder meer uit onvrede over Britse regulering van digitale bedrijven. Het in september gesloten akkoord bevatte afspraken over samenwerking op het gebied van kunstmatige intelligentie (AI), quantumcomputers en kernenergie, ter waarde van 40 miljard dollar (34 miljard euro).

Advertentie

nrcwebwinkel

ARS MUNDI

Geef iets bijzonders cadeau

Van tijdloze sculpturen en replica's voor aan de muur tot prachtige woon- en modeaccessoires

CLAUDE MONET SCHILDERIJ - DE EKSTER
37 x 44 cm | gelimiteerde oplage, 199 exemplaren | genummerd | gesigneerd | reproductie, giclée print op canvas

ANJA STRUCK SCHILDERIJ - IK ADEM VREUGDE IN MIJN HART
58 x 58 cm | gelimiteerde oplage, 199 exemplaren | genummerd | gesigneerd | reproductie, giclée print op canvas

VINCENT VAN GOGH - MUZIEK JUWELENDOOSJE
„Spring” van A. Vivaldi begint te spelen als het deksel geopend wordt

PETRA WASZAK KETTING - SKY
handgemaakt | verguld messing | apatiet | gekleurd | geëmailleerd | lengte 42-47 cm | hanger Ø 4 cm

WASSILY KANDINSKY WANDKLOK - KLEURENSTUDIE VIERKANTEN
30 x 30 x 2 cm (h/b/d)

SCULPTUUR - KRANTENLEZER
gietswerk van metaal | gebronsd | 14,5 x 5 x 3 cm (h/b/d)

KETTING - NEELA
lapis lazuli | vergulde elementen | lengte 51 cm

KETTING - GINKGO
verguld 925 sterling zilver | lengte 45 cm | hanger 4 x 4,5 cm

Bestel nu nrcwebwinkel.nl/arsmundi

Advertentie

nrcwebwinkel

Adviesprijs v.a. 139,-
99,-

GRAYPANTS

Wick tafellamp

- Draagbare en draadloze sfeermaker
- Touch sensor met 4 verschillende lichtstanden
- Geniet van 150 uur verlichting op een opgeladen accu

Ontdek de veelzijdige Wick tafellamp: een perfecte mix van klassieke charme en moderne functionaliteit. Met een handige touch-sensor en vier lichtstanden kan Wick moeiteloos schakelen tussen sfeervol kaarslicht en helder leeslicht. Geniet draadloos van wel 150 uur verlichting, waardoor Wick de ideale reis- of tafelgenoot is voor lange avonden.

In de kleuren

Bestel nu nrcwebwinkel.nl/wick

Druk jouw stempel op morgen

Zet je volgende carrièrestap met YER

Detachering • Recruitment • Consultancy

Scan de QR-code en
bekijk alle vacatures
www.yer.nl/nrc

Business Development Nederland

Bedrijf | BLANCO is een internationaal familiebedrijf met ruim 1.500 medewerkers en een sterke reputatie in premium keukenoplossingen. Vanuit het Duitse hoofdkantoor combineren ze innovatie, kwaliteit en design voor het midden- tot hogere segment. Functie | Als Business Development Manager bouw jij de Nederlandse markt op. Jij verbindt keukenretail, fabrikanten en e-commerce, ontwikkelt strategie en opent nieuwe kanalen. Ben je succesvol? Dan groei je door naar Country Manager Nederland, inclusief vestiging, team en P&L-verantwoordelijkheid.

📍 Nederland/hybride 📦 Wholesale 🎓 Hbo
🕒 +5 jaar 💰 € 85.000 - € 120.000 OTE/jaar

Contactpersoon YER:
Kim Steenkamp, +31 6 515 278 12

Manager Projecten

Bedrijf | Heijmans bouwt aan de contouren van morgen. Met kennis en kunde creëren ze plekken waar mensen prettig wonen, werken en verbinden. Innovatie en kwaliteit staan centraal in hun strategie naar 2030. Functie | Als Manager Projecten stuur je op tactisch en strategisch niveau alle projecten binnen regio Zuid-West aan. Je bouwt aan een organisatie die klaar is voor grotere, uitdagendere opdrachten en zorgt voor een cultuur waarin samenwerking, kwaliteit en ontwikkeling centraal staan.

📍 Rotterdam 📦 Construction 🎓 Hbo
🕒 +10 jaar 💰 € 8.000 - € 9.500/maand

Contactpersoon YER:
Dagmar Schenkel, +31 6 292 391 76

Financial Controller (32 uur per week)

Bedrijf | Promocean is gespecialiseerd in het ontwerpen, produceren en leveren van merkondersteunende artikelen voor grote FMCG- en retailmerken. Vanuit Nederland vindt – naast ontwerp en accountmanagement – ook het gehele (wereldwijde) distributieproces plaats. Promocean is onderdeel van Li & Fung Limited. Functie | Je wordt de rechterhand van de Senior Finance Manager en o.a. verantwoordelijk voor de maandafsluiting, jaarrekening, fiscale zaken en procesoptimalisatie. Je werkt nauw samen met in- en externe stakeholders, waaronder accountant en fiscalist.

📍 Den Bosch 📦 Marketing & Advertising 🎓 Hbo
🕒 +5 jaar 💰 Uitstekende arbeidsvoorwaarden

Contactpersoon YER:
Peter Jeurissen, +31 6 454 006 89

Site Controller FP&A (omgeving West-Brabant/Zeeland)

Bedrijf | Zelfstandig en succesvol onderdeel van een internationale chemische onderneming met innovatieve producten voor uiteenlopende industrieën. Informele en korte communicatielijnen met ruimte voor initiatief. Functie | Als Site Controller ben je de financiële business partner voor het MT van een tweetal fabrieken. Je signaleert risico's en kansen, leidt verbeterprojecten en tilt processen naar een hoger niveau. Jij coördineert de budgettering, analyseert kosten, bewaakt de voorraadwaardering, geeft inzicht via rapportages en stuurt op efficiency en besparingen.

📍 omgeving West Brabant en Zeeland 📦 Chemicals
🎓 Hbo/wo 🕒 +5 jaar 💰 Prima salarispakket + bonus + auto

Contactpersoon YER:
Peter Jeurissen, +31 6 454 006 89

YER. Al bijna 40 jaar toonaangevend in topfuncties binnen het hogere segment.

BEN TIGGELAAR MOOI WERK

Ben Tiggelaar schrijft wekelijks over leiderschap, werk en management.

Als ik af en toe een stukje teruglees, blij ik vaak te schrijven over menselijke zwakte. Volkomen terecht, zeg ik op zo'n moment tegen mezelf. Want of het nu gaat

over zelffelicitering of andere valkuilen, wij mensen zijn behoorlijk matig in het verwerken van informatie en het vertalen van goede voornemens naar gedrag. Onderzoekers van de Radboud Universiteit stelden dit jaar bijvoorbeeld vast dat we allemaal - of je nu praktisch of theoretisch opgeleid bent - al te diep nadenken als onplezierig ervaren.

Wanneer komt ons brein wel in actie? Als we iets dreigen te verliezen. Geen sentiment zo sterk als verliesaversie. Nog nooit zag ik mensen met spandoeken optrekken naar gemeente-, provincie- of Gatshuis om politici te bedanken voor besluitvorming die in hun voordeel uitviel. Nee, alleen als ik geld, goed of iets anders dreig kwijt te raken - met name als dat op korte termijn staat te gebeuren - dan sprint ik naar de zolder om mijn oude bivakmuts te zoeken.

Helaas. We zijn allemaal tekortschietende en kwetsbare individuen. Maar - is dan mijn volgende vraag - wat doen we daarmee? Ik zie drie soorten reacties.

Commerciële kans

Je kunt het menselijk tekort allereerst beschouwen als een commerciële kans. Niet fijn, maar wel waar. Zo werken een paar duizend landgenoten elke dag ijverig aan het verslaafd maken van kinderen en jongvolwassenen aan tabak en online gokken. Een paar cijfers.

- Bijna 200.000 jongvolwassenen (18 tot 24 jaar) doen aan online gokken. Daarbij verliezen ze per persoon bijna 700 euro per jaar. De cijfers komen uit de najaarsrapportage 2025 van de Kansspelautoriteit, de toezichthouder op dit gebied. Ze gaan alleen over legaal online gokken.

- Van de kinderen tussen de 12 en 16 jaar rookt 10,8 procent maandelijks sigaretten en 4 procent dagelijks. Een belangrijk deel van hen raakt verslaafd aan roken langs de weg van het vpen. Voor de tabaksindustrie is vpen niet alleen een nieuwe markt, maar ook een effectieve manier om een nieuwe groep jonge rokers te rekruteren. De cijfers komen van het

Trimbos-instituut en gaan over 2023.

Het zijn echter niet alleen de *vice industries* - de branches die leven van onze ondeugden - die de zwaktes van ons en onze kinderen exploiteren. Volgens de economen en Nobelprijswinnaars George Akerlof en Robert Shiller hebben ook 'gewone' ondernemingen, zoals banken en autofabrikanten, geen moeite met manipulatie of misleiding als er een paar euro's verdiend kunnen worden. Akerlof en Shiller beschrijven bijvoorbeeld hoe aanbieders van creditcards primair winst maken op klanten die hun maandelijkse rekening niet kunnen voldoen en daarom torenhoge rentes betalen.

Strategisch weggijken

Doelbewust exploiteren van de zwakte van de medemens is voor de meesten van ons geen dagelijkse praktijk. Een tweede, veel meer gebruikelijke reactie, is die van *willful ignorance*, of zoals Nederlandse psychologen het noemen: 'gemotiveerde onwetendheid'.

Een indrukwekkende recente overzichtsstudie van Linh Vu en collega's van de Universiteit van Amsterdam laat zien dat we in 40 procent van de gevallen liever weggijken dan ons verdiepen in de problemen van een ander. En daardoor gedragen we ons veel minder altruïstisch dan zou kunnen. We doen dat bij grote onderwerpen als de klimaatcrisis, maar ook bij kleine keuzes, zoals aankopen in een winkel of de verdeling van geld.

Dat doen we, volgens Vu en collega's, vooral uit zelfbescherming. Door actief informatie te negeren, kan ik doorgaan met mijn leven zonder me een slecht mens te voelen.

Herkenbaar. Maar als ik te lang nadenk over deze neiging tot willful ignorance, word ik ongelukkig. Dus zucht ik nog eens diep en haal de schouders op over mijn eigen egoïsme. Een vicieuze cirkel van ontkenning.

Solidariteit

Maar wacht even, er is ook nog wat goed nieuws. Want uit de research van Vu en collega's blijkt dat de meeste mensen - wanneer ze volledig geïnformeerd worden over de gevolgen van hun acties voor anderen - uiteindelijk een derde keuze maken. Een keuze die ook de belangen van de ander meeweegt.

Anders geformuleerd: wanneer we worden geconfronteerd met de problemen en tekortkomingen van een ander mens, gaan we meestal voor solidariteit. Behalve als het heel makkelijk is om weg te kijken en wij daar zelf voordeel bij hebben.

Informatievoorziening is dus cruciaal. Kennis over de ander stimuleert solidariteit. En - laat ik voor mezelf spreken - ik denk dat dit goed voor mij is.

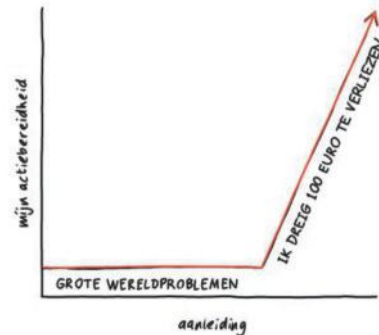
Het klinkt misschien een beetje cynisch, maar zo bedoel ik het niet: wanneer iemand anders vastloopt en ik zie dat, biedt me dit ook een mooie kans om prosociaal gedrag te vertonen. Iets dat in vrijwel elke filosofie, religie of andere vorm van levensbeschouwing wordt gezien als 'goed'.

Mijn betoog is simpel. De mens is zwak en daar kun je op drie manieren mee omgaan. Profiteren, negeren en je engageren.

Ik ga hier niet allerlei moralistische aanbevelingen of voornemens opschrijven, behalve dan dat ik hier zelf nog eens goed over wil nadenken onder de kerstboom. Liefst met een beetje gezonde zelfspot.

Voor dat laatste heb ik mijn maatregelen al getroffen. Ik kocht het nieuwe boek van biooloog en schrijver Midas Dekkers. Dat heet toevallig ook nog eens *Het menselijk tekort*. In een recent interview in deze krant zei hij: „Je kunt hoog springen, je kunt laag springen, maar de wereld wordt nooit beter. Gelukkig heb je wel lekker gesprongen.”

■ Brein in actie als verlies dreigt

GRONDSTOFFEN

Hoe nikkelhandel via Rotterdam Poetins oorlogskas vult en China helpt

Met de export van nikkel financiert het Kremlin de oorlog tegen Oekraïne. Toch trof de EU nog geen sancties. Daardoor kan elke maand een schip met nikkel uit Moermansk aanmeren in de Waalhaven, die nu een draaischijf is geworden voor de nikkelhandel tussen Rusland en China.

Carola Houtekamer, Karlijn Kuijpers en Jorg Leijten
AMSTERDAM

Vladimir Potanin, op vier na de rijkste man van Rusland, wordt afgelopen oktober ontboden op het Kremlin. Hij komt daar wel vaker, hij was er ook op de dag van de invasie in Oekraïne, Potanin is *inner circle*. „Meneer Potanin, hoe gaat het?“, vraagt president Vladimir Poetin hem in een gesprek dat is gefilmd en dat staat uitgeschreven op de site van het Kremlin. En, wil Poetin weten, hoe gaat het met Norilsk Nickel, de grootste nikkelproducent van het land? De president leunt achterover.

„Nikkelkoning“ Potanin, grootste aandeelhouder en directeur van het mijnbouwbedrijf, zit rechtop in de werkkamer van Poetin, zijn hand alert op tafel. Hij antwoordt op onderdanige toon. „Meneer de president. Ten eerste wil ik mijn dankbaarheid uitspreken voor de prijs die het bedrijf heeft gekregen, de orde voor Arbeidsmoed.“ De prijs stamt uit de Sovjettijd en wordt uitgereikt aan bedrijven die in oorlogstijd ononderbroken blijven produceren voor het leger of de burgerbevolking.

Produceren dééd Norilsk Nickel de afgelopen jaren. En de export ging via Rotterdam.

Het nikkelbedrijf is één van de groot-

Niemand in Nederland zegt te weten wie Normickel toestond om nikkel naar Rotterdam te blijven verschepen

ste vervuilers van Rusland, en begon negentig jaar geleden als goelag voor gevangenen die in de mijnen moesten werken, honderden kilometers boven de Poolcirkel. Het bedrijf, afgekort Nor-nickel, is goed voor zo'n 15 procent van de wereldproductie van nikkel, een onmisbare grondstof voor batterijen die de energietransitie mogelijk moeten maken.

Nikkel is óók onmisbaar voor de Russische wapenindustrie. Het Russische online onderzoeksjournalistiekplatform Proekt stelde vast dat nikkel van een dochterbedrijf van Normickel in Soechoj-bommenwerpers belandt, de meest gebruikte gevechtsvliegtuigen boven Oekraïne. Normickel leverde ook aan de Russische tankfabrikant Oeralvagonzavod. NRC heeft facturen in bezit van leveringen van tienduizend kilo nikkel aan de wapenfabrikant. Normickel, dat vorig jaar omgerekend 12,5 miljard dollar omzet had, sponsorde de Russische staatskas in 2024 volgens eigen cijfers met 2,7 miljard dollar.

Normickel is zo belangrijk voor de Russische oorlogseconomie dat de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk vorig jaar een importverbod afkondigden op Russisch nikkel. Zo zou Normickel geen westerse valuta meer kunnen krijgen. Oligarch Potanin werd zelf in 2022 al op Britse en Amerikaanse sanctielijsten gezet vanwege zijn steun

aan het Kremlin.

De sancties maken het werk moeilijk, verzucht Potanin tegen Poetin in het Kremlin. Het bedrijf heeft last van „verstoorde toeleveringsketens“, problemen met betalingssystemen en moeilijkheden met het aanboren van „nieuwe, onbekende markten“. Het bedrijf is kwetsbaar voor sancties, omdat het nikkel en andere metalen voornamelijk in het buitenland verkoopt, zegt Potanin. Maar, verzekert hij Poetin met veel handgebaren, het lukte de afgelopen vijf jaar toch om de productie stabiel te houden.

Twee bedrijven in de Rotterdamse haven spelen daarbij een sleutelrol, blijkt uit onderzoek van NRC. Anders dan de VS en het VK legde de Europese Unie tot nog toe geen sancties op aan Potanin of Norilsk Nickel. De Rotterdamse opslag- en overslagbedrijven Metaal Transport en C. Steinweg Handelsveem konden daardoor een scherpierpunt worden in de wereldwijde handel in Russisch nikkel. Terwijl banken hun handen aftrekken van Russisch nikkel, is de Waalhaven in Rotterdam één van de weinige plekken waar het metaal nog welkom is. Zo houdt Ne-

De Sergey Bodrov, schip met nikkel uit Rusland, bij Hoek van Holland op weg naar de Waalhaven. FOTO ERIC BRINKHORST

derland een motor van de Russische oorlogseconomie draaiende.

Pier vijf

Op een grijze maandag, 8 december, steekt de Sergey Bodrov rond het mid-daguur langs Hoek van Holland de Nieuwe Waterweg op. Het volgeladen vrachtschip passeert de Tweede Maas-vlakte, de Petroleumhavens, Botlek en Pernis. Na zo'n veertig kilometer draait het 166 meter lange schip de Waalhaven in. Het legt aan bij pier vijf, aan de kade van Metaal Transport BV, een familie-bedrijf in transport en opslag met eigen pieren en loodsen.

Een ruime week eerder vertrok de Sergey Bodrov uit de Russische havenstad Moermansk. Aan de pier van Nor-nickel was het volgeladen met ruim 18.000 ton nikkel en koper. Het schip, met aan boord twaalf Russen en elf In-donesiërs, had daarna koers gezet naar de ijzige Barentszzee. Langs het noordelijkste puntje van Scandinavië, waar het om half drie 's middags al pikke-donker is, voer het naar Rotterdam.

De volgende ochtend laden Rotter-damse sjouwers de Russische lading uit, rode koperplaten eerst. Een blauw-grijze Gottwaldkraan tilt pakketten koperplaten uit het ruim, tot er onver-wachts een pakket tussenuit valt. Tweeënhalve ton koper klettert op de kade, niet ver van een heffcrut en een sjouwer. De kraan draait gewoon door. Bij het hek liggen stapels grauwgrijze platen, stalen strips met „Normickel“ erom, 1.477 kilo pure nikkel per pakket. *Made in Russia*, vermeldt een sticker. Een medewerker stuurt de verslagge-vers weg bij het hek.

Al zeven keer kwam het schip hier dit jaar aan, blijkt uit signalen die het over z'n positie en snelheid uitzendt. De Ser-

„We hebben direct na de invasie alle contacten met Rusland verbroken. We willen dat regime op geen enkele manier steunen

Woordvoerder rederij Wagenborg

gey Bodrov pendelt tussen Moermansk en Rotterdam, van oudsher knooppunt voor de metaalhandel. De haven is diep genoeg voor zware schepen vol metaal.

Meestal legt de Sergey Bodrov aan bij Metaal Transport. Tot begin dit jaar meerde het schip soms ook aan bij de overburen om koper te lossen. Dat was bij één van de pieren van op- en over-slagbedrijf C. Steinweg, een multination-al met honderden kantoren, loodsen en terminals in vijftig landen. Stein-wegs portfolio is breed: het biedt opslag en afhandeling aan van *base metals*, zo-als aluminium, kobalt, zink en nikkel, en van zeldzamere metalen en levens-middelen. Het heeft in de haven een be-roerde reputatie wat betreft veiligheid.

Deze zomer viel er opnieuw een dode op één van de pieren, de achtste in acht jaar tijd. De Sergey Bodrov is zo groot dat het in z'n eentje de helft van de jaarlijkse nikkelproductie van Normickel kan ver-schepen. Per keer kan er, gerekend met de huidige prijs, voor zo'n 260 miljoen dollar nikkel aan boord. Met zulke volu-mes is de pendeldienst tussen Moer-mansk en de Waalhaven een levensader voor Normickel.

Het gaat steeds beter
Het was na de inval in Oekraïne in het voorjaar van 2022 niet vanzelfsprekend dat het nikkeltransport naar Rotterdam door kon gaan. Die zomer zei directeur Potanin op de Russische tv-zender RBC dat het bedrijf door te verwachten sanc-ties zou moeten uitwijken naar Noord-Afrika of de Verenigde Arabische Emiraten. In Marokko werkte Normickel al aan een nieuwe *transfer hub*. Maar in mei 2023 had Normickel ander nieuws: „Rotterdam heeft ons toegestaan nikkel te blijven leveren“, zei de vicepresident

De route van Moermansk naar Shanghai

NRC 181225 / YD / Bron: globallishwatch.org

van Normickel, tevens Ruslands vicemi-nister voor economische ontwikkeling, op een forum in Sint Petersburg.

Niemand in Nederland zegt te weten wie Normickel toestond om nikkel naar Rotterdam te blijven verschepen. De ministeries van Economische Zaken, Buitenlandse Zaken en Infrastructuur en Waterstaat niet, het Rotterdamse Havenbedrijf evenmin. De Douane laat weten dat voor Russisch nikkel geen sancties gelden en dat er voor de import dus geen toestemming nodig is.

Anderen partijen trokken na de inval wél hun handen af van Russisch nikkel: toeleveranciers, verzekeraars, havens en banken. Dat gebeurde ook in landen waar geen directe sancties tegen de Russen gelden, klaagde Potanin tegen journalisten. Zelfs Chinese banken kren-problemen met de financiering van Russisch nikkel in het internationale bankverkeer. En op de London Metal Exchange, de belangrijkste termijn-beurs voor metalen, mag geen Russisch nikkel meer worden verhandeld sinds de VS en het VK vorig jaar april daarvoor sancties uitvaardigden.

Bagrov en Bodrov

Rederijen wilden na de invasie ook niet meer varen voor Normickel. Voor de oorlog in Oekraïne huurde de nikkelfabrikant schepen van Nederlandse rederijen, zoals de Frisian Ocean, blijkt uit de administratie van de Russische

vrachtondernemer Alet. Maar die rede-rijen willen niks meer met Rusland te maken hebben. „We hebben direct na de invasie alle contacten met Rusland verbroken“, zegt een woordvoerder van rederij Wagenborg. „We willen dat regime op geen enkele manier steu-nen.“ Ook het Friese Boomsma Ship-ping vaart niet meer op Rusland, zegt eigenaar Johan Boomsma. „Wij werken met Oekraïense zeevarenden, het ligt heel gevoelig.”

Potanin vond een oplossing. „We hebben ons gereorganiseerd“, zei hij op de Russische tv een paar maanden na de invasie. Normickel vaart voortaan met schepen onder vlaggen die geen problemen opleveren, zei hij. Sinds be-gin 2023 pendelen de Danila Bagrov en de Sergey Bodrov tussen Moermansk en Rotterdam, beide varend onder Li-beriaanse vlag. Verder ademt alles Rus-land: de Danila Bagrov is vernoemd naar een held uit een populaire Russi-sche film over een veteraan uit de Tsjet-sjeense Oorlog, de Bodrov dankt zijn naam aan de acteur die de rol vertolkte. De Danila Bagrov voer inmiddels tien keer van Moermansk naar de Waalha-ven, de Sergey Bodrov nam de pendel-dienst daarna over.

Beide schepen kwam eind 2022 in handen van het Turkse Clan Shipmana-

LEES VERDER OP PAGINA 26

Advertentie

KERSTACTIE 2025

Met Prinsjesdag 2025 liet het kabinet weinig ambitie zien op het gebied van armoedebestrijding. Dat betekent dat de reflectie van de planbureaus (SCP, CPB en PBL) in 2024 onverkort blijft staan: er is grote zorg over de lange termijneffecten van het overheidsbeleid voor armoede-bestrijding. Daarom blijft een focus op armoede- en eenzaamheidsbestrijding vanuit het NRC Lezersfonds onverminderd relevant. Immers, bestrijden van armoede en eenzaamheid blijft in het belang van ons allemaal en is juist in deze onzekere tijden extra noodzakelijk en urgent. Iemand die geldzorgen heeft of in armoede leeft heeft vaker last van stress, problemen met de gezondheid, eenzaamheid en schaamte. Vele particuliere initiatieven, dicht bij de

mensen die hulp het meest nodig hebben, brengen verlichting. Het NRC Lezersfonds (1928) steunt dit soort initiatieven. Daarom doet het NRC Lezersfonds ook dit jaar opnieuw een beroep op u om te helpen bij het verlichten van armoede in ons land. Vorig jaar ontvingen wij van NRC-lezers maar liefst € 316.000 aan giften. Met dat geld ondersteunen wij bijvoorbeeld projecten die zich bezighouden met het lenigen van de ergste nood bij armoede en het bestrijden van eenzaamheid en isolement. Ook bieden we voedselhulp en hulp aan daklozen en vluchtelingen. Vaak focussen wij ons daarbij op kleinschalige projecten in de wijken en buurten van steden en dorpen. Het geld wordt tweemaal per jaar toegekend door de

commissie van het NRC Lezersfonds en besteed via lokale organisaties. Bestuur en commissie ontvangen geen vergoeding.

Hoe het geld wordt besteed is te vinden op onze website. Wilt u bijdragen? U kunt uw gift overmaken op IBAN NL34INGB0002806200 of NL14RABO0365692034 ten name van Stichting Fonds van NRC Handelsbladlezers of via onze website nrclezersfonds.nl. Ook kunt u de QR-code gebruiken met een barcodescanner.

Op onze website vindt u ook alle informatie over ons fonds, de financiële verantwoording en ons ANBI-nummer.

De commissieleden van NRC Lezersfonds zijn:

Henk Itzig Heine, *voormalig Hoofddirecteur Personeel bij het ministerie van Defensie*
Gertjan Sonneveld, *voormalig hoofd Finance NRC Media BV*
Olivier Spier, *notaris te Amsterdam*
Marijke van Haaren, *oud-wethouder gemeente Berkelland*
Sylvie Lo Fo Wong, *voormalig huisarts te Rotterdam*
Faye Leigh Lui, *docent communicatie Hogeschool In Holland*
Leon Vos, *psychiater bij Reiner van Arkel, Den Bosch*

Advertentie

Tijdelijk afwezig? Onderbreek de bezorging en steun een goed doel

Onderbreek kosteloos de bezorging van je krant tijdens je afwezigheid en steun hiermee drie goede doelen.

Dit jaar steun je **Stichting Long Covid**, **Stichting Het Vergeten Kind** en **Free Press Unlimited**.

Ga voor meer informatie naar service.nrc.nl/steun-goede-doelen

Zelf regelen? Ga naar service.nrc.nl/onderbreking

VERVOLG VAN PAGINA 25

gement, een rederij die werd opgericht ten tijde van de invasie van Oekraïne. Ze begon direct vrachtschepen op te kopen, die nu voornamelijk op Rusland varen. Clan heeft adressen in Bulgarije en Turkije. Inmiddels staan de twee schepen ingeschreven bij Takoor Ship Management in Dubai. Alleen de naam lijkt veranderd: Clan en Takoor hebben identieke websites, allebei geregistreerd in Bulgarije. Wie achter de bedrijven zit, is onduidelijk.

David Tannenbaum, een voormalig sanctie-expert bij de Amerikaanse sanctieautoriteit OFAC die nu een adviesbureau heeft, ziet bij deze schepen hetzelfde patroon als bij de schaduwvloot van tankers die Russische olie vervoeren. Hij noemt vier rode vlaggen voor de schaduwvloot: de beheerder van zo'n schip is een entiteit waarvan de eigenaren niet of moeilijk te traceren zijn. Die entiteit is recent opgericht en koopt in korte tijd veel schepen op. De schepen wisselen vaak van eigenaar en varen onder de vlag van een land met weinig controle of met een belabberde verzekering. „Bij Takoor en Clan zie je in ieder geval de eerste drie rode vlaggen”, zegt hij. „De wissel van Clan naar Takoor komt rechtstreeks uit het *playbook* van rederijen in de schaduwvloot waartegen sancties gelden.”

‘Gissen wat erin zit’

Petra Holdorp staart naar de Sergey Bodrov uit Moermansk, terwijl ze een

van haar honden uitlaat. Ze woont vlakbij, ze kan het schip vanuit het raam zien liggen. Wat erin zit, weet ze niet. Vroeger kregen ze nog wel eens een briefje in de bus met een mededeling over wat voor lading er in een schip zat. „Dat is al lang verleden tijd. Nu moeten we maar gissen wat erin zit. Je kunt het vragen, maar je krijgt geen antwoorden.”

Holdorp woont nu 37 jaar op Heijplaat, een wijk ingeklemd tussen havenpieren en overslagbedrijven. De bewoners weten hier alles van elkaar, zegt ze, maar van de schepen weten ze niks. „Zo'n schip met Russisch materiaal wil je helemaal niet voor je deur in deze tijden. Ik word er niet blij van.”

Directeur Willem-Jan de Geus van Metaal Transport wil niet in gesprek met NRC, „en ik mag zelf weten of ik dat doe of niet,”, zegt hij aan de telefoon. Zijn zoon komt de verslaggevers aanspreken, als die later vanaf de straat naar de Sergey Bodrov kijken. Ook hij wil niks zeggen, dat hebben de commissarissen van het bedrijf hem op het hart gedrukt. Metaal Transport stuurt een mededeling. Daarin staat dat het bedrijf „het beleid hanteert dat er geen vragen van derden over individuele klanten en relaties worden beantwoord”. In een tweede reactie, na vragen van NRC, benadrukt het bedrijf dat het zich aan „alle geldende sanctiemaatregelen” houdt. Wie de eigenaren zijn van de Sergey Bodrov en Danila Bagrov weet Metaal Transport niet, mailt de directeur.

Verder uitweiden over de relatie met Normickel wil De Geus niet. Die ging tot

„Zo'n schip met Russisch materiaal wil je helemaal niet voor je deur in deze tijden. Ik word er niet blij van

Petra Holdorp
Omwonende

voor kort verder dan alleen de afhandeling van transporten. Zo richtte Normickel zo'n tien jaar geleden het Global Palladium Fund op. Via dat fonds konden beleggers via blockchain-technologie handelen in grondstofderivaten, een soort aandelen met fysieke metalen als onderpand. Metaal Transport was één van de officiële opslaglocaties voor deze metalen in onderpand, blijkt uit de jaarverslagen van de bedrijven die de derivaten verhandelen. Na de inval in Oekraïne werd het beheer van het beleggingsplatform snel onder een Brits bedrijf geschoven. Onduidelijk is in hoeverre Normickel nog betrokken is.

Nog steeds onafhankelijk

Steinweg reageert met een verklaring „namens de directie”. Daarin schrijft het bedrijf geen specifieke vragen te kunnen beantwoorden, „aangezien wij geen concrete uitspraken doen over (voormalige) klanten en de logistieke diensten die wij aan hen verlenen”. Dat zou in strijd zijn met het „wezen van onze rol”, namelijk die van „onafhankelijke, neutrale *trusted custodian of cargo*”. Verstrekken van dergelijke „strategische informatie”, aldus Steinweg, „zou de vertrouwensrelatie met onze klanten ernstig schenden”. Het bedrijf benadrukt dat voor Russisch nikkel en koper „geen sprake is van Europese sancties of handelsbeperkingen”. Het is „de verantwoordelijkheid van overheden” om eventuele sancties op te leggen, mailt het bedrijf in een tweede reactie, „en daar houden wij ons aan”.

Maar hoe kan het dat Russisch nikkel nog altijd welkom is in Europese havens?

Dat komt doordat de EU nog steeds afhankelijk is van Russisch nikkel, zij het minder dan voor de Oekraïense oorlog. De Unie heeft het voornamelijk nodig om roestvast staal te maken, en batterijen voor elektrische auto's. Nikkel geldt als een 'kritieke grondstof', vanwege het economische belang en het risico dat de toevoer stopt. Importbeperking zou Europa zwaar raken en kan bijvoorbeeld plannen voor een Europese batterij-industrie verstoren, zegt hoogleraar EU-buitenlandbeleid Giselle Bosse, als politicoloog verbonden aan de universiteit van Maastricht.

Bovendien worden sancties unaniem vastgesteld. Een paar landen zijn zo afhankelijk van Russisch nikkel dat ze sancties waarschijnlijk dwarsbomen, zegt Bosse - mogelijk Finland, waar een verwerkingsfabriek van Normickel staat. En zou Europa het Russische nikkel toch collectief in de ban doen, dan koopt China dat wel weer op, waardoor Europa's afhankelijkheid van China opnieuw groeit.

De Europese Commissie probeert zich al jaren enigszins te onttrekken aan China's dominantie in zeldzame aardmetalen. Vorige week nog kondigde 'Brussel' aan 3 miljard euro uit te trekken om zich actiever te gaan mengen in productie en inkoop van zeldzame aardmetalen en andere essentiële grondstoffen.

Mario Draghi, oud-voorzitter van de Europese Centrale Bank, tekende vorig

jaar in een invloedrijk rapport op dat landen buiten Europa wel hard bezig zijn hun aanvoer van kritische metalen veilig te stellen. „Europa loopt achterop”, waarschuwde hij. Het is te afhankelijk van China bij de overstap naar hernieuwbare energie en maakt zichzelf kwetsbaar voor landen - zoals, opnieuw, China - die toevoer van kritische metalen gebruiken als „geopolitiek wapen”, waarschuwde Draghi.

Het klinkt verdedigbaar: geen nikkel-sancties om niet afhankelijk te worden van China en een eigen batterij-industrie op te bouwen. Maar wie goed bekijkt hoe Russisch nikkel door knooppunt Rotterdam stroomt, gaat twifelen aan de effectiviteit van die Europese aanpak.

Bestemming: Shanghai

Een zelfrijdende terminaltruck zet in juli dit jaar een container op de kade bij de Euromax-terminal op de Tweede Maasvlakte. Een op afstand bestuurde brugkraan pakt de container op en hijst die soepel aan boord van de Cosco Shipping Galaxy, een van de grootste containerschepen ter wereld. Inhoud: „Norilsk Nickel”, staat in douanepapieren. Het schip vertrekt voor een reis van ruim een maand. Bestemming: Shanghai. Afzender: Metal Trade Overseas, een Zwitsers dochterbedrijf van Norilsk.

Rotterdam is cruciaal voor Normickel, zei Potanin in een gesprek met persbureau Interfax een jaar na de inval. De export van het bedrijf gaat „vooral via de haven van Rotterdam”. Dat blijkt: in 2023 kwam in totaal ruim 60.000 ton nikkel vanuit Rusland naar Rotterdam - iets minder dan een derde van de totale productie van Normickel in dat jaar. Recentere cijfers heeft het CBS niet.

Grofweg de helft van die Russische nikkel is bestemd voor Europees gebruik, en vrijwel niks voor de Nederlandse markt. De EU importeert minder Russisch nikkel dan voor de oorlog doordat veel Europese bedrijven zijn overstapt op nikkel uit Indonesië. Toch is het aandeel nog steeds fors: van de helft voor de oorlog tot een derde in 2024.

Maar waar gaat die andere helft van de Russische nikkel naartoe, die wel in Europa blijft? Die nikkel - in 2023 zo'n dertigduizend ton - gaat vanuit Rotterdam op doorvoer naar buiten de EU. Maar waar naartoe, daar heeft het CBS geen zicht op, omdat die nikkel niet voorbij de Nederlandse douane komt. Het ligt 'in transit' of 'in entrepot', zoals in de *tax free*-zone op een vliegveld - een niemandsland, vrijwel onzichtbaar voor statistici. Daar gaat het in opslag, of gaat het verder op transport.

Waarheen het gaat, valt te reconstrueren uit diverse douaneregisters die NRC kan raadplegen. Meerdere keren per week vertrekken vanuit Rotterdam containerschepen met nikkel naar China: zo'n twintigduizend kilo per

Fabriek van Norilsk met kopersmelters, in het noorden van Rusland. Hier wordt 90 procent van Ruslands nikkel en 58 procent van Ruslands koper geproduceerd. FOTO OLEG NIKISHIN/GETTY IMAGES

container, ruim honderd containers per maand. India is een kleinere bestemming.

Metaal Transport en Steinweg faciliteren die doorvoer naar China. Zo stuurt Metal Trade Overseas sinds begin 2022 bijna iedere maand containers met nikkel van Rotterdam naar Shanghai. In Chinese en Nederlandse douanegegevens staat Steinweg genoteerd als ontvangende partij in Shanghai, maar de uiteindelijke ontvanger valt niet te achterhalen.

Volgens dezelfde douanegegevens ontvangt Metaal Transport zelfs wekelijks containers met nikkel in Shanghai - ook hier is de uiteindelijke koper onduidelijk. Beide bedrijven benadrukken dat ze niet handelen in metalen, alleen logistiek verzorgen. Verder beantwoorden ze geen vragen hierover. Een woordvoerder van Steinweg mailt: „Deze gegevens zijn niet bij ons bekend.” Drie kwartier later mailt hij met een tegenovergestelde boodschap: deze gegevens „zijn bij ons bekend”. In ieder geval helpen de twee Rotterdamse bedrijven Rusland om een belangrijke exportroute open te houden met de logistieke diensten die ze leveren. Russisch nikkel kan ook rechtstreeks naar China, maar die route loopt via de Noordelijke IJsee, die elk jaar maanden is dichtgevroren.

Rotterdam als draaischijf voor het transport van Russisch nikkel naar China - dit was precies niet wat de Europese Commissie beoogde toen ze besloot het uit te sluiten van sancties. Rusland blijft straffeloos exporteren, en China krijgt het nikkel.

Technologisch soeverein

Op 8 december, de dag dat de Sergey Bodrov aanmeert in de Waalhaven, heeft Vladimir Poetin de Russische Raad voor Strategische Ontwikkeling en Nationale Projecten bijeenroepen. Rusland moet „technologisch soeverein” worden, zegt de president in de Sint Aleksanderhal van het Kremlin, een 31 meter lange zaal die is versierd met wapenschilden uit alle hoeken van het Russische Rijk en waar de deuren, zuilen, kozijnen en zelfs de stoelen met goud zijn belegd.

Nadat hij heeft gesproken over verhoging van de kinderbijslag, geboorteklinieken en betrokken vaderschap, verordonneert Poetin dat Rusland op eigen kracht geavanceerde technologie moet kunnen ontwikkelen, onafhankelijk van andere landen. Niet langer ruwe grondstoffen exporteren, maar zelf de fabrieken bouwen voor drones, vliegtuigen en autobatterijen.

Voor die technologiesprong heeft de president dit jaar al een achtpuntenplan gepresenteerd, maar dat wil niet zo vlotten door sancties, geldtekort, boycots en inzet van veel mankracht aan het front. Normickel investeert er wel in; het verdubbelde het budget voor onderzoek en ontwikkeling, opende een onderzoekslab en werkt met het staatsbedrijf voor nanotechnologie aan een vorstbestendige batterij, onontbeerlijk in de kou van Siberië. Voor de laatste stap - grootschalige productie van batterijen - gaat het in zee met China. Rusland heeft nog geen eigen lithiummijn en kan koper niet opwerken tot een grondstof die bruikbaar is in batterijen. Normickel wil daarom met China een fabriek bouwen voor nikkel-batterijen.

Het geld voor al die plannen komt uit de handel. Want één van de sectoren waar het wel soepel gaat, zegt Poetin in de Sint Aleksanderhal, is de export van metallurgische producten: aluminium, koper, nikkel. Die uitvoer, en het geld dat daaruit naar de staatskas vloeit, noemt hij een van de „drijvende krachten” van de Russische economie.

nrcwebwinkel

Ontdek de mooiste aanbiedingen

&KLEVERING

Kandelaar per stuk

Adviesprijs 45,-
39,95

- De blikvanger op elke feestelijk gedekte tafel
- Verkrijgbaar van kerstboom tot rendier
- Kleurrijke designs

&KLEVERING

Gebaksbordjes set van 4

Adviesprijs 27,50
22,95

- Geïnspireerd op authentieke 17e-eeuwse faience uit het Rijksmuseum
- Perfect voor het serveren van hapjes, maar ook als decoratief object
- Gemaakt van porselein

&KLEVERING

Tulpenvaas

Adviesprijs 299,-
249,-

- Handbeschilderd porselein met Delfts blauwe details
- Gebaseerd op de bloemenpiramide uit de 17e eeuw
- Ontworpen voor het Rijksmuseum

Bekijk alle aanbiedingen online > nrcwebwinkel.nl/cadeaus

Overleden

*Vol liefde, humor en tot het einde op stoom.
Na een mooi leven vertrek ik nu naar mijn laatste station.*

Verdrietig en vol mooie herinneringen nemen we afscheid van mijn geliefde man, onze betrokken vader en jeugdige opa.
Temperamentvol, recht door zee en altijd aan de zijde van zijn dierbare vrouw.

Rudolf van Breevoort

* Amsterdam, † Huizen,
13 maart 1940 10 december 2025

Herreke van Breevoort – van Dalfsen
Minco van Breevoort en Petra Klapwijk
Florian van Breevoort
Markus van Breevoort

Correspondentieadres:
Rebel's Begrafenisonderneming
T.a.v.: Familie van Breevoort
De Ruyterstraat 7 - 1271 SR Huizen

De begrafenis heeft op woensdag 17 december in naaste familiekring plaatsgevonden.

Dankbaar voor wie hij was en wat hij voor ons betekend heeft, hebben wij afscheid moeten nemen van onze lieve Henk, echtgenoot, vader, schoonvader, opa, familiemens

Henk Castelijns

Henricus Cornelis Josef Maria

Casteren De Wijk
25 maart 1949 15 december 2025

Alien Castelijns-Verhoef
Jan en Martine
Willem
Hein en Noortje
en kleinkinderen

Het afscheid vindt plaats in besloten kring.

Ook aan een mooi leven komt een eind

Intens verdrietig, maar dankbaar dat een verder lijden hem bespaard is gebleven, is thuis rustig van ons heengegaan mijn lieve echtgenoot, onze lieve vader, schoonvader en opa

ALBERTUS THEODORUS HARMSSEN

Albert

Ridder in de Orde van Oranje-Nassau

* Utrecht † De Meern
13 mei 1940 15 december 2025

De Meern Marijke Harmsen-Jansen
Utrecht Bart Harmsen en Anouk van Aarsen
Amsterdam *Nienke, Jens, Fee*
Amsterdam Karen Harmsen
Amsterdam Koen Harmsen

Albert is in Het Afscheidshuis Vleuten, waar wij deze dagen in kleine kring bij hem zullen zijn.

Dinsdag 23 december om 14.00 uur staan we stil bij het leven van Albert.
U bent hiervoor welkom in de aula van Crematorium Daelwijck,
Floridadreef 7, 3465 AM Utrecht.

Na afloop is er gelegenheid elkaar te ontmoeten in de foyer van het crematorium.

Correspondentieadres: Uitvaartzorg Eefje, o.v.v. familie Harmsen
De Ruiterberg 11, 3452 NB Vleuten

Colofon familieberichten

Opgave van een familiebericht

Een familiebericht kunt u opgeven via nrcadverteren.nl/familieberichten of een e-mail naar familieberichten@nrc.nl

Afdeling familieberichten

Bereikbaar op telefoonnummer: 020-7553052 (ma t/m vr 08.30 uur - 17.00 uur) of via e-mail: familieberichten@nrc.nl

Sluitingstijden

Dinsdag t/m zaterdag tot uiterlijk 14.00 uur op de dag vóór plaatsing.
Voor plaatsing op maandag uiterlijk vrijdag 16.00 uur.

Voor blijde berichten

nrcadverteren.nl/familieberichten

PALEONTOLOGIE

Mosasauriërs waren grote zeereptielen die ook in zoet water konden jagen

De mosasaurus heet zo omdat het eerste fossiel van het zeereptiel werd gevonden in Maastricht.

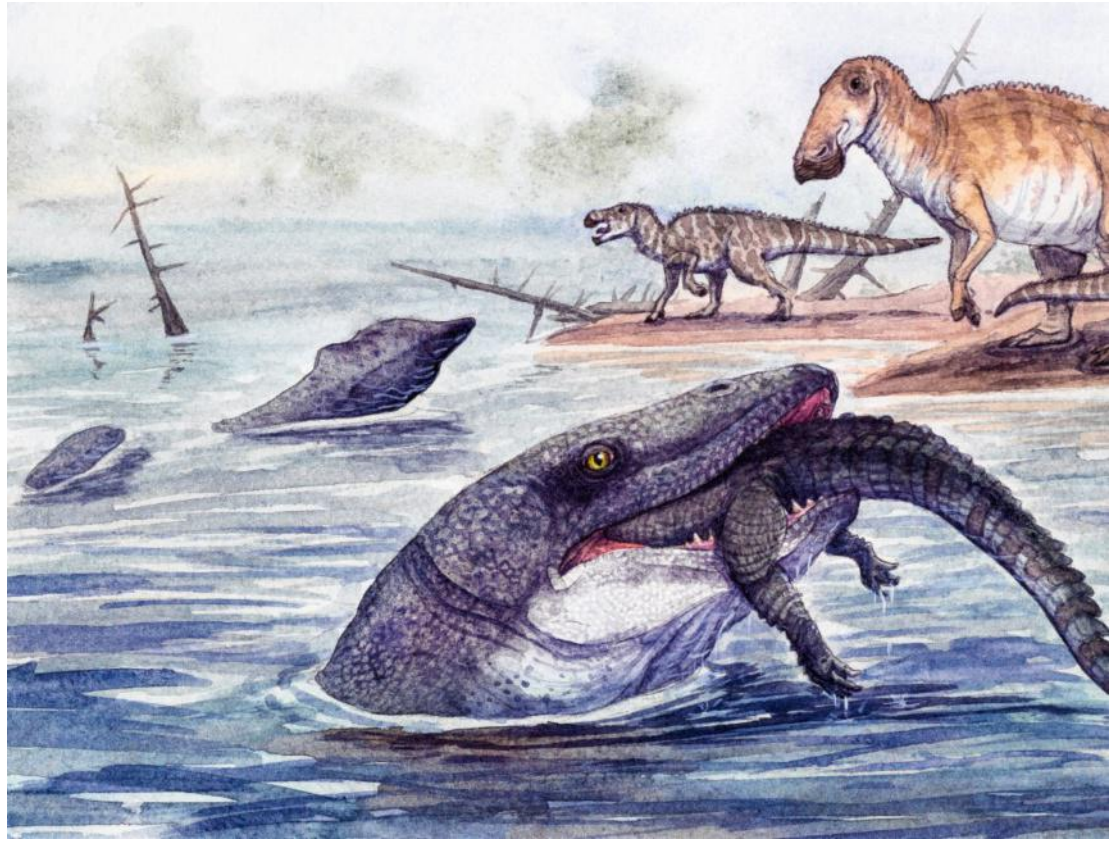
Gemma Venhuizen

AMSTERDAM

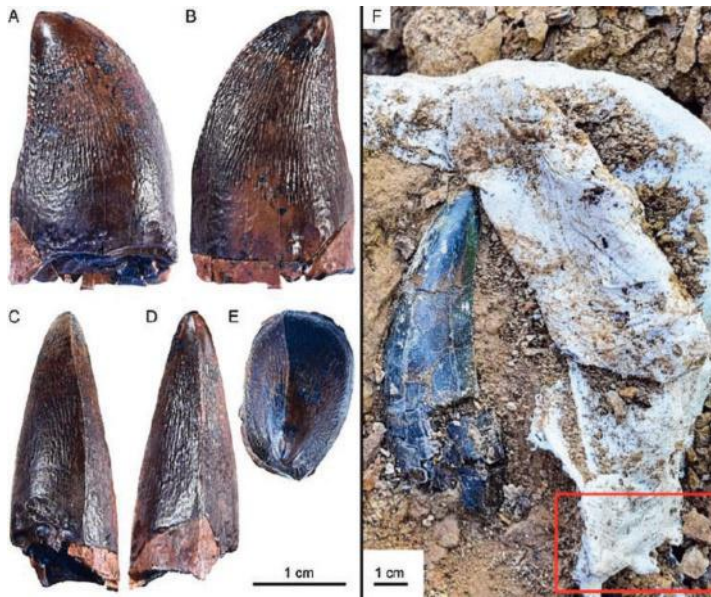
Ze stonden bekend als de schrik van de Mesozoïsche zeeën en konden een lengte bereiken tot wel vijftien meter. Maar mosasauriërs waren méér dan uit de kluiten gewassen zeereptielen, concludeert een team van Nederlandse, Zweedse en Amerikaanse paleontologen in het tijdschrift *BMC Zoology*, op basis van onderzoek aan een 66 miljoen jaar oude mosasaurustand. De oerdiereen konden ook uitstekend gedijen in zoetwatermilieus.

De naam *Mosasaurus* was altijd al wat verwarrend. Die betekent letterlijk 'Maashagedis'. Dat is niet omdat het geslacht in de Maas zwom, maar omdat het eerste fossiel werd gevonden in de Sint-Pietersberg bij Maastricht – daar troffen arbeiders eind achttiende eeuw een schedel in de mergelgangen aan. Even werd gedacht dat het om een grote krokodil ging, maar nadat de Fransen het fossiel als oorlogsbuit mee naar Parijs hadden genomen en de beroemde paleontoloog Georges Cuvier zich erover had gebogen, bleek het een niet meer bestaande diersoort. Voor Cuvier vormde de vondst het bewijs dat soorten konden uitsterven; iets wat destijds nog helemaal niet als vanzelfsprekend werd beschouwd.

Flash forward naar 2022: het jaar waarin paleontologen een mosasaurustand vonden in de Hell Creek-formatie in de Amerikaanse staat North Dakota. Dat gebied is al een befaamde opgravingslocatie sinds de vondst van een *Tyrannosaurus rex* in 1905. Het kreeg in 2019 wereldwijde bekendheid toen aardlagen werden blootgelegd van

Een impressie van de **mosasaurus uit Hell Creek**, een binnenzee die langzaam zoet werd. FOTO CHRISTOPHER DIPIAZZA

Tand van een mosasaurus vanuit verschillende hoeken (links) en de vindplaats ervan nabij een tand van een *T. rex*. BEELD MELANIE DURING

de dag waarop 66 miljoen jaar geleden een meteorietinslag een einde maakte aan het tijdperk van de dinosauriërs én de mosasauriërs.

De Hell Creek was een zoetwatergebied; zeedieren kwamen er niet voor. Des te opmerkelijker was dus de vondst van de mosasaurustand. Want ook al waren er al eerder mosasaurusresten aangetroffen in brak- en zoetwaterafzettingen, misschien waren die restanten daar gewoon angespoeld.

Daarom besloten de paleontologen tot een uitgebreide analyse van de isotopensamenstelling in het tandglazuur. Daaraan valt veel af te leiden over het milieu waarin de mosasaurus leefde, legt hoofdautor Melanie During uit. „Koolstofisotopen bijvoorbeeld zijn belangrijke bouwstenen voor het gebit en zijn afkomstig uit het dieet. Een mosasaurus die veel zoetwa-

tervis eet heeft een andere verhouding dan een die uitsluitend zoutwaterprooien eet.”

Ook zuurstofisotopen uit het water komen continu in contact met die bek vol tanden, en strontiumisotopen zeggen iets over de leefomgeving als geheel. „Om uit te sluiten dat een fossiel een andere herkomst heeft en pas ná de dood van een dier is verplaatst, heb je een analyse van meerdere isotopenratio's nodig. Daarom hebben wij koolstof-, zuurstof- en strontiumratio's gecombineerd.” Op basis daarvan concludeerden ze dat de mosasaurus echt in de Hell Creek leefde.

Wat de ontdekking extra bijzonder maakt, is dat het een forse, volwassen mosasaurus betrof, met een lengte van zo'n elf meter. De eerdere mosasaurusfossielen uit zoetwatermilieus waren afkomstig van jongere dieren, van hooguit zes meter lang. Die zouden dichterbij het land hebben geleefd dan volwassen dieren en zodoende ook makkelijker eens een brakke of zoetwatergeul zijn ingezwommen.

During: „Zoals zeehonden en dolfijnen met enige regelmaat in rivieren worden aangetroffen moet zo'n tijdelijk uitstapje voor mosasauriërs ook geen probleem zijn geweest. Maar dit zoetwatermonster had zich waarschijnlijk echt aangepast aan het leven ver van de zee. Ik kan me voorstellen dat er verschillen in anatomie en fysiologie waren ten opzichte van zoutwatermosasauriërs, maar op basis van één tand is daar weinig over te zeggen.”

Wel ontdekte During dat oudere mosasaurustanden óók een zoetwaterisotopensignaal afgaven, terwijl haaiantanden en ammonieten in diezelfde laag dat niet deden. „Ik vermoed dat die oudere mosasauriërs al aan het wennen waren. De binnenlandse zee die Amerika toen had, raakte van de oceaan afgesloten en werd steeds zoeter door regenwater. Zo zouden de mosasauriërs zich langzaam hebben kunnen aanpassen aan een leven in zoetwater en uiteindelijk ook aan rivieren.”

Geluk, emotie, herinnering

Op een eenvoudige, snelle en zekere manier uw familiebericht samenstellen en plaatsen in NRC

nrcadverteren.nl/familieberichten

DUIZEND JAAR STRIJD OM GROENLAND

Groenland is een eiland van ijs, fjorden en walrussen. Eeuwenlang kwam er nauwelijks iemand, tot duizend jaar geleden Inuit en Noormannen elkaar ontmoetten. Extra lange winteraflevering.

Luister de podcast NRC Onbehaarde Apen

**NRC Onbehaarde Apen – Elke week
NRC Audio-app**

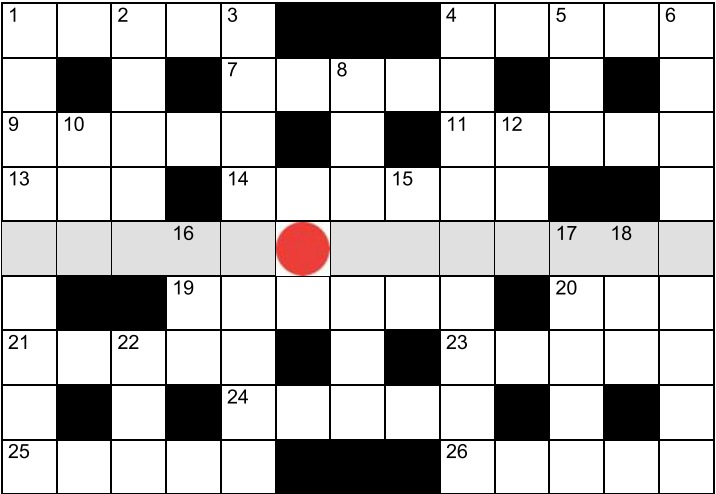
nrc.nl/onbehaardeapen
Ook via Spotify en Apple Podcasts

nrc

Advertentie

Nu nog de moed om die verantwoordelijkheid te nemen. Het volgen-
de kabinet moet er weer gewoon vier
jaar zitten en politiek draagvlak reali-
seren. Want als we de rekening bij bur-
gers neerleggen, betekent dat ook dat
je bereid bent politieke verantwoorde-
lijkheid te nemen en democratisch ver-
antwoording af te leggen.

IN HET MIDDEN

Meer puzzels van Studio Steenhuis op steenhuispuzzels.nl

Vul in en ontdek wie of wat er midden in het nieuws staat

Horizontaal: 1. 'Binnenkort betaal je niet meer met __, maar met Wero' 4. Past voor balk of onbekend 7. Brengt Boy en Davids bij elkaar 9. Past voor lach of geveer 11. Beweging in groen-geel-rood 13. Tijdvak 14. 'Schutter van aanslag __ aangeklaagd voor vijftien moorden' 19. Sukkels die in bossen liggen 20. Buiten kennis 21. Het eerste deel is raar 23. Voor zulke soep moet je oppassen 24. Wordt gespeeld voor de lol 25. ' __ Mina's maken straten veiliger tijdens langste nacht' 26. Nam zijn schilderijen serieus

Verticaal: 1. Tot agenda-onderdeel gemaakt 2. Israëliische plaats 3. Flow tijdens het lezen 4. Beweegt zich rinkelend voort 5. Ongewenste keukengast? 6. Proef 8. Overdreven bewondering 10. Midge __, Ultravox-zanger 12. __ Rand, schreef *The Fountainhead* 15. Opgewaardeerde negen 16. Kun je te grabbel gooien 17. Deeltjes van Faraday 18. Gril 22. Moeilijk te vatten dier

Oplossing puzzel 17 december. Horizontaal: 1. EENS 4. BORSATO 8. SAUER 10. RAPS 12. BROMSNOR 16. DAL 17. TR 18. LAN 23. NEB 24. LESAUTO 25. FENTANYL 26. KITT 27. DEKEN 28. RAREKIEK 29. REDE Verticaal: 1. EERD 2. NSPLANNER 3. SAS 4. BRR 5. ROMANS 6. AAN 7. OOR 9. EBRU 11. AAH 13. OLIELEK 14. SNEAKER 15. OVETT 17. TLBALK 19. LET 20. CLYDE 21. RUINE 22. NOTIE 25. FUR In het midden: HALLUCINEREN

© Studio Steenhuis steenhuispuzzels.nl

Lezers zijn de auteurs van deze rubriek. Een Ikje is een persoonlijke ervaring of anekdote in maximaal 120 woorden. Insturen via ikje@nrc.nl

PERSOONLIJK

In een overvolle trein die over de Belgische grens sjeest, schrijft een jonge vrouw kerstkaarten. Onder de indruk van de epistels die ze schrijft voel ik een schuldgevoel over het feit dat ik geen zelfgeschreven kerstboodschappen meer stuur. Dan zie ik dat ze haar telefoon pakt en typt: „Schrijf een kerstkaart aan mijn moeder en zeg haar dat ik trots op haar ben en dat ik hoop dat ze in 2026 meer tijd voor zichzelf zal krijgen en dat dan op een persoonlijke toon.” Met ernst in haar blik schrijft ze het gegenereerde antwoord over.
Lisa Havinga

COLUMN
MARCEL

Warme natte lap

Ik zat in de schmink bij de afdeling voetbal van de NOS, bij uitstek een moment om je geen illusies te maken. In de plaats van een kam gebruikte ze haar nagels, ik werd er volgens haar nog nonchalanter van. Ik wist niet of ik dat wel wilde.

Een paar meter verderop nam demissionair minister David van Weel (VVD) plaats, hij is acht jaar jonger en bestiert twee ministeries. Buitenlandse Zaken en Asiel en Migratie. Hij zei niets en onderging alles zwijgend. Hij had het haar op zo'n manier kort dat het altijd hetzelfde zat. Er kwam geen kam doorheen en nagels hoefden ook niet.

„Het wordt weer winter, ik smeer er een crème op”, werd er tegen hem gezegd.

Daarna: „En voor de zekerheid nog een klodder.”

„En nog een.”

De huid van de een heeft meer last van de seizoenen dan de ander. Ik hoefde geen klodder.

De voorlichter van Van Weel kroop achter me op een bankje, ze keek op haar telefoon en zweeg daarna professioneel.

„Hoelang nog tot *Nieuwsuur*”, vroeg Van Weel onverwachts, we schrokken allemaal op.

Zij: „Achttieneneenhalve minuut ongeveer.”

Hij keek nu ook op zijn telefoon.

„Ja ja”, zei hij kort daarop, er werd niet op gereageerd.

Hij stond op, trok zijn colbert strak en liep naar de gang, zijn voorlichter stond ook op. Zij aan zij liepen ze naar de gang, waar ze gezelschap kregen van een beveiliging

die achter hen aan liep.

Ze zeggen dat dit een rommelkabinet is, toch oogde het professioneel, maar het kan ook zijn dat Van Weel geboren is als minister.

Omdat ik tijd over had liep ik een half uur later de regieruimte van Nieuwsuur binnen. Ze waren live. We zagen Van Weel op acht of negen schermen tegelijkertijd, hij was goed geschminkt en totaal niet zenuwachtig. Jeroen Wollaars ondervroeg hem over de vredesonderhandelingen over Oekraïne, het bezoek van de Oekraïense president

Onbewogen, alsof hij even naar de supermarkt was, verliet David van Weel Nieuwsuur

Zelensky aan Nederland en de Amerikaanse president Trump. Van Weel zei wel zorgelijke, maar geen gekke dingen.

Even later zag ik hem weer passeren. Onbewogen, alsof hij even naar de supermarkt was geweest. Ik hoorde twee medewerkers met elkaar praten.

„Wil Van Weel een warme natte lap?”

Ze ging informeren bij de schmink.

„Er zit niet overdreven veel op.”

Ze lieten het er verder bij.

Marcel van Roosmalen schrijft op maandag en donderdag een column.

FOKKE & SUKKE
HEBBEN EEN BREDE COALITIE VOOR OGEN

CDA, LPF, ÉÉNNL,
FORUM EN JA21...

JOOST
EERDMANS!

RG&T

nrc > puzzels

Crux: kleine kruiswoordpuzzel voor grote denkers

Speel alle puzzels op nrc.nl/puzzels

SUDOKU

						6		
		6				7		5
			5	1				
		7	8					
		8						
1	2		4				7	
					1		6	
	9				3	8		
6				2		5		

Meer puzzels en boeken van Peter Ritmeester op pzzl.com

Plaats de cijfers 1 tot en met 9 zo in het diagram dat elk cijfer precies één keer voorkomt in elke rij, kolom, de negen vetomrande 3x3 vakken, én de vier grijze 3x3 vakken.
© **Peter Ritmeester** PZZL.com
Rechts: de oplossing van gisteren.

1	7	5	4	3	6	9	2	8
4	6	2	5	9	8	1	7	3
8	9	3	7	1	2	6	4	5
7	8	4	1	2	9	5	3	6
9	2	1	6	5	3	7	8	4
3	5	6	8	7	4	2	1	9
6	4	7	2	8	5	3	9	1
5	1	9	3	4	7	8	6	2
2	3	8	9	6	1	4	5	7

nrcwebwinkel

NRC REIZEN

Reis mee met de experts

Ontdek wat anderen niet zien. Tijdens een NRC reis delen experts hun kennis en bieden zij context bij wat u ziet.

COLLECTIEREIS

China – toekomstdroom of schrikbeeld?

“China doet alles op zijn eigen manier, het is fascinerend om te zien hoe dat uitpakt. Je betreedt een andere wereld die je nooit meer zult vergeten.” - **Garrie van Pinxteren, oud-NRC-correspondent in China**

COLLECTIEREIS

Nederlandse sporen in Brazilië

“Brazilië blijft voor mij een unieke en intense ervaring. Het land, de diverse mix van mensen en culturen, het is fascinerend.” - **Nina Jurna, NRC-correspondent in Brazilië**

Ontdek **hier** het NRC Reizen aanbod

nrcwebwinkel

NRC REIZEN

Een gevarieerd reisaanbod

Iedere reis kenmerkt zich door de bijzondere thema's, unieke bestemmingen en inhoudelijke bijdrage van deskundigen.

COLLECTIEREIS

Van oude sagen tot hedendaags Ierland

"Ierland is een land van paradoxen. Groot en klein. Eén en verdeeld. In de EU en erbuiten. Trots en bescheiden. Superinternationaal en hyperlokaal." - Peter Vandermeersch

Stedenreizen met verdieping in 2026

Museumstad Madrid

4-daagse reis: vertrekdata 21 maart, 18 juni

STEDENREIS

Met bijdrage van:
Merijn de Waal, NRC-redacteur

Berlijn tussen verleden en vooruitgang

4-daagse reis: vertrekdata 2 april, 18 juni

STEDENREIS

Met bijdrage van:
Nynke van Verschuer,
NRC-correspondent in Duitsland

Veelzijdig Warschau

4-daagse reis: vertrekdata 23 april, 23 juli

STEDENREIS

Met bijdrage van: **Mark Middel**,
NRC-correspondent Midden-
en Oost-Europa in Warschau

Bezoek **hier** de NRC Reizen website voor vertrekdata en prijzen en doe vrijblijvend uw boekingsaanvraag.

Of neem vrijblijvend contact met ons op via **020 751 79 65**
of **nrc@experientctravel.nl**

NRC Reizen is een samenwerking van Mediahuis NRC B.V. met reispartner Culture by ExperienceTravel. De redactie van NRC is niet betrokken bij de inhoud of samenstelling van de reizen. De reizen worden begeleid door deskundigen, van wie een deel verbonden is aan NRC. Aangesloten bij ANVR, SGR en het Calamiteitenfonds.

Ontdek **hier** het NRC Reizen aanbod

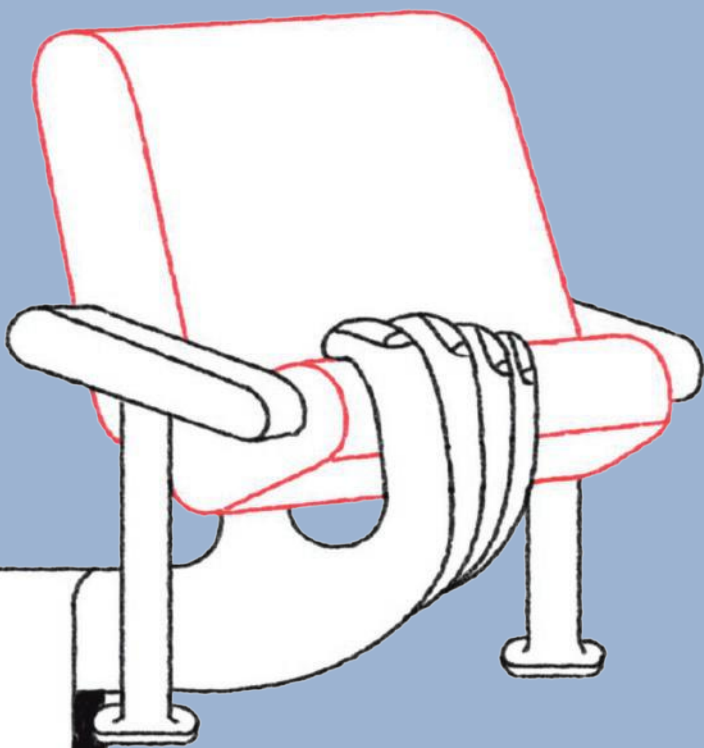
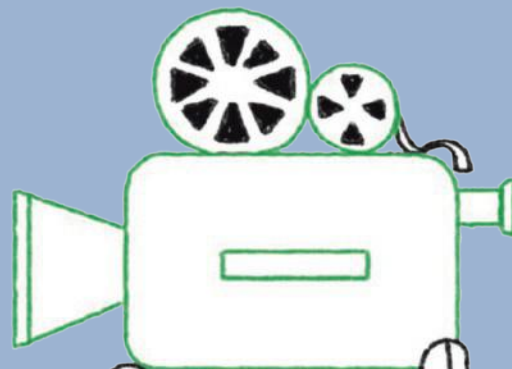
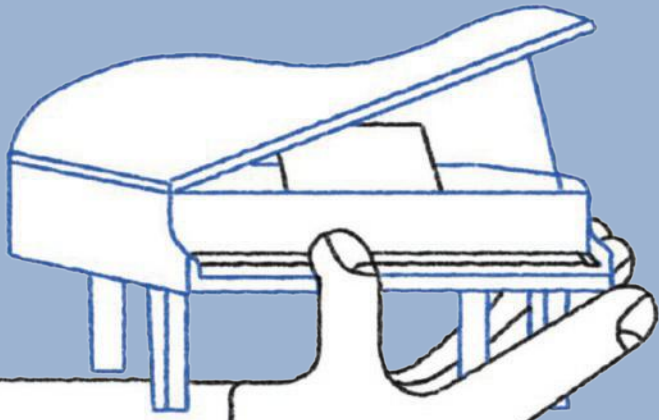
DE BESTE

CULTUUR

VAN

2025

CULTUREEL SUPPLEMENT

De Heilige Familie (Sara Afiba en Soy Kroon) in 'De Kerststal van Nederland'. BEELD KRO-NCRV

Kerstbroertje van 'The Passion' werkt niet

Staat Maria met haar rode eend in de file, komt er plots een witte engel op haar af, die haar vertelt dat ze een kindje van God zal krijgen. „Heb ik daar zelf nog iets over te zeggen?” vraagt de heilige maagd. „Nee”, zegt de engel, „je bent uitverkoren”. Even later, in de auto, op weg naar Bethlehem, breken de vliezen al en komt de eerste wee. Ze schreeuwt het uit. Haar man Jozef neemt meteen de leiding: „Dit is niet normaal hoor. Puffen puffen! Stayin’ alive, stayin’ alive...” Dit is *De Kerststal van Nederland* (NPO1), het verhaal van de geboorte van Jezus Christus, zoon van God, een op-friscursus voor niet-christelijke kijkers die willen weten waarom we Kerstmis vieren. Ik heb in geen tijden zo gelachen, hoewel dat niet altijd de bedoeling zal zijn geweest. In Bethlehem aangekomen, blijken de herbergen vol te zitten. De bazin van herberg De Oude Os, gespeeld door sopraan Francis van Broekhuizen, heeft nog wel een stal voor ze. „Een eigen huis, een plek onder de zon”, zingt ze treiterig. Jozef probeert de povere B&B nog aan zijn vrouw te verkopen als „een soort tiny house”, maar Maria is niet blij: „In mijn hoofd was dit allemaal zo anders”. De *Kerststal*, live vanaf het Onze Lieve Vrouwe-plein in Maastricht, is het nieuwe winterbroertje van *The Passion*: een Bijbelverhaal verteld in een openluchtshow met bekende Nederlandstalige liedjes. ‘Avond’ van Boudewijn de Groot komt langs („Ik geloof, ik geloof, ik geloof”), ‘De overkant’ van Suzan en Freek („Het is stil hier aan de overkant”) en ‘Dansen op de vulkaan’ van De Dijk. Daartussen verschillende kerstliedjes.

Een belangrijk verschil met *The Passion* is dat de pathetiek ontbreekt. Dit is geen volks spektakel waar in het publiek een grote rol speelt. Dit is een intieme, ingehouden vertelling. Veel close-ups, weinig totaalshots. De verteller, Kim-Lian van der Meij als de engel Gabriel, neemt de kijkers minder bij de hand waardoor die weinig context krijgt. De liedjes zijn minder bekend, de spelers zijn geen bekende Nederlanders maar voornamelijk musicalacteurs. Die intieme aanpak zou een voordeel kunnen zijn. Maar *De Kerststal* werkt totaal niet. *The Passion* is ook potserlijke kitsch, maar die jaarlijkse tv-show geeft je in ieder het gevoel dat je naar een belangrijk verhaal zit te kijken. De *Kerststal* liet me totaal onverschillig. Dat ligt om te beginnen aan het verhaal zelf. Een geboorte zonder complicaties, hoe mooi ook, is minder dramatisch dan het verraad en de executie van een onschuldige man. Verder: houterig verhaal, soaperige scènes, goedkope uitvoering. Op de achtergrond smeedt premier Herodes (Maarten Heijmans) zijn snode plannen. Zijn volk is op drift omdat hij een volstelling houdt - het land is vol, de premier wil weten wie dat allemaal zijn en waarom ze zoveel geld kosten. Nu voelt hij zich bedreigd door ‘de koning van de Joden’ die in Bethlehem zou zijn geboren en wil hij uit voorzorg alle baby’s uit die stad vorderen. In de Bijbel laat hij ze allemaal vermoorden, maar dat vond de KRO-NCRV blijkbaar te heftig. Misschien omdat zo’n kindermoord te veel aan de actualiteit zou doen denken. Het huidige Bethlehem, Bayt Lahm, is een Palestijnse stad op de Westbank die zucht onder de Israëliische bezetting.

Wilfred Takken

Sublieme maar soms lauwe Bach op weg naar Kerst

KERSTKLASSIEK

De Bachvereniging toert rond met Bachs sublieme de *Hohe Messe*. Het Nederlands Kamerkoor doet dat met Bachs *Weihnachtsoratorium*.

Rahul Gandolahage

UTRECHT EN AMSTERDAM

Ok deze Kerst staat Bach je bij. De Nederlandse Bachvereniging toert rond met Bachs sublieme hoogtepunt, de *Hohe Messe*. Het Nederlands Kamerkoor reist rond met Bach op z’n kerstgast: het in deze periode geliefde *Weihnachtsoratorium*. En tussendoor staan overal en nergens Europese ensembles die Nederland aandoen met een kerstprogramma, zoals Il Gardellino, óók met het *Weihnachtsoratorium*. Zo kun je altijd wel ergens terecht - of zelfs vergelijkend warenonderzoek plegen. Dat kon bijvoorbeeld mooi twee avonden achter elkaar in het Amsterdamse Concertgebouw: maandag dus met het Vlaamse Il Gardellino samen met het Catalaanse Cor de Cambra del Palau de la Música Catalana onder leiding van de vooral als tenor bekende Christoph Prégardien, en dinsdag met de Akademie für Alte Musik Berlin en ons eigen Nederlands Kamerkoor.

Het Nederlands Kamerkoor. FOTO NEDERLANDS KAMERKOOR

De Nederlands Bachvereniging o.l.v. Richard Egarr. FOTO FOTO MARIEKE WIJNTJES

Op papier was dinsdag in het voordeel, want beroemdere solisten en een veel ervarener dirigent. Dat laatste verschil was ontegenzeggelijk merkbaar. Peter Dijkstra, chef van het Nederlands Kamerkoor, zwaaide met kracht, trots voor de troepen uit. Als aan een touwtje trok hij stemgroepen uit het koor omhoog, als hij daar wat interessants hoorde. Christoph Prégardien hield het vooral bij inzetten en stond het grootste deel van de avond rustig uit te beelden wat er al klinkt. Zijn musici wisten zelf wat ze wilden.

Wat solisten betreft lag het lastiger. Dinsdag zongen onder anderen sopraan Carolyn Sampson en tenor Zachary Wilder. Sampson zong inderdaad op een tree hoger dan sopraan Alison Lau op maandag, maar tenor David Fischer was maandag toch ook wel erg interessant. Een beetje pompeus, maar veel beter verstaanbaar. Zelfs voor zachte noten hoefde hij niet zijn best te doen. Wilder zingt belijden-der, maar blijft ver weg. Het tegenovergestelde gold voor de alt: maandag de zachte, zelvende stem van Martina Baroni (haar slaapliedje in de tweede cantate bereikte precies z’n doel), dinsdag het bewegelijke, ietwat verkouden klinkende kanon van countertenor Tim Mead.

Koor en orkest klonken maandag zeker verdienstelijk, maar dinsdag kreeg het publiek meer spanning: een koor met over het algemeen een fijnere samenklank en meer bite, een orkest dat mooi om de solisten heen danste, met gelaagdere strijkers, actievere continuo, en, eigenlijk altijd leuk, een theorb. Die uitvoering is gelukkig nog tot en met dinsdag in Nederland te horen. (zie infoblokje)

Lauwwarme *Hohe Messe* Tja, en dan was er dus de *Hohe Messe* waarmee de Nederlandse Bachvereniging langs de zalen gaat. Die *Hohe Messe*, ofwel de *Mis in b-klein*, is een soort sublieme recycling van Bachs mooiste melodieën en muzikale werken, omgeschreven om er de mis mee te zingen. Als je als koor niet in de gaten hebt, of niet meer voelt, dat je ongeveer het mooiste aan het zingen bent dat ooit geschreven is, dan kun je het beter niet doen. Er valt te genieten van individuen (goede hobo, fijne fagot), maar het koor van de Nederlandse Bachvereniging zingt vrijdag verbazend lauwwarm - waarbij wel moet worden gezegd dat de *Hohe Messe* met maar vijftien mensen zingen in de grote zaal van TivoliVredenburg makkelijk wat te wensen over laat. Zeker waar stemgroepen in divisie moeten zingen (dat wil zeggen: moeten splitsen in een hoge en lage lijn).

Recensie Kerstconcerten

Bachs *Hohe Messe* door de Nederlands Bachvereniging o.l.v. Richard Egarr. Gehoord: 12/12, TivoliVredenburg Utrecht. Terugluisteren: npoklassiek.nl Tournee tot en met 21 december. Info: bachvereniging.nl ●●○○○ Bachs *Weihnachtsoratorium* (cantate 1, 2, 3 en 6) door Il Gardellino en Cor de Cambra del Palau de la Música Catalana o.l.v. Christoph Prégardien. Gehoord: 15/12, Concertgebouw Amsterdam. Geen herhaling. ●●●○○ Bachs *Weihnachtsoratorium* (volledig) door de Akademie für Alte Musik Berlin en het Nederlands Kamerkoor o.l.v. Peter Dijkstra. Gehoord: 16/12, Concertgebouw Amsterdam. Tournee tot en met 23 december. Info: nkk.nl ●●●●○

Leontine van der Elst

TERNEUZEN

Op een open akker in Zeeuws-Vlaanderen kijkt een groep middelbare scholieren van het Lode-wijk College in Terneuzen rond. Het is een stukje land dat tot voor kort gewoon landbouwgrond was, maar nu het toneel wordt voor iets bijzonders: de geboorte van een nieuw museum. De leerlingen praten over wat ze zich erbij voorstellen, wat ze nog niet helemaal begrijpen, en welke rol zij hierin kunnen spelen. Een van hen zegt: „Het project is eigenlijk veel groter dan we denken. Onze kunst is belangrijk. Je kan jezelf uitdrukken.” Het is precies dit gevoel van eigenaarschap en mogelijkheid dat kunstenaar Renzo Martens (52) voor ogen heeft.

Martens, die eerder in Congo op een voormalige palmolieplantage in Lusanga een kunstinstituut oprichtte, wil in Zeeuws-Vlaanderen een museum creëren dat volledig afwijkt van de traditionele instellingen. Waar andere instellingen zoals het Stedelijk Museum in Amsterdam zich volgens hem richten op progressieve jongeren of de hogere middenklasse, wil Martens een plek voor de nog niet gearticuleerde stemmen: mensen die normaal niet gevraagd worden wat ze belangrijk vinden, die niet opgroeien in de wereld van kunst en intellectuele elite.

„Kunst wordt bijna alleen maar gemaakt door mensen die daar minstens tien jaar op hebben mogen studeren”, zegt Martens, zelf afkomstig uit het Zeeuwse Terneuzen. „En de musea worden vaak gefinancierd door een kleine bovenlaag, die beslist wat kunst is. Maar wat als we kunst teruggeven aan de gewone mensen?”

Het idee is zowel praktisch als conceptueel: het museum is het proces, het bouwen zelf is het kunstwerk. Samen met leerlingen, buurtbewoners en kunstenaars werkt Martens aan co-creatie. Het

NECROLOGIE THOMAS JOHANNES MAYER (1969-2025) OPERABARITON

Een veelzijdige, indrukwekkende Wagner-bariton

De Duitse ‘heldenbariton’ Thomas Johannes Mayer begon als rockzanger, maar werd wereldberoemd als Wagner-zanger.

Mischa Spel

AMSTERDAM

Hij had een indrukwekkende, rijzige gestalte - en precies zo ruim en groot als je daardoor zou verwachten, klonk ook zijn warme en kernachtige bariton. De in 1969 in het Duitse Bensheim geboren Thomas Johannes Mayer begon als rockzanger en -producer, maar na het verwijderen van zijn amandelen veranderde zijn stem en stapte hij over naar de klassieke muziek.

Renzo Martens (midden) met v.l.n.r. Victória Luque Fransoo, Arush Nabibaks, Jarne Vinke, Mayla de Gunst en Eva-Viënnà Mooij. FOTO SANNE DE WILDE

Renzo Martens werkt met Zeeuwse scholieren aan nieuwe kunstruimte

WHITE CUBE ZEEUWS-VLAANDEREN Op een akker in Zeeuws-Vlaanderen ontstaat een museum dat niet begint bij curatoren maar bij scholieren en buurtbewoners. Een initiatief van Renzo Martens.

eindresultaat is nog onduidelijk, en dat is precies de bedoeling. Wel is zeker dat het uiteindelijke gebouw ontworpen wordt in samenwerking met Office for Metropolitan Architecture (OMA), een internationaal bureau dat zich richt op architectuur, stedenbouw en cul-

turele analyse dat daarvoor geen vergoeding vraagt. „Of het over een jaar af is of over zes jaar dat maakt niet uit”, vertelt Martens. „Het gaat erom dat het samen gebeurt.” De leerlingen beginnen langzaam een beeld te vormen. Ze pra-

ten over kleine projecten, hutten en installaties. Sommigen zijn sceptisch, anderen enthousiast. Martens begeleidt hen en legt uit dat het belangrijk is dat iedereen zijn stem kan laten horen. De locatie is geen toeval. Zeeuws-Vlaanderen, zegt Martens,

Thomas Johannes Mayer. FOTO SIMON PAULY

nale Opera in Amsterdam was Mayer te beluisteren als Wotan in Pierre Audi’s beroemde encensering van operavierluik *Der Ring des Nibelungen* en - de laatste keer - als Telramund in *Lohengrin*. Zijn laatste optreden had hij in november in de titelrol van Alban Bergs

is intern gekoloniseerd geweest: beslissingen werden elders genomen, en het landschap draagt die geschiedenis met zich mee. „Het zou ook in Friesland of Groningen kunnen, of Amsterdam-West”, zegt hij. „Maar hier leeft voor mij de geschiedenis, en dat geeft betekenis.” Martens put uit ervaringen in Congo, waar lokale gemeenschappen betrokken werden bij kunstproductie en besluitvorming. „We hebben bewezen dat mensen die normaal nooit worden uitgenodigd, in staat zijn tot geraffineerde artistieke debatten en goede tentoonstellingen. Dat kan hier ook.” Hij ziet het als een manier om kritiek om te zetten in infrastructuur: een ruimte creëren waar mensen vanzelf gaan articuleren wat belangrijk is. Het project wordt gefinancierd door de gemeente, provincie en verschillende kunstfondsen.

Mondiaal

White Cube Terneuzen is, net als White Cube Lusanga, bedoeld als model voor globale participatie. Martens legt uit: „Het idee is dat regionale gemeenschappen leren samenwerken, experimenteren en hun verhalen delen, en dat dit een model kan zijn voor andere plekken wereldwijd.” Het museum moet eerst lokaal stevig verankerd zijn, voordat het een mondiale functie kan vervullen. „Het moet eerst regionaal zijn, voor het globaal kan worden”, zegt Martens. „Als je mensen de tijd, aandacht en liefde geeft, komen er prachtige oplossingen uit”, zegt Martens. De leerlingen staan ondertussen met twee voeten in de klei. Ze lopen rond, wijzen naar plekken waar ‘iets zou kunnen komen’ en praten door elkaar heen over hutten, velden en kunst die je kunt aanraken. Later zullen naast de leerlingen ook buurtbewoners aanhaken en meedenken. Het is rommelig, aarzeland en concreet tegelijk: geen uitgewerkt plan, maar een plek waar al doende wordt onderzocht wat dit museum kan worden.

Mayer daarover zelf. „Wagner is abstracter, inhoudelijker en diepzinniger, met een interessante, troebele scheidslijn tussen goed en kwaad. Bij Verdi staat de muziek op de voorgrond. ‘Beter’ kun je de een of de ander niet noemen, maar bij Wagner zijn de personages geaagder. Het hele verhaal van *Der Ring* is doordeesem van de revolutionaire sociaal-politieke idealen. Neem alleen al de rol van Wotan. Wie is hij, waar staat hij voor, waarop berusten zijn ideeën? Daar kun je avonden over filosoferen.” Dat deed Mayer ook graag. Van zijn droom ooit een holistische school op te zetten, „voor zangers die meer over zichzelf en de wereld willen leren en waar bijvoorbeeld ook tai chi zal worden geïntroduceerd” is het niet meer gekomen. Thomas Johannes Mayer werd 56 jaar.

DE BESTE CULTUUR VAN 2025

Protest voor het Concertgebouw zondag 14 december waar de Israëlische cantor **Shai Abramson** optreedt voor Chanoeka, het joodse Lichtfeest. FOTO ANP RAMON VAN FLYMEN

Een terugblik op het kunstjaar 2025, ik vind het ingewikkeld. Het was een jaar vol heftige meningen en polarisatie - zoveel is zeker. Moet je daar dan nog weer een mening aan toevoegen? Of snakken we juist allemaal naar ruimte? Stilte? Nuance?

De buitenwereld bonkte in 2025 - in de gedaante van demonstranten soms zelfs letterlijk - op vele deuren. Afgelopen zondag nog, bij het met rode verf begooid Concertgebouw, eerder dit jaar bij Paradiso en het Rijksmuseum. De politisering van de kunstwereld signaleerden we ook al in 2023 en 2024, maar dit jaar was de ophef veelvormiger, heftiger en ingrijpend. Als je „censuur” intikt op trends.google, slaat de grafiek over 2025 uit met scherpe pieken. In de Verenigde Staten was er censuur op progressief museumbeleid, in Europa ontbrak Gaza-gelateerde kunst op de Berlinale en werd de politieke theatermaker Milo Rau in Servië geweerd van het festival in Belgrado.

Censuur, protest, polarisatie. Als iemand me straks op Oudejaarsavond naar mijn piekervaringen van 2025 vraagt, mag ik dan nog „gewoon” concerten en exposities noemen, of is dat toondoo? Als ik eerlijk ben, werkte kunstbeleving misschien juist dit jaar ook vaak als een persoonlijk antidotum voor de ‘hypernervuze samenleving’. Wat lachten de mensen veel op straat in de jaren vijftig! (expo Jean Tinguely). Wat bizar dat ze een eeuw geleden in Parijs naaktmodellen onbeschermd lieten menstrueren omdat dat „natuurlijk” was, zoals kunstenaress Hanna-Hirsch Pauli in een brief

Protest, boycot en censuur: in cultuurjaar 2025 bonsde de polarisatie op alle deuren

CULTUURJAAR 2025 Wat was 2025 voor een cultuurjaar? Een jaar vol verdeeldheid, waarin kunst en kunstenaar zich móesten verhouden tot de geopolitieke arena en de emoties hoog opliepen. Chef van de cultuurredactie *Mischa Spel* bladert nog één keer door de kunstagenda van 2025.

schrijft op de geweldige, aan haar leven en werk gewijde tentoonstelling in Stockholm. En wat een moodboost is geniale muziek toch (Bachs *Weihnachtsoratorium* door het Nederlands Kamerkoor, dinsdagaavond). „Onmisbaar voor de mentale kersthygiëne”, zegt mijn concertgenoot.

„Een essay over 2025? Vraag ChatGPT om hulp”, adviseert mijn jongste dochter (15). „Niet om óver te schrijven, dat is meer iets voor scholieren zoals ik. Maar je komt toch vaak op nieuwe ideeën.”

Ach, waarom niet? ChatGPT heeft dit jaar wel meer bruikbaar advies gegeven - al ging dat meestal over trivia als koele zomervakantiebestemmingen.

„Hoi Chat! Gedraag je als een cultuurjournalist die een essay wil schrijven over de kunstwereld in 2025. Welke elementen mogen niet ontbreken?”

Chat noemt trefzeker een reeks elementen. Geopolitieke en sociale spanning(en). Migratie. Klimaat. Oorlog. Subsidies die steeds meer worden gekoppeld aan waarden als inclusie en maatschappelijke impact. Dekolonisatie van kunstcollecties. Sancties en censuur. AI. Zijn conclusie is helder: „A-politieke kunst is in 2025 onmogelijk, want zelfs weigeren om positie in te nemen is een positie.”

Ja, dat is waar. En dat zag je het hele jaar.

DECEMBER
Fruitmes

Mijn fruitmes mag niet mee naar binnen bij de geweldige overzichtsexposi-

tie van schilder Gerhard Richter in Parijs. De suppoost van de Fondation Louis Vuitton pakt hem hoffelijk af, plakt er een garderobenummertje aan en geeft hem na afloop weer terug - in een keurig zakje. Nog een observatie: wie zoekt naar inspiratie voor indrukwekkende brilmonturen (octagonaal!) moet hier zijn. Maar ik ben hier niet voor brilinspiratie, maar om me te laten aan geweldige schilderijen. Toch? Nee, niet uitsluitend. De nasmaak van de expositie (*****, een dagtocht meer dan waard) is getrapte bewondering. Allereerst voor Richters ambachtelijke meesterschap. Dat malse, levensechte groene gras in *Grimes Feld*! Je voelt het vruchtbaar-verzadigd je reuk kriebelen. En hoe tactiel en springlevend is het portret van dochter Betty met haar vlecht en haar capuchonvestje. Maar het meesterschap is ook instrumenteel, betekenisvol. Voor de fotografische, uitgevaagd-tijdloze portretten die Richter beroemd maakten, maar ook voor een werk als *Stadtbild* (1968). Als je de museumzaal binnenloopt, zie je de stad. Stap je dichterbij, dan zie je alleen nog verf, strepen, abstractie. Het duurt even voor je de beeltenis weer herkent. Richter bespeelt je geloof in het gelijk van de eigen waarneming. Dat lijkt me een les waar je ook buiten het museum iets aan hebt.

NOVEMBER
Doodvriezen

Het International Documentary Festival Amsterdam (IDFA) - grootste documentairefestival ter wereld - wordt gewonnen door *A Fox Under A Pink Moon* van de Iraanse documentairemaker Mehrdad Oskouei. Je stapt in de leefwereld van de 16-jarige Afghaanse kunstenaar Soraya Akhlaghi - al heb je niet meteen door dat ze zó jong is. Met haar smartphone filmt ze de pogingen om vanuit Iran via Turkije naar Griekenland te vluchten. De vluchtomstandigheden zijn ijszeggend: eerst bijna doodvriezen in het bos, daarna met je rugzak tientallen kilometers teruglopen als de vlucht is mislukt. In Teheran wacht echtgenoot Ali, die slaat. „Ik praat niet meer, want niemand luisterde”, zegt Soraya. Kunst is ook haar panacee. „Nu teken ik mijn pijn, mijn zorgen, mijn geluk, mijn angsten - en ik maak er kunst van”, zegt ze. Demonskoppen van papiermaché, magische tekeningen met tentakels. En een vosje onder een paarse hemel. Soraya Akhlaghi slaagde er gelukkig uiteindelijk in om te vluchten, ze woont in Berlijn. Maar ondanks die troost blijft de film zwaar wegen. Iran. Gaza. Soedan. Oekraïne. Wat weet je ervan, in je rode pluchen stoeltje in Amsterdam? Wat moet je vinden en wat kun je doen? Een vriend zamt kerstcadeaus in voor kinderen in Oekraïne. De meeste jongetjes vragen een drone.

Een concert van pianiste Elisabeth Leonskaja in Muziekgebouw Eindhoven wordt geannuleerd, omdat ze met Poetin-vriend en altviolist Joeri Basjmet deze maand óók optreedt voor Russische soldaten. Een logische afzegging, volgens de richtlijn van de Europese concertzalen. Maar op het programma in Moskou stond ook Schuberts suite uit *Het Zwanenmeer*. En „wanneer het Zwanenmeer klinkt,

Gerhard Richter, *Rosen*, 1994

Rubbing/Loving, Seoul Home: afdruk van het ouderlijk huis van **Do Ho Suh**, in Tate Modern in Londen. FOTO JAI MONAGHAN

weet bijna elke Rus wat er bedoeld wordt; het is een aanklacht tegen het Poetin-regime”, lees ik dezelfde week in NRC. Weer die vraag. Wat zie je, wat weet je, wat moet je vinden?

OKTOBER / SEPTEMBER
Culturele boycot

Een verhit debat ontbrandt over de culturele boycot van Israël. Meer dan 300 culturele instellingen en ruim 800 kunstenaars uit Nederland en België zetten er hun naam onder. Als kunstenaar of kunstinstelling kun je niet neutraal blijven bij de zeer ernstige schendingen van internationaal recht in Gaza, sinds september door de Verenigde Naties benoemd als genocide, stellen de ondertekenaars. Onder wie niét het Rotterdamse Philharmonisch Orkest. Hun chef-dirigent Lahav Shani, tevens chef van het Israël Philharmonic Orchestra, leidde gewoon de geplande concerten - ook nadat het festival in

Wat weet je ervan, in je rode pluchen stoeltje in Amsterdam? Wat moet je vinden en wat kun je doen?

Gent Shani wél heeft afgezegd, omdat „muziek een bron van verbinding en verzoening zou moeten zijn”. Shani pareert dat in de Belgische pers: „Ze hebben die uitspraak van alle betekenis ontnomen door van mij te eisen dat ik een politieke verklaring zou afleggen, terwijl ik me al lange tijd en publiekelijk inzet voor vrede en verzoening”, zei hij. En later, op de Israëlische tv: „Ze wilden dat ik de ‘genocide’ zou benoemen. Maar al heb ik kritiek op onze regering, concertpodia in Europa zijn niet de plaats voor mij om te zeggen wat ik vind.”

Rapduo Bob Vylan denkt daar in september anders over. De band is omstreten sinds die op Glastonbury met het publiek „Death to the IDF” (dood aan het Israëlische leger) scandeerde - waarop de tournee in de VS werd geannuleerd. Ook in de Amsterdamse popzaal Paradiso wordt het statement door de zaal als één koor geroepen. De NRC-recensie van het concert signaleert „een balans tussen entertainment en boodschap”, en oogst daarmee zelf

verdeeldheid: boze lezersmails, een paar opzeggingen. Een recensie met vier ballen voor een concert met zulke heftige statements, vinden zij ongrijpelijk. Een recensie was het verkeerde genre voor de beladen avond, oordeelt de NRC-ombudsman later. Maar wat langer blijft dan de recensie, de nieuwsanalyse, de lezersbrieven of de ombudsman is de emotiona-liteit van het debat over Vylans uitspraken, die later door het OM niet strafbaar worden bevonden.

Je niet gehoord voelen - dat is 2025 in vier woorden. Een cynicus zou toevoegen: dát gevoel deelde dan tenminste iedereen.

JULI/AUGUSTUS
Het Amerikaanse verhaal

De activismezomer van 2025 heeft een lange aanloop. Kneecap, hiphoptrio uit Belfast, trapt hem in de lente af op Coachella door „Fuck Israel. Free Palestine!” te roepen. Volgt: Bob Vylan. Op festivals als Into The Great Wide Open, Best Kept Secret, Pinkpop en Lowlands kun je niet om de rode T-shirts heen.

In de VS vaardigt president Trump een decreet uit dat de Smithsonian-musea verplicht stelt „inhoudelijke correcties door te voeren en verdeeldheid zaaierende of ideologisch gedreven taal te vervangen door verbindende, historisch accurate en constructieve beschrijvingen [...] en het omarmen van een visie die is geworteld in de kracht, breedte en prestaties van het Amerikaanse verhaal”. Maar wat is ‘hét’ Amerikaanse verhaal? En hoe verhoudt dat zich tot migratie? In het Noord-Franse Roubaix - een industriestad met veel migranten - maakt de Nederlandse straatkunstenaar Judith de Leeuw een 42 meter hoge muurschildering van het Vrijheidsbeeld dat de ogen bedekt in schaamte.

Op HBO bekijk ik de documentaire *And so it goes* over de Amerikaanse singer-songwriter Billy Joel. Joel zegt dat hij „het nooit leuk heeft gevonden om politiek te worden op het podium”. In een interview naar aanleiding van de documentaire legt de zelf ook weer omstreten komiek Bill Maher Joel zijn oude liedje ‘Angry Young Man’ voor: „*I believe I’ve passed the age, of consciousness and righteous rage, I found that just surviving was a noble fight. I once believed in causes too, I had my pointless point of view, and life went on no matter who was wrong or right.*” („Ik geloof dat ik de leeftijd van bewustzijn en rechtschapen woede voorbij ben. Ik heb ontdekt dat overleven op zich al een nobele strijd is. Ooit geloofde ook ik in idealen, ik had mijn eigen, zinloze standpunt, en het leven ging gewoon door, ongeacht wie er gelijk of ongelijk had.”)

De tekst voelt actueel, zegt Maher, behalve dan dat je met zo’n stellingname anno 2025 snel wordt weggezet als een... „Boomer!””, vult Joel aan. En tóch wil hij vanuit elk standpunt blijven „proberen ook het andere standpunt te snappen. Waarom denken mensen er zo over?”

____ VERVOLG VAN PAGINA C5

JUNI
Thomas Mann

In *Achtung, Europa!* - een verzameling in vertaling heruitgebrachte, opnieuw relevante essays van schrijver Thomas Mann (1875-1955) van net voor de Tweede Wereldoorlog , lees ik: „En overigens is de moraal, voor zover zij afbreuk doet aan de spontaneiteit en de onschuld van het leven, niet per se de zaak van de kunstenaar.” Maar dat waren de jaren dertig, wij leven nu. In zijn voorwoord schrijft Arnon Grunberg: „Inmiddels is de moraal de hoofdschotel van menig kunstenaar en schrijver, de rest is gewoon versiering, maar ook deze tijd zal voorbijgaan.” En verder, zegt hij, kun je maar beter voorbereid zijn. Door Mann te lezen, en je af te vragen „hoe je het gaat doen als de kip zijn ei heeft uitgebroed”.

In Parijs zie ik een overzichtstentoonstelling van kunstenaar David Hockney (1937) en blijf lang staan voor *Pictures at an Exhibition* (2021), een groepsportret van allerlei mensen in een tentoonstellingsruimte. De een is vol aandacht voor de kunst, anderen hebben meer aandacht voor elkaar. De één leunt, een ander gesticuleert. Van Hockneys registratie van al die verschillende individuen gaat iets zeer liefdevols uit. Ik neem me voor om

voortaan ook zo om me heen te kijken. Niet kijken, maar zien.

MEI
Grijstinten

In Rotterdam opent migratiemuseum Fenix. Het gebouw met zijn veelbesproken hoogglanzende „tornado” heeft de X-factor maar de collectie komt wat onsamenhangend over. Kunst gemixt met migratieobjecten; wie zou dit museum een tweede keer bezoeken? Dat vereist ijzersterke tijdelijke tentoonstellingen.

In Tate Modern in Londen zie ik - over migratie gesproken - een expo van de Zuid-Koreaanse kunstenaar Do Ho Suh die verpletterende indruk maakt. Op rijstpapier je ouderlijk huis ‘overtrekken’ of dat huis als 3D-miniatuur uitprinten; het is - net als bij Gerhard Richter - de mix van een betekenisvol concept en monnikenwerk dat je omver blaast. ‘s Avonds trakteer ik mezelf op *Romeo and Juliet* bij The Royal Ballet. De dans is sensationeel en de muziek heerlijk, maar in mijn hoofd ecohoort na hoe dirigent Valery Gergiev in 2021 precies deze Prokofjev-muziek in Rotterdam liet klinken. Zo intens, „als een slager die een bot klieft”, dat gaan we hier nooit meer beleven. Gergiev heeft zijn keuze voor Rusland gemaakt, de grijstinten van ooit zijn

voorgoed bedolven onder Poetins bombardementen. Maar zijn Prokofjev was onvergetelijk.

APRIL/MAART
Euro-trots

Voor de kunstomnivoor is het een rijke lente. De documentaire *No Other Land*, die een rauw beeld schetst van vernietiging en geweld door IDF en kolonisten op de Westelijke Jordaanoever, wint een Oscar. Tijdens redactievergaderingen zijn Gaza, de VS en de kantelende wereldorde een vast onderwerp. Ik vergaap me aan de details in werken van Anselm Kiefer in het Van Gogh Museum. Ervaar wellustig taalgenot bij Shakespeares *Hamlet* door vader Jacob (rijp, subliem) en zoon Roman Derwig (energiek, aanstekelijk). En wordt tijdens een grootse uitvoering van het *Requiem* van Verdi onder leiding van scheidend NedPhO-chef Lorenzo Viotto bevangen door een merkwaardig, niet zo eerder beleefd gevoel van Euro-trots. Ik wil nergens anders zijn dan hier.

JANUARI / FEBRUARI
French 75

In Washington treedt Donald Trump

aan als president. Op de redactie bekijken we de inauguratie. „De gouden eeuw van de VS begint nu”, zegt Trump - die later daadwerkelijk het Oval Office van gouden ornamenten laat voorzien. Trumps MAGA-superlatieven komen niet onverwacht, zijn lompe stompen naar de vorige regering wel. Ik neem me voor dit jaar de Europese omgang met Amerikaanse kunst in de gaten te houden. Gaan we daar anders naar kijken? Is een actiefilm als *Rush Hour 4* nog te verteren als je weet dat Trump erbij betrokken was?

Maar het voornemen ontsnapt me al in de eerste weken van het jaar. Er is hiér te veel aan de hand. De kunstroof in Assen! En dan; de VS zijn zoveel groter dan Trump. De best bekeken film in Nederland zal eind 2025 opnieuw een Amerikaanse actiefilm blijken, maar het is ‘paranoia-thriller’ *One Battle After Another* van Paul Thomas Anderson. Die gaat - kortweg - over de strijd tussen linkse en rechtse extremisten. De film is geen kolfje naar Trumps hand; hij eindigt met hoop voor het overleven van de linkse idealen van de revolutionaire groep French 75.

French 75 is ook de naam van een cocktail, lees ik op internet. Gin, champagne, citroensap en suiker. Ik noteer hem voor Oudejaarsavond, als we met vrienden het jaar doornemen. En proosten op een nieuw.

TOP 10 GAMES

‘Merde’, chanson en opera: de beste game is heel erg Frans

In gamejaar 2025 gingen de meeste prijzen naar het Franse *Clair Obscur: Expedition 33*. Ook Tsjechen (*Kingdom Come: Deliverance 2*) en Polen (*The Alters*) vielen in de smaak.

Len Maessen en Bastiaan Vroegop

1 Clair Obscur: Expedition 33
Een verhaal over verlies, gedeeld trauma en familieliefde dat dankzij uitstekend schrijfwerk en een sterrencast met onder meer Charlie Cox (*Daredevil*) en Andy Serkis (*Lord of the Rings*) geweldig tot leven komt. Het is daarbovenop een onvervalst Franse game. Personages schelden met ‘merde’, de soundtrack heeft merkbare invloeden van chanson en opera. Zelfs de visuele stijl van het spel is geïnspireerd door de belle époque-periode. Het resultaat is prachtig.
Voor pc, PS5 en Xbox Series.

2 Kingdom Come: Deliverance 2
Wie wist dat de Tsjechische geschiedenis zo meeslepend en tegelijkertijd zo alledaags zou kunnen zijn? De Tsjechische gamemaker Warhorse Studios dompelt de speler onder in het Bohemen van 1403, via de laarzen van de jonge, vriendelijke smid Henry die zijn beste vriend en kasteelheer Hans in leven moet zien te houden. Scherp en gelaagd geschreven, barstend van middeleeuwse bedrijvigheid en ambachtswerk komt deze ambitieuze game tot leven in de details - de vonken spatten van het aambeed.
Voor pc, PS5 en Xbox Series.

3 Hollow Knight: Silksong
Zeven jaar lang sleutelde het minuscule, driekoppige team achter *Hollow Knight* in alle rust aan hun langverwachte vervolg. Je speelt Hornet, een mysterieus insect dat zich een weg naar boven moet vechten in een groot insectenkoninkrijk. Handgemaakte tekeningen geven het gevoel dat je naar een tekenfilm kijkt. Maar het is het spelontwerp achter die wereld, dat perfect de balans tussen uitdaging en frustratie weet te vinden, waardoor *Silksong* een plek in onze jaarlijst wist te verwerven.
Voor pc, PS4 en 5, Xbox One en Series en Nintendo Switch 1 en 2.

4 Blue Prince
Je mag het oude landhuis van je oudoom erven, mits je daar een verborgen kamer weet te vinden. Een probleem: iedere keer als je het huis opnieuw betreedt, zijn alle kamers verschoven. Alsof je een moderne variant van het klassieke bordspel *Doolhof* speelt. Voor je het weet, ben je op zoek naar de meterkast om de beveiliging uit te zetten en los je verborgen puzzels in een dartbord op. *Blue Prince* zit vol geheimen.
Voor pc, PS5, Xbox Series.

5 Dispatch
Ooit wist studio Telltale gamers te boeien met spellen als animatieseries met verhaalkeuzes. Met drama-dy-voor-volwassenen *Dispatch* herinneren de ex-Telltalewerknemers van studio AdHoc ons eraan waarom dat zo goed werkte - mits scherp

‘Clair Obscur: Expedition 33’ haalde veel gameprijzen binnen in 2025.

geschreven en vol fascinerende personages. Tegelijkertijd voegen ze sterke managementelementen toe aan de formule. Ex-superheld Robert Robertson (Aaron Paul uit *Breaking Bad*) moet een team ex-superschurken tot helden maken. Net als Robert valt ook de speler als een blok voor dit zooltje ongeregeld.
Voor pc en PS5.

6 Hades II
Okee: zo goed als *Hades 1* (2020) is deel twee niet. Daarvoor is het verhaal net iets te veel in de mal van een keurig fantasyepos gepropt. Maar *Hades II* is meer *Hades*, en daar valt moeelijk over te klagen. Melinoë, dochter van de God van de Onderwereld, wil haar familie bevrijden. Keer op keer pakt ze een wapen en trekt ze de onderwereld in op zoek naar hulp van haar goddelijke familie. Een game die je lastig weglegt.
Voor pc, Nintendo Switch 1 en 2.

7 Octopath Traveler 0
Een hommage aan het klassieke rollenspel dat zijn inspiratiebronnen haast ontstijgt. *Octopath Traveler 0* bouwt zijn verhaal op stereotypen: je bent een stilzwijgende held wiens geboortedorp wordt verbrand door schurken, waarna jij op wraakpad gaat. Waar het bij andere games een cliché is, weet Octopath er iets bijzonders mee neer te zetten. Je verwoeste thuisdorp blijkt de emotionele kern van een geweldig verteld verhaal, vergezeld door een technisch solide vechtsysteem en een zeer fijne soundtrack.
Voor pc, PS4 en 5, Xbox Series en Nintendo Switch 1 en 2.

8 The Alters
Het Poolse 11 Bit Studios heeft zich op unieke wijze vastgebeten in het

bouw- en managementgenre. Ze vertellen gelaagde verhalen binnen een gamevorm die traditioneel om systemen draait (hoe verzamel je middelen, waar gebruik je ze voor?). In *The Alters* komt een doelloze man vast te zitten op een verre planeet. Hij kan versies van zichzelf klonen die andere keuzes in het leven hebben gemaakt. De game verkent de psychologische en ethische vragen die dit oproept.
Voor pc, PS5 en Xbox Series.

9 The Outer Worlds 2
Veel opvolgers van goede games vallen tegen. Maar een opvolger van een middelmatige game die op elk vlak vooruit gaat? Dat is zeldzaam. Scienciefictionsatire *The Outer Worlds 2* laat je als cowboy-agent van een onafhankelijke mededingings- danwel politieorganisatie los in een sterrenstelsel waar nerdy wiskundigen, een fascistische staat met communistische trekjes en een hyperkapitalistische multinational elkaar naar het leven staan. Elke grashalm in deze wereld is fascinerend. Hoe, dat mag je op je eigen manier uitzoeken.
Voor pc, PS5 en Xbox Series.

10 Death Stranding 2
De eerste *Death Stranding* (2020) was een voorzichtig optimistische verhandeling over het belang van verbinding in een wereld waarin mensen elkaar niet fysiek kunnen bezoeken. Toen kwam Covid-19. De schrik, melancholie en complexe gevoelens die dit opriep bij maker Hideo Kojima is voelbaar in elke seconde van het iets volgepropte *Death Stranding 2*. Is (digitale) verbinding altijd goed? Uiteindelijk vindt Kojima toch een fragiele hoop in familie, vrienden en het genot van de lange reis.
Voor PS5.

| MUZIEK | THEATER | KLEINKUNST | CABARET | BALLET | OPERA | DANS |

PODIUMKUNSTEN

Regarde bien
indringend muziekdrama in de Stille Zuidzee

Ensemble SeaSession
Hein van der Heijden

Muziek
Reza Namavar
Jacques Brel

Tickets
seasession.nl

SESSSION

16 jan, 20.00 uur · De Sloot, Amsterdam **Try-out**
18 jan, 16.00 uur · Theater Bellevue, Amsterdam **Première**
25 jan, 14.30 uur · Schouwburg Amstelveen
29 jan, 20.00 uur · Het Nationale Theater, Den Haag
04 feb, 20.15 uur · Theater Het Speelhuis, Helmond

phil. Haarlem

concert highlights

do 8 jan **Lord of the Rings en The Hobbit**
International Symphony Orchestra en koor

do 15 jan **Maria Mena & Amsterdam Sinfonietta**

vr 16 jan **The Kik met orkest**
Boudewijn de Grootste

do 29 jan **Fuse, Steef de Jong & Boeuf Majeur**
Minimal, operette en 50-koppig koor

wo 11 feb **Nederlands Blazers Ensemble**
Symphonie Fantastique

philhaarlem.nl

BEZOEK
DE TENTOON-
STELLING

F
U
N
C
A
I

ANARCHIST
DESIGNERS

DOOR
ANNA TSING &
FEIFEI ZHOU

21 NOV 2025 –
9 AUG 2026

Museum voor
architectuur, design
en digitale cultuur

Museumpark 25,
Rotterdam

Nieuwe Instituut

Het jaar van de woedende vrouwen

Vrouwelijke woede was een vruchtbare motivatie in het theater dit jaar. Op prikkelende wijze werd stelling genomen tegen maatschappelijke misstanden.

Door **Ron Rijghard**

Heropvoedingskampen voor sommige mannen'. 'Voor alle mannen!' 'Sowieso dood aan iedereen die bij het corps heeft gezeten!' 'Johan Derksen ritueel offeren!' De schuimende geweldsfantasieën in de satirische komedie *Trut* van Club Lam, dat begin december in première ging, vormden een passend slot van een jaar waarin woedende vrouwen domineerden. De vrouwen van het Venlose gezelschap droomden lekker *over the top* van een hardcore feministe in het Torentje en een afrekening met het patriarchaat. Ook in twee van de beste voorstellingen van 2025 was vrouwelijke woede een vruchtbare motivatie. In *F*ck Lolita* van Het Zuidelijk Toneel, een tekst van Annet Bremen in regie van Silke van Kamp, werd het beeld van de archetypische Lolita als jonge verleidster hardhandig bijgesteld. En in haar *Brotherhood* liet Carolina Bianchi geen ruimte voor misverstanden over de verwoestende werking van vrouwenhaat.

De vrouwelijke afrekeningen maakten deel uit van een bredere stroom aan theater waarin op originele en prikkelende wijze stelling werd genomen tegen maatschappelijke misstanden. Een bitterzoet hoogtepunt was *The horse of Jenin* van Alaa Shehada en Troupe Courage, over de wijze waarop Israëliërs jaren geleden een kunstwerk vernielden in het stadje Jenin, op de Westelijke Jordaanoever. Zonder dat de genocide in Gaza werd genoemd, was dit de belangrijkste voorstelling over die genocide.

Veel in naar het leven getekend drama ging dit jaar over de moeizame verhouding van queers met hun familie, zoals in het schitterende en aangrijpende *Family* van Louis Janssens. In het bloedmoosie *Dear frail male* gaf het nieuwe talent Just van Bommel minutieuze inzicht in zijn gedachten als hij op straat wordt lastig gevallen door een groep jongeren. Met als onvergetelijk beeld dat Van Bommel gedurende zijn hele monoloog door twee sterke mannen op allerlei manieren wordt gedragen en in de lucht wordt gehouden. Topkomedie *Katwijk* van Compagnie Red Yellow & Blue gaf een even hilarisch als schrijnend beeld van de kloof tussen een ouderwetse moeder en haar queer dochter.

In veel van deze verhalen gaven de vertellers blijk van een optimistische houding: niet opgeven bij weerstand en tegenslag. Dat gold in ander verband ook voor de gezelschappen die meenden ten onrechte geen subsidie te hebben gekregen van het Fonds Podiumkun-

sten, in 2024. Orkater en De Warme Winkel mochten zich in het voorjaar al gelukkig prijzen met de bereidheid van particuliere fondsen en bedrijven om de gaten in hun begroting te dichten. Die bereidheid gaf ook aan dat deze gezelschappen buiten het fonds wel op waarde werden geschat. Dat weerhield beide groepen niet van een gang naar de rechter om de onrechtmatigheid van de afwijzing door het fonds aan te vechten. De Warme Winkel en choreograaf Arno Schuitemaker vonden in hun zaken de rechter aan hun zijde.

Typierend voor de formalistische houding van het fonds was dat het alleen naar de letter en niet naar de geest van het vonnis handelde. Na een nieuwe berekening kreeg Orkater alsnog subsidie, terwijl De Warme Winkel weer met lege handen stond. Het fonds herhaalde eenvoudigweg de door de rechtbank bekritiseerde kritiek op de kwaliteit van de groep. Schuitemaker krijgt pas in januari antwoord, aangezien er een compleet nieuwe adviescommissie moet worden ingesteld om tot een eerlijk besluit over zijn subsidieaanvraag te komen. Daarbuiten lopen er nog beroepszaken van negen organisaties.

Gelukkig zijn er ook instituties die zich op een positieve manier onderscheiden. Heugelijk was de instelling van een ontwerpersprijs voor theatervormgeving door het Nederlands Theater Festival. Die prijs zet het belangrijke werk van decorontwerpers, geluidsonwerpers en kostuumontwerpers in het volle licht. De visuele en muzikale componenten van theater delven nog vaak het onderspit in het gesprek over theater en het is goed dat ze meer aandacht krijgen.

Dat het creëren van een soundtrack zich lastig laat vergelijken met het ontwerpen van een kostuum mag de pret niet drukken. Bovendien betekent een prijs met maar liefst acht nominaties, zoals dit jaar, dat er veel ruimte voor discussie en kritiek is. Want hoe kan het zijn, om meteen maar te beginnen, dat Arco de Nijs niet werd genomineerd voor zijn decorontwerp van *Nachtwacht* bij NITE? De Nijs is de vaste ontwerper van de groep, en zorgt stevast voor monumentale, kleurrijke decors die het grote gebaar niet schuwen en daarmee naadloos aansluiten op de hang naar overvloed in de regies van Guy Weizman. Als er één toneelbeeld is dat zal bekliven, dan is dat van de wijze waarop De Nijs in *Nachtwacht* de hemelgang van de hoofdpersoon wist te vangen, in een langzaam uit de lucht naar de grond zakkend dode-bomenbos, geworteld in grote kluiten aarde. Magnifiek.

De theateervoorstelling 'The Brotherhood' van Carolina Bianchi y Cara de Cavallo is volgens NRC de beste van 2025.

TONEEL

1 Carolina Bianchi y Cara de Cavallo: *The Brotherhood*
Monumentale voorstelling over het door de eeuwen heen gevoede gevoel van broederschap onder mannen, en hoe dit in verband staat met seksueel geweld en femicide.

2 De Hoe: *De Sitcom*
Hilarische komedie waarin, tijdens het opnemen van een sitcom, tegelijkertijd een 'making-of' wordt opgenomen. Op den duur weet niemand meer wat bij de sitcom hoort en wat 'echt' is. *Tournee t/m 10 januari. Info: oost-pool.nl*

3 Compagnie Red Yellow and Blue: *Katwijk*
Vlijmscherpe sitcom over de kloof tussen een heteromoeder en haar queer dochter. Vol pijnlijke scènes die door geweldig samenspel een puntgave komedie opleveren.

4 Het Zuidelijk Toneel: *F*ck Lolita*
Indrukwekkende toneeltekst van Annet Bremen, waarin ze aan de hand van het personage Dolores Haze (Lolita) de aandacht richt op seksualisering en misbruik van meisjes en jonge vrouwen. Fantastisch gespeeld door Keja Klaasje Kwestro.

5 NITE: *Nachtwacht* (regie Guy Weizman)
Visueel spektakel rond het ziekbed en het stervensuur van een oude man. Zo mooi kan doodgaan eruit zien. *Reprise 2 t/m 5 april. Info: nite.nl*

6 Sarah Janneh/ NITE: *Brabo Leone*
Wervelend en ontroerend theaterconcert over een zoektocht naar een psychisch onbereikbare vader uit Sierra Leone. Schurend en wonderschoon. *Tournee t/m 28 februari. Speellijst en info: nite.nl*

7 Just van Bommel/ Frascati Producties: *Dear Frail Male*
Indrukwekkende, Engelstalige monoloog van Just van Bommel over het destructieve effect van traditionele gendernormen op jongens en mannen, ook op hen die aan die normen lijken te voldoen. Een *must* voor iedere ouder die een zoon opvoedt.

8 Theater Oostpool: *Pride & Prejudice* (regie Florian Myjer)
Twee onvergetelijke, zeer aangrijpende monologen door Eelco Smits en Just van Bommel maken dat deze komische Austen-bewerking je niet in de koude kleren gaat zitten.

9 Louis Janssens: *Family*
Schitterende, emotionerende voorstelling waarin vijf queers vertellen over hun vaak gespannen relatie met ouders en familie vanwege hun geaardheid. Strak gecomponeerd, kalm verteld, maar met grote gevoelens.

10 Blauwdruk: *Op Grond van Leven* (regie Belle van Heerikhuizen)
Bruisende komedie waarin de wooncrisis knap wordt verwerkt tot een intelligente denkoefening over wie waarom bezitter van de grond is. Met een briljante, poëtische tekst vol krokante grappen en slimme verwijzingen.

Shira Keller en Ron Rijghard

MUSICAL

1 Dear Evan Hansen (MediaLane en Theateralliantie)
Dear Evan Hansen imponeerde door het verhaal, de muziek en de algehele productiekwaliteit, maar ook door de sterke en energieke cast, met aan het roer jong talent Ward van Klinken.

2 Elisabeth (Albert Verlinde Theater, Senf Theaterpartners en JK Theater)
Deze duistere 'remake' van de bekende musical over keizerin Sisi zinderde van het toneel door talent Danique Dusée, een vocaal superieure Milan van Waardenburg en William Spaaij als lekker nonchalante gids.

3 Stoornis of my life (MORE Theater Producties)
Theatermaker Alex Klaasen maakt zijn musicaldebuut met een even gevoelige als humoristische voorstel-

ling over op een alternatieve manier naar de wereld kijken en anders zijn, met een knipoog naar het genre. *Te zien t/m 11/4/2026. Info: stoornisofmylife.nl*

4 Hadestown (Koninklijk Theater Carré)
Hadestown was een onderscheiden- de productie met een geheel eigen geluid. De enscenering was zowel overweldigend als intiem-sfeervol.

5 West Side Story (De Graaf & Cornelissen)
West Side Story is een echt spektakelstuk, waarbij het live orkest de composities van het toneel laat klateren in een imposant decor, met stellages en bewegende balkons. *Nog te zien t/m 21/2/2026. Info: west-sidestorydemusical.nl*

Elisabeth Oosterling

CABARET

1 Tim Fransen: *Onbekommerd*
Fransen laat je in een magistrale voorstelling doorvoelen dat entertainment en fictie beslist geen overbodige bijzaken des levens zijn. Origineel en grappig behandelt hij de grens tussen naar iets kijken en iets (anders) weggijken. *Tournee t/m 20 april 2026. Info: www.timfransen.nl.*

2 Louise Korthals: *Korthals in Stukken*
Fantastische voorstelling met goede eigentijdse cabarettiedjes. De wat chaotische vorm is functioneel: als moeder van jonge kinderen wordt Korthals voortdurend onderbroken wanneer ze zich probeert uit te spreken over vrouwenrechten. *Tournee t/m 30 mei 2026. Info: louise-korthals.nl.*

3 Yentl & De Boer: *Rekhalzen*
Zit je gebakken, eenmaal aanbeland op de weg van geluk? Nee, kan je concluderen uit deze geweldige liedjesvoorstelling. Het kan zomaar gebeuren dat zich om de hoek geheel

onverwachts een onaangename barrière aandient. *Tournee t/m 27 juni 2026. Info: yentlendeboer.nl.*

4 Henry van Loon: *Keanu*
Van Loon toont zich meester in het beter fantaseren van een saae of complexe realiteit. Hoe ga je bijvoorbeeld in godsnaam verveling tegen wanneer je als gestrande astronaut onvoorzien maanden langer op ruimtestation ISS moet verblijven? *Tournee t/m 12/5/26. Info: henryvan-loon.nl.*

5 Martijn Koning: *Een aap die geen bananen eet*
De Houthi's, bevers, dierencrematoria: Koning schakelt soepel en snel. Hij put troost uit dieren, met wie hij beter kan opschieten dan mensen. Zeer geschikte voorstelling voor wie niet weet wat stand-upcomedy zo goed kan maken. *Tournee t/m 25/3/2026. Info: bunker-theaterzaken.nl*

Jelle Brumsen

DANS

1 MAU/Lemi Ponifasio: *Star Returning*
Altijd present op de lijstjes, de Samoaan Ponifasio. Ook in *Star Returning*, waarin hij samenwerkte met het Chinese Yi-volk, levert hij door bedwelmende en zielsnijdende zang even krachtig als geabstraheerd kritiek op politiek en onze omgang met de aarde.

2 Dresden Frankfurt Dance Company: *Undertainment*
William Forsythe zette met dit ballet een punt achter zijn loopbaan als choreograaf. Des te ontroerender dus zijn geniale inventieve gebruik van de gereedschappen die de academische dans biedt, onopgesmukt, zonder muziek en onder een enkele lichtstand. Dat kan dus!

3 Emanuel Gat: *Lovetrain2020*
Met dank aan Tears for fears (*Everybody wants to rule the world, Sowing the seeds of love*) werd de toeschouwer teruggeworpen naar de gure ja-

ren tachtig. Wie de contactarme coronaperiode meemaakte, viel ook voor het geloof in menselijk contact van deze dansende voddenbalen.

4 Leïla Ka: *Maldonne*
Maldonne is opmerkelijk rijp voor een beginnend choreograaf. Ka leidt de toeschouwer door verschillende stemmingen en langs diverse vrouwbeelden, waarbij elke jurk een ander cliché introduceert, dat Ka vervolgens doeltreffend demonteert.

5 Jan Martens/GRIP: *The dog days are over 2.0*
Een herneming van, wat bij weerzien blijkt, een klassieker. De dansers springen een uur lang in steeds verschuivende patronen. De perfecte synchroniciteit, waarin onvermijdelijk barsten ontstaan, roept vragen op. Is het zelfkastijding, waarom geeniet de toeschouwer daarvan?

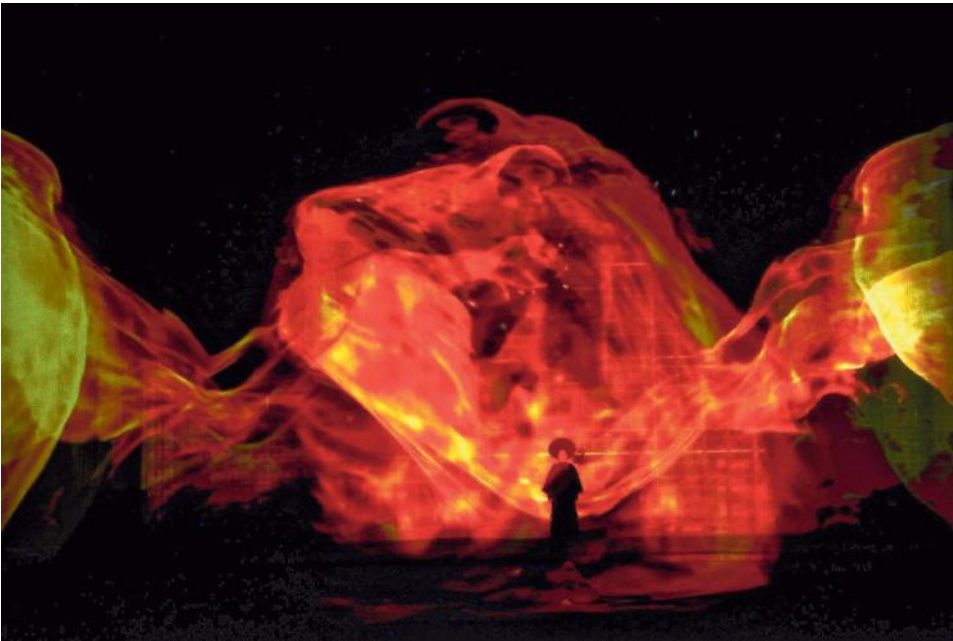
Francine van de Wiel

De musical 'Dear Evan Hansen' imponeerde ook door de sterke cast.

Tim Fransen in de magistrale cabaretvoorstelling 'Onbekommerd'.

Met bedwelmende en zielsnijdende zang kijkt Lemi Ponifasio in de dansvoorstelling 'Star Returning' kritisch naar onze omgang met de aarde.

Juist rauwe en menselijke tv-series wisten een groot publiek te boeien

Series als *Adolescence* en *The Pitt* maakten indruk met rauwe en menselijke verhalen. Ondertussen beleefde Eva Crutzen een topjaar. Dit zijn volgens *NRC* de 15 beste tv-series van het afgelopen jaar.

Door **Thijs Schrik**

Terwijl wij de balans opmaken over 2025, is in Hollywood een overnamestrijd gaande die nu al genoeg smeuge verhaallijnen oplevert voor een dramaserie op een streamingdienst. Marktleider Netflix wil Warner Bros Discovery (WBD) overnemen, een bedrijf dat onder meer film- en tv-studio's en de concurrerende streamingdienst HBO Max in handen heeft. Voor er duidelijkheid over de overname komt, zijn er nog veel afleveringen binnen die *Succession*-achtige serie rondom Netflix, WBD en andere overnamespeler Paramount te gaan. Mogelijk is er volgend jaar rond deze tijd nog steeds geen helderheid. Voorlopig slokt Netflix het kleinere HBO Max nog niet op. Kijkend naar de lijst met beste series van het jaar, zien we dat beide diensten, net als in andere jaren deze eeuw, weer een belangrijke rol speelden in het geheel. De twee series die bovenaan de *NRC*-lijst staan verschillen op veel vlakken, maar ze delen wel een bepaald dna. Want terwijl AI-gegenereerde rommel onze beeldschermen steeds vaker weet te bereiken, bewijzen zowel *Adolescence* van Netflix als *The Pitt* van HBO Max dat het juist de menselijke en rauwe titels zijn die het meest indruk maken. Neem het onbetwiste hoogtepunt, *Adolescence*. De Britse serie, bedacht door Jack Thorne en Stephen Graham, gaat over een tienerjongen die een meisje heeft vermoord, en bracht een brede maatschappelijke discussie op gang over de manoseer, de omgang van jongeren met sociale media en de onwettigheid van veel ouders over de online leefwereld van hun kinderen. Tegelijkertijd is het een diep gezinsdrama vol indrukwekkend acteerwerk en technische hoogstandjes. Neem de derde aflevering, die net als de rest van de serie bestaat uit één take, zonder knip. Vrijwel de

hele aflevering draait om twee acteurs, Owen Cooper als de jongen en Erin Doherty als psycholoog. Gaandeweg neemt de spanning van het gesprek toe, tot het bijna ondragelijk wordt. Ongelofelijk goed geacteerd, aangrijpend realistisch. Ook *The Pitt* kiest een ongefilterd aanpak. Hier is de kijker een seizoen lang, in *real time*, getuige van een lange dienst op de spoedeisende hulp van een Amerikaans ziekenhuis. Zelfs de meest getraide ziekenhuisseriekijker zal soms weg moeten kijken bij de gruwelijke wonden en bloederige operaties die in beeld komen. Tegelijkertijd maakt de serie veel ruimte voor maatschappelijke thema's. Uiteraard gaat het over de gezondheidszorg die onder grote financiële druk staat, maar ook over verslaving, misbruik, abortus, racisme, coronatrauma's en mentale problemen. Of de makers van deze serie de opkomst van kunstmatige intelligentie in hun achterhoofd hadden is niet duidelijk. Maar in een jaar waarin AI door veel bedrijven, ook in de amusementswereld, werd gepresenteerd als onvermijdelijk, voelden ze als pamfletten voor de kracht van menselijk, origineel werk. Ook andere series in deze lijst zijn het product van zeer specifieke makers, onder wie Eva Crutzen, die de beste Nederlandse serie afleverde met het tweede seizoen van *Bodem*. Crutzen beleefde een uitzonderlijk jaar, want ze verschijnt twee keer in deze lijst. Van Vince Gilligan is ondertussen wel zeker dat zijn nieuwe serie iets wil zeggen over AI. Hij plaatste op de afteling van *Pluribus* een glasheldere zin: deze serie is gemaakt door mensen. Dat het maar altijd zo mag blijven.

Deze lijst is samengesteld op basis van de persoonlijke toplijstjes van serie-recensenten Anke Meijer, Thijs Schrik en Wilfred Takken.

Scène uit **Bodem**. BEELD NPO START

Beeld uit de serie **Task**. BEELD HBO MAX

Scène uit **Pluribus**. BEELD APPLE TV

Stephen Graham als Eddie Miller en Owen Cooper als Jamie Miller in **Adolescence**. FOTO NETFLIX

1 Adolescence (Netflix)
Deze indringende Britse serie volgt van zeer dichtbij de 13-jarige Noord-Engelse scholier Jamie die wordt verdacht van de moord op een meisje van zijn school. De impact wordt verhoogd door de bijzondere vorm: iedere aflevering is in één take opgenomen. Moderne thema's als online treiteren en de manoseer komen voorbij, maar het draait vooral om de dynamiek in een doorsnee gezin dat keihard wordt getroffen.

2 The Pitt (HBO Max)
The Pitt blaast de ziekenhuisserie nieuw leven in. Noah Wyle (dokter Carter in *ER*) leidt zijn afdeling spoedeisende hulp onder meer door een massaschietpartij terwijl hij worstelt met een trauma. *The Pitt* is soms best smerig: de camera zoomt graag in op gruwelijke wonden. Mede hierdoor voelt de serie realistischer dan gebruikelijk.

3 Bodem seizoen 2 (NPO Start)
Eva Crutzen (ook te zien in *Chateau Promenade*) overtreft zichzelf in het tweede seizoen van haar eigen serie *Bodem*. Ze heeft er nog meer surrealistische elementen in gegooid. De begrafenissen die haar personage Cat organiseert zijn al behoorlijk vreemd, en dan zijn er nog de dagdromen waarin we even een blik in haar brein krijgen. Het onderliggende drama komt nog sterker naar boven: de onverwerkte dood van haar broer.

4 Pluribus (Apple TV)
De apocalyps is ordelijk en vriendelijk in de nieuwe serie van Vince Gilligan, de man die eerder *Breaking Bad* en

Better Call Saul maakte. In *Pluribus* infecteert een virus alle mensen op aarde in één keer, waarna iedereen deel uitmaakt van één groot, met elkaar verbonden bewustzijn. Iedereen behalve de mopperende schrijfster Carol, want die blijkt - samen met nog een handjevol andere mensen - immuun. Gilligan schreef deze tragikomische scifiserie speciaal voor actrice Rhea Seehorn.

5 Task (HBO Max)
Een indrukwekkende misdaadserie uit de koker van scenarist Brad Ingelsby, die eerder het veelgeprezen *Mare of Easttown* maakte. In de serie liggen twee mannen op ramkovers. Tom, een FBI-agent die in een vorig leven priester was (gespeeld door Mark Ruffalo), en Robbie, een vuilnisman die in zijn vrije tijd drugsbanden overvalt (Tom Pelphrey). Fijn: er komt een tweede seizoen.

6 The Chair Company (HBO Max)
Tim Robinson van de sketchshow *I Think You Should Leave* speelt in deze detectiveserie vol ongemakshumor een projectmanager van een winkelcentrum. Wanneer hij bij een belangrijke presentatie door zijn stoel zakt, bijt hij zich vast in een onderzoek naar de stoelenfabrikant. Heerlijk om in het veelal netjes aangeharkte serieland weer eens op een strikt persoonlijk, verwrongen universum als dat van Robinson te stuiten.

7 The Bear seizoen 4 (Disney+)
The Bear neemt in het vierde seizoen een nieuwe afslag. Ja, het Italiaanse familierecensent moet weer eens gereed worden en de getroebleerde chef (Jeremy Allen White) ligt weer behoorlijk

met zichzelf en zijn crew in de knoop. Maar het stressvolle tempo van de eerdere seizoenen is eruit. In plaats daarvan krijgen we langere, tragere scènes waarin de familieproblemen worden uitgediept.

8 Andor seizoen 2 (Disney+)
Het tweede seizoen van Star Wars-serie *Andor* maakte alle hoge verwachtingen waar. Conceptueel roeit de reeks tegen alle conventies van het merk 'Star Wars' in. *Andor* richt zich niet op de mythische Jedi maar volgt de opkomst van de Rebellenalliantie via gewone helden die zich soms tegen wil en dank verzetten tegen de oprukkende macht van het kwaadaardige Keizerrijk. *Andor* toont iedereen van het Keizerrijk - van soldaat tot bureau-craat - als volledig medeplichtig. Deze ontleding van tirannie fascineert doordat de serie elk personage menselijk maakt zonder hun wandaden goed te praten.

9 The White Lotus seizoen 3 (HBO Max)
Dankzij de grotendeels nieuwe cast en de andere locatie heeft dit derde seizoen van de serie over dure vakantieoordn toch weer een geheel eigen karakter. Verwende westerlingen komen naar Thailand om hun spirituele leegte te vullen. Maar de problemen die ze van huis meenemen komen hier juist naar boven. Karma! Glansrol voor Aimee Lou Wood als de jonge vriendin die weigert te buigen voor cynisme.

10 The Studio (Apple TV)
Heerlijke Hollywoodsatire van en met Seth Rogen. In *The Studio* speelt Rogen de baas van een filmstudio, een 'pleaser' die oprecht treurt over de rotzooi die hij maakt, waardeloos is in slecht-nieuwsgesprekken en zijn paniek dempt met zelfbedrog. Door zo geestig en overtuigend aan te tonen dat het huidige Hollywood niet in staat is iets van blijvende waarde te produceren, bewijst *The Studio* tegelijk het tegendeel.

11 Chateau Promenade (NPO Start)
De waanzin van Nederlandse televisie werd in de talkshowsatire *Promenade* (2019-2021) uitstekend uitvergroot. De koek leek in 2021 op. Gelukkig vonden de makers met *Chateau Promenade* een nieuwe vorm en keerden Diederik Ebbinge, Henry van Loon, Eva Crutzen en Ton Kas terug. Het lijkt op het eer-

ste gezicht vooral een parodie op programma's waarin BN'ers worden geïnterviewd op locatie. Maar al snel wordt vrijwel het volledige tv-landschap op hilarische wijze in een blender gegooid.

12 Severance seizoen 2 (Apple TV)
Het tweede seizoen van *Severance* is precies zo mysterieus, ondoorgrondelijk, duister, komisch, confronterend en oogstrelend mooi als de eerste reeks. De serie uit scherpe kritiek op de westerse werkcultuur, maar is ook een heerlijke puzzel die een complex verhaal nagelbijtend spannend weet te maken.

13 Dying for Sex (Disney+)
In het verbluffende *Dying for Sex* wordt in acht korte afleveringen een heel nieuw genre uitgevonden. Bronmateriaal vormde een gelijknamige podcast. Molly Kochan wilde nog vóór haar dood een orgasme beleven - met een ander. Kochan, in de serie gespeeld door Michelle Williams, krijgt op haar 41ste te horen dat de borstkan-ker die ze eerder overleefde is terugge-komen, en realiseert zich dan snel wat ze nog zou willen: seks. Echt en goed en veel. Ze verlaat de man met wie ze al vijftien jaar voortsukkelt en stort zich op datingapps, met als doel te ontdekken wat ze fijn vindt.

14 Fortuyn: On-Hollands (NPO Start)
De monumentale documentairereeks *Fortuyn: On-Hollands* bestaat vrijwel uitsluitend uit historisch archiefmate-riaal. De hele jaren negentig trekken voorbij in al hun geuren en kleuren. En natuurlijk de jaren 2001-2002 toen Pim Fortuyn vlak voor de verkiezingen plots kenbaar maakte premier te willen worden en omhoogschoot in de peilingen, tot schrik van de gevestigde partijen.

15 Long Story Short (Netflix)
Een oergeestige animatieserie die diep weet te raken, laat dat maar aan de makers van *BoJack Horseman* over. *Long Story Short* gaat over een chaotische Joodse familie. Opvallend aan de serie zijn de sprongen heen en weer in de tijd. Van de ene op de andere aflevering hebben de drie kinderen zelf weer kinderen. Ondanks de doorlopende ruzies tussen de familieleden bezingt *Long Story Short* de warmte van de familieband.

Satirische overdrijving was niet nodig

Dilan danste, Jan zei sorry, en de Afghaanse meiden zeiden doe - dit waren de gedenkwaardige tv-momenten van dit jaar.

Door **Amber Wiznitzer** en **Wilfred Takken**

9 februari

Eva troost Tim Hofman in 'Over mijn lijk: Afscheid van Eva'
In de bijna vier jaar dat de presentator de ongeneselijk zieke Eva Hermans-Kroot volgde, ontstond een speciale band tussen die twee. Ze maakte indruk met haar levenskracht en humor. Als Tim Hofman moet huilen aan haar sterfbed, maakt zij hem aan het lachen met een van haar droge oneliners. Eva werd 26 jaar.

12 februari

Francesca Albanese vertelt over de genocide in 'Getuigen van Gaza'
Ook dit jaar durfde de publieke omroep zijn handen niet echt te branden aan de Israëlische massamoord op zestigduizend Palestijnen. Gelukkig was er Nadia Moussaid met haar reeks *Getuigen van Gaza*. In de week dat de Tweede Kamer de VN-rapporteur Albanese weigerde te ontvangen, liet Moussaid haar wél aan het woord.

10 maart

Kok Hugo zingt 'Ik ben de eitjes aan het bakke-e-en' in 'Eigen Huis en Tuin'
Dit was een rampjaar voor de lifestyle-liefhebber. Na het einde van *Eigen Huis & Tuin: Lekker Leven* (RTL) kreeg ook *Binnenste buiten* de dood aangezegd. Lifestyle-tv is zeer geschikt voor kijkers die het vermogen ontberen om zelf een huis op te knappen en uren in de keukens te staan, maar wel de hoop koestert dat dat moment ooit aanbreekt.

11 maart

Ria uit Purmerend toont haar piemelverzameling in 'NH Helpt'
Ria uit Purmerend deed bij de regionale omroep een oproep: „Ik spaar bij toeval piemels en heb al een hele verzameling. Wie heeft er nog een verdwaalde piemel staan om toe te voegen aan mijn collectie?“ Ria kreeg veel media-aandacht en nieuwe exemplaren.

13 april

Jesus gaat knock-out in kijkcijfer-nachtmerrie 'Power Slap'
De Amerikaanse wedstrijd *Power Slap* was een flop voor Veronica. Deelnemer Jesus Gaspar-Diaz werd in het gezicht geslagen - heel hard, pats, met de vlakke hand. Vrijwillig, dat wel; al was er op de slowmotion-beelden weinig meer van zijn goede zin te zien. Jesus zeeg ter aarde, hij had niet eens meer tijd om de andere wang toe te keren.

30 november

Hila Noorzai bezoekt een sportles voor meiden in 'Hila voorbij de Taliban'
Hila Noorzai had een mooi jaar. Ze begon met een gouden invalbeurt voor Eva Jinek, die smaakt naar meer, en ze trok door haar geboorteland Afghanistan om te zien hoe de vrouwen het maken. Tegen de verdrrukking in kunnen in de schaduw toch bloemen bloeien. Zoals een sportschool waar meisjes clandestien taekwondo-les krijgen. Noorzai vraagt aan de meiden of ze dat aan hun ouders vertellen: „Zeg je dan: ik ga sporten, doe?“ Een meisje antwoordt: „Wij zeggen doe!“

ksen - zijn bijdrage aan het debat over geweld tegen vrouwen dit jaar.

22 juni

Bedreiger van Hugo de Jonge biedt excuses aan in 'Parels voor de zwijnen'
Jan van Dam had gevangen gezeten wegens doodsb bedreigingen aan minister Hugo de Jonge. Nu stond hij op het erf van Raven van Dorst om voor de tv-camera sorry te zeggen. Daar op de hooibaal veranderde Jan van een anoniem Facebookstemmetje in een mens dat gewoon iets heel erg stoms had gedaan, en nu ook dondersgoed inzag hoe stom dat was geweest. Drie maanden later zaten Van Dam en De Jonge bij Eva om te vertellen dat ze samen een Zeeuwse bolus hadden gegeten.

1 september

Ingrid Coenradi speelt piano bij 'Pauw & De Wit'
De tv-zomer werd gedomineerd door behoorlijk rechte talkshows. Wie dacht dat met de komst van *Pauw & De Wit* de reputatie van de publieke omroep op dit gebied hersteld zou worden, kwam bedrogen uit. De nieuwe talkshow bood vanaf het begin een warm bad voor radicaal-rechte politici. Ingrid Coenradi van JA21 speelde piano in de eerste aflevering - 'River Flows in You' van Yiruma - waarmee het salonfähig maken van uiterst rechts zijn voltooiing naderde.

29 oktober

Dilan Yesilgöz danst op verkiezingsavond
Onder leiding van Dilan Yesilgöz heeft de VVD in twee jaar tijd één derde van de Kamerzetels, de positie van grootste partij, en haar liberale reputatie verloren. Toch stond de politicus op verkiezingsavond triomfantelijk en ongenaakbaar te swingen. Toen ze door kreeg dat ze live op tv was, begon ze rechtstreeks op de camera te spelen, met een uitdagende shimmy voor de kiezers.

30 november

Hila Noorzai bezoekt een sportles voor meiden in 'Hila voorbij de Taliban'
Hila Noorzai had een mooi jaar. Ze begon met een gouden invalbeurt voor Eva Jinek, die smaakt naar meer, en ze trok door haar geboorteland Afghanistan om te zien hoe de vrouwen het maken. Tegen de verdrrukking in kunnen in de schaduw toch bloemen bloeien. Zoals een sportschool waar meisjes clandestien taekwondo-les krijgen. Noorzai vraagt aan de meiden of ze dat aan hun ouders vertellen: „Zeg je dan: ik ga sporten, doe?“ Een meisje antwoordt: „Wij zeggen doe!“

Een jaar in negen liedjes en een zomerhit

Rock-comebacks, nieuwe soulsterren en een K-pop-knaller zetten de toon dit jaar.

Door **Peter van der Ploeg**

Het was een jaar waarin we weer eens een echte zomerhit hadden: ‘Ordinary’ van YouTube-ster Alex Warren stond 17 weken op één. Er was een weekje onderbreking voor Claudes Songfestivalinzending ‘C’est La Vie’, maar toch was het met afstand het populairste nummer dit jaar. Maar laten we eerlijk zijn: ook een beetje, tja, gewoontjes. Er waren songs dit jaar die meer impact hadden, ook al zijn ze in sommige gevallen al een beetje ouder. ‘Apt.’ van Rosá en Bruno Mars is al van vorig jaar, net als diezelfde Mars met Lady Gaga en ‘Die With a Smile’ - het meest gestreamde nummer van afgelopen jaar op Spotify. Maar leeftijd heeft niet altijd veel te maken met impact, want nog veel ouder is de song van Radiohead die ineens weer kwam bovendrijven: ‘Let Down’. Nooit een hit geweest, en nu publieksfavoriet bij hun populaire comebackshows. Het zou de rock-comeback van het jaar zijn geweest, als Oasis niet weer aan het touren was geslagen - over impact gesproken. Een van de meest besproken songs is juist heel erg van nu, alleen al omdat het niet alleen een liedje is, maar hoort bij een film - een multimediale overname van de popcultuur. Bovendien, zoetsappig en catchy als het is en ook nog van een groep die eigenlijk niet bestaat, hebben ze nog wat te zeggen ook: ‘Golden’ drukte een onwaarschijnlijke stempel op dit jaar, en is één van de tien nummers die dit jaar de toon zetten, die wat losmaakten in de maatschappij of ons juist losmaakten van de werkelijkheid.

Sophie Straat. FOTO EVA PLEVIEW/ ANP

1 Huntr/x: Golden
Een van de allergrootste hits dit jaar, op allerlei fronten. De Amerikaanse animatiefilm *KPop Demon Hunters* brak niet alleen filmrecords (de meest bekeken Netflix-film ooit), ook de muziek sloeg in als een bom: ‘Golden’ kwam op één in vele landen. Het is populair in allerlei leeftijdsgroepen, van jong (de nieuwe ‘Let it Go’) tot wat ouder. Het spelen met K-pop en de niet erg verstopte queerthema’s, maken het aantrekkelijk voor een grote groep jongeren. „I’m done hidin’/ now I’m shinin’/ like I’m born to be”, zingen EJAE (Kim Eun-jae), Audrey Nuna (Audrey Chu) en Rei Ami (Sarah Yeeun Lee), ofwel Huntr/X. K-pop was al onwaarschijnlijk populair, maar de manier waarop ‘Golden’ de popculturele wereld instormde is ook voor dat onontkoombare genre indrukwekkend.

2 Sophie Straat: Vrijheid, Gelijkheid, Zusterschap
Een leuk liedje met een leuke tekst was het, en nog gemaakt met AI ook: het extreemrechtse nummer ‘Nee nee nee tegen een AZC’ dook op op de streamingdiensten en leek op nummer één te kunnen gaan landen. Lief en links Nederland bedacht (een idee van muzikant Olivia Jaeggi) een list: als zoveel mogelijk mensen het nummer ‘Vrijheid, Gelijkheid, Zusterschap’ van Sophie Straat uit 2022 zouden draaien, zou dat misschien op één komen. En met succes: één haalde Straats liedje niet, maar het kwam wel boven het anti-vluchtelingenlied uit. Het versloeg daarmee in één klap extreemrechts en gemakzuchtige AI-slop.

3 Suzan en Freek: Lichtje Branden
Een onwaarschijnlijke schok in de Nederlandse muziekwereld was het: middenin hun meest succesvolle reeks concerten in de Ziggo Dome maakten Suzan en Freek bekend dat hij ongeneeslijk ziek is. Het Achterhoekse duo had alles mee: een tiet vol hits, een kindje op komst (nu net geboren) en een imago zo lief en vriendelijk dat ook de grootste hater van hun muziek geen hekel kan hebben aan Suzan en Freek zelf. De longkanker maakte een snel einde aan de concerten. Maar met levensverlengende medicatie die goed aanslaat kunnen ze toch veel spelen, is de hoop, en subiet verkochten ze tien shows in de Gelredome uit. Daar zal het hoopvolle ‘Lichtje Branden’ ongetwijfeld een emotioneel hoogtepunt zijn, zoals dat het afgelopen jaar was om zowel het duo zelf als alle fans een hart onder de riem te steken.

Suzan en Freek. FOTO PAUL BERGEN/ ANP

4 Radiohead: Let Down
Weer zo’n onnavolgbare TikTok-hit: een oud liedje (1997). Nadat ‘Let Down’ van Radiohead viral ging op de filmpjesapp kwam het zelfs in de Billboard Hot 100 terecht, daar was de Britse band niet meer geweest sinds 2008. Het liedje, dat Thom Yorke destijds eigenlijk niet op *Ok Computer* wilde, was geen single en ze speelden het zelden live. Gitarist Ed O’Brien reageerde verbaasd op de hernieuwde aandacht in *NME*: „Ik vertelde het tegen mijn kinderen, 18 en 21. Die zeiden: ‘Wat had je verwacht? Tieners zijn depressief. Het is depressieve muziek!’” Tijdens de comebackshows van Radiohead werd het toch echt wonderschone liedje een van de welverdiende toegiften.

5 Oasis: Don’t Look Back in Anger
Als je vorig jaar had gevraagd of de kans groter was op ofwel een reünie van de broertjes Gallagher, ofwel het bericht dat de een de ander de hersens had ingeslagen, wist je het wel. Een reünie? Nog niet als ze er alle stervende kinderen van de wereld mee konden redden, had Noel gezegd. Maar aan de beroemdste muzikale broeder-vete ooit kwam plots een einde. Veel stervende kinderen zullen er niet mee gered zijn, maar een heleboel blij boomers leverde het wel op: de tour die Oasis dit jaar deed evenaarde die van Taylor Swift van vorig jaar in aandacht, anticipatie en plezier (en in gestoorde ticketprijzen).

6 Rosalía: Berghain
Niemand kon *Vespertine* voorspellen, of *The Kick Inside*, of *Ziggy Stardust*. En zo kon je ook *Lux* niet voorspellen, het vierde album van Rosalía. Ze had met reggaeton geflirt, met beats die het juist op oude autospeakers het best deden als de hoedenplank ritmisch op en neer ging. Maar toen kwam eind oktober ‘Berghain’ uit, haar eerste nieuwe single: een furieuze vioolsolo, een Duits koor en Rosalía zelf operatesk daaroverheen in een song die - met Björk en Yves Tumor - onder de drie minuten nauwelijks lijkt te eindigen. Een instant klassieker, waar zowel de pop- als de klassieke wereld met open mond naar luisterde. En toen moest de rest van het prachtige album *Lux* nog komen.

7 Rosé & Bruno Mars: APT.
Het is een gek liedje, met een hook waar je lippen en tong op elkaar klapperen zoals in geen enkel ander liedje. En dan gaat het over een appartement, of is het een Koreaans drankspelletje? Geen moeilijke vragen stellen over een van de meest catchy songs van het jaar waarmee de Hawaïaan Peter Gene Hernandez - wij mogen Bruno Mars zeggen - zijn hitgevoeligheid onderstreept. Het nummer is van Rosé, die we kennen van meidengroep Blackpink en ook al kwam het eind 2024 uit, het stond in januari dit jaar ineens op nummer 1 in de top 40, om daar tien weken te staan. Voor Mars leuk, want die had net 17 weken op 1 gestaan met Lady Gaga. Inmiddels is ‘APT.’ ruim 2 miljard (!) keer gestreamd op Spotify en YouTube.

Radiohead-zanger Thom Yorke. FOTO VALENTIN FLAURAUD/ EPA

8 Ozzy Osbourne: Mama, I’m Coming Home
Wie ook maar een beetje metaal in z’n hart heeft, hield het niet droog toen Ozzy Osbourne dit nummer zong in juli. Hij nam met Black Sabbath en solo nog één keer goed afscheid in Birmingham, want optreden ging niet meer. Twee weken later overleed Osbourne aan een hartaanval (het laatste zetje). ‘Mama I’m Coming Home’ was het nummer dat het hardst aankwam. Een nummer over zijn vrouw Sharon, waarin Ozzy zich (in de door Lemmy geschreven tekst) leek te realiseren dat zijn wilde leven weleens z’n dood kon worden. Anno 2025 zong hij het fragiel als flinterdun kristal waar hij een dun velletje schuurpapier over had gehaald.

9 Lola Young: Messy
Messy, beter had Young de heerlijke track waarmee ze begin dit jaar viral ging niet kunnen noemen. Ze stond in februari tot haar eigen verbazing in de halve bewoonde wereld op 1 met het nummer waarin iedereen haar maar gewoon moest nemen zoals ze was. Niet dun, rokend als een schoorsteen, onvoorspelbare buien. Te slim, en dan weer te dom. Bij een concert voor een slordige 80.000 mensen in Londen afgelopen zomer moest het publiek haar hard zingend al eens uit de brand helpen. Maar in september ging het echt mis en viel ze flauw op het podium in New York. Al haar komende optredens - ook die in O13 komend jaar - zijn daarom geannuleerd: „I really hope you’ll give me a second chance once I’ve had some time to work on myself and come back stronger.”

10 Olivia Dean: Man I Need
De Britse zangeres Olivia Dean viel vorig jaar in Rotterdam in voor de uitgevallen Laufey op North Sea Jazz, en deed dat alsof ze al dagen met ingepakte koffers op het vliegveld had zitten wachten tot ze werd gebeld om in te vallen. Heel natuurlijk, heel relaxt en uitermate professioneel. Haar derde single ‘Man I Need’ onderstreepte haar niet tegen te houden sterrenstatus, en werd haar eerste nummer 1-hit in Nederland. Een heerlijk positief, opbeurend liedje dat ze schreef toen ze uit een sombere periode was geklommen. Ze zag het licht weer, en dat hoor je.

TOP 10 STRIPS

Van oorlogsverhaal tot wrange cartoons

Van de knappe verstripping van het werk van Karel Capek tot het indrukwekkende *Klein land* over de genocide in Rwanda: dit zijn de mooiste strips van 2025.

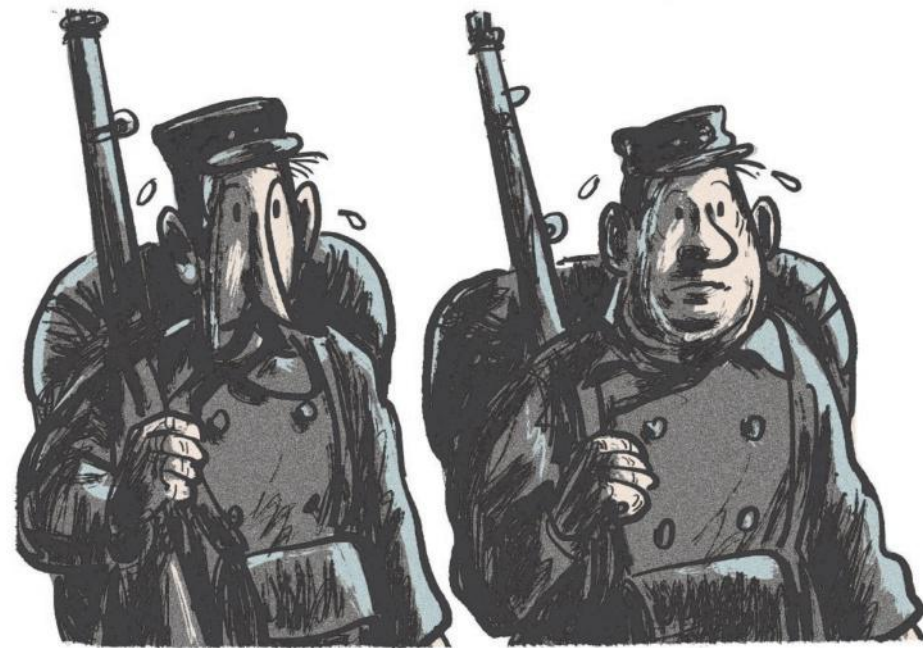
Door **Stefan Nieuwenhuis**

De Vlaamse stripmaker Joris Vermassen leverde met ‘Soldaat-hovenier’ zijn magnum opus af.

1 Joris Vermassen: Soldaat-hovenier
De enige zekerheid in dit boeiende stripjaar was dat het magnum opus van de Vlaamse stripmaker Joris Vermassen op 1 zou eindigen. Met *Soldaat-hovenier* leverde hij een onmiddellijke klassieker af, een indrukwekkend relaas over hoop, liefde en verwoesting. In het oorlogsverhaal, dat is opgehangen aan brieven tussen twee geliefden, vertelt Vermassen de persoonlijke geschiedenis van een hovenier die naar het front vertrekt. Extra bijzonder dat het hier een geromantiseerd familieverhaal betreft: de hoofdpersoon is zijn opa. Ronduit schitterend.

2 Milan Hulsing: Voetsporen
Milan Hulsing verstripte vijf absurde en mysterieuze verhalen van de Tsjechische schrijver Karel apek en zette die op een knappe manier achter elkaar. Het levert een doorlopende leeservaring op die steeds vreemder en uitbundiger wordt. Met *Voetsporen* heeft Milan Hulsing het werk van apek recht gedaan. Zijn snelle schilderteknik werkt goed bij het vervreemdende karakter van de verhalen die apek vanaf 1928 schreef en die nooit eerder in vertaling verschenen.

3 Onno Lolkema & Pieter van Breevoort: Vliksböz
Het verhaal van de cartoonbundel *Vliksböz* is bijzonder. De hilarische, vlijmscherpe en soms wrange cartoons („over twijfel, therapie, liefde, dood en het leven daartussenin”) zijn van de hand van beeldend kunstenaar Onno Lolkema (1979-2023) en therapeut Pieter van Breevoort. Hun gesprekken leverden schitterende cartoons op, vol levensechte dialogen en helaas herkenbare situaties. In 2024 was het postume werk van Lolkema te zien op een expositie tijdens de Stripedagen Haarlem. Vanwege dat succes verscheen dit jaar het verzamelde werk, dat verplichte kost is voor fans van Jip van der Toorn en Paul Faassen.

4 Jean-Christophe Deveny & Tommy Redolfi: De meteoren
De meteoren is een intrigerende strip over gewone mensen, die net als wij benieuwd zijn naar wat komen gaat: een meteoroo bedreigt de wereld, zoals in de film *Don’t look up*, met dat verschil dat de mensen in *De meteoren* bij voorbaat berusten in hun lot. Want wat kunnen ze doen tegen zoiets groots? Wie helpt? Alle dagelijkse verhalen worden zo rustig en intiem verteld, dat de lezer graag ziet dat alles goed komt. Zo worden we deelgenoot, zitten dicht op de huid en hopen er met elkaar het beste van: een indrukwekkende manier van vertellen die je niet vaak ziet.

5 Sylvain Savoia & Marzena Sowa: Klein land
Klein land is de aangrijpende stripbewerking van Gaël Fayes gelijknamige coming-of-ageroman over de Rwandese volkerenmoord uit 1994. Een tienjarig jongetje, nog niet klaar voor de grote wereld, wordt geconfronteerd met enorme dilemma’s die zijn jeugd verwoesten, net als zijn familie en de wereld om hem heen. Het levert een strip op over veerkracht en keuzes onder extreme omstandigheden. Zinderend.

6 El Diablo & Djilian Deroche: Carcajou
Dat is nog eens een flaptekst: een angstaanjagende thriller bij -21 graden, over olie, macht en een vervloekte berg waar de geest van een indiaan zint op wraak. *Carcajou* is een steengoede klassieke avonturenstrip die je vanaf het begin bij de lurven pakt. Beslist geen rechttoe-rechtaan-strip, er zijn te veel personages die belangen hebben. Hoe het precies zit, wordt steeds duidelijker. De apotheose is groots. Beste avontuur van het jaar.

7 Matthieu Bonhomme & Fabien Nury: Keizerin Charlotte: Zestig jaar eenzaamheid
Dit jaar verscheen het vierde en afsluitende deel van *Keizerin Charlotte*, dat het bewogen en trieste leven vertelt van de enige dochter van koning Leopold I van België. Deze Charlotte (1840-1927) trouw-

de al op jonge leeftijd met de Oostenrijkse aartshertog Maximiliaan. Snel veranderd ze van een vriendelijke jonge vrouw in een doorge draaide dwaas, die niet opgewassen is tegen het hofleven vol intriges. Het stuitende gekonkel van de rooms-katholieke kerk en het onvoorstelbare gedrag van de aristocratie is op het walgelijke af. Schitterend verteld en getekend.

8 Craig Thompson: Ginseng Roots
Tussen 2019 en 2023 verschenen twaalf losse comic-deeltjes van *Ginseng Roots*, een journalistiek stripverslag over de ginsengteelt door Craig Thompson (*Deken van sneeuw*). Dit jaar werd het complete verhaal gepubliceerd, in een kloek bundel. Thompson reisde de wereld over, ging terug naar zijn jeugd en de ginsengteelt in Wisconsin en bezocht Azië. Het resultaat is een vitale observatie vol melancholie en berusting.

9 Stéphane Servain, Xavier Dorison & Antoine Cristau: Ulysses en Cyrano
Ulysses & Cyrano is een echte zondagmiddagstrip, een verhaal dat evengoed een fijne familiefilm had kunnen zijn. Ulysses is de zoon van een rijke industrieel die voorbestemd is het familiebedrijf over te nemen. Maar hij heeft andere plannen: hij wil kok worden. Cyrano is een norse topkok met een geschiedenis van ruzie en frustratie. Hij neemt de jongeling onder zijn hoede en samen weerstaan ze alle obstakels. Gastronomisch, involend en ook nog eens prachtig ingekleurd.

10 Dominique Monféry: Het serpent
Het serpent, de puike verstripping van de roman van de Franse thrillerauteur Pierre Lemaitre, laat in optima forma zien waartoe het beeldverhaal in staat is. In *Het serpent* weet de lezer meer dan de personages: wij zien een moordpartij en hoewel we nog niets weten over de achtergronden, hebben we een enorme voorsprong op de onderzoekers die zich vervolgens over de zaak buigen. Fascinerend hoe we het detectivegeven eens anders meemaken. Een thriller van jewelste.

Yousef ‘Sef’ Gnaoui is geland

Doorbreken is in Nederland maar relatief. Toch is de beste Nederlandse plaat van het jaar gemaakt door een rapper die er na jaren hard werken ein-de-lijk is. Dit zijn volgens NRC de beste Nederlandse albums van het afgelopen jaar.

Door **Peter van der Ploeg**

Het is niet zo aardig om de leeftijd van een artiest te benadrukken bij een prestatie die daar niets mee te maken heeft. En toch schreven we heel bewust dat Yousef ‘Sef’ Gnaoui op zijn eenenveertigste zijn belangrijkste festivalzomer achter de rug lijkt te hebben. Niet omdat hij nou zo oud is maar omdat het zo leuk is dat artiesten ook na hun veertigste nog écht kunnen doorbreken. Natuurlijk, Sef kennen we al jaren – doorbreken in Nederland is relatief. Je moest in 2007 al niet zitten aan z’n Nikes (‘Aan me Nikes’, met The Opposites) en twee jaar later genoot hij met hen van een ‘Broodje Bakpao’. Hij timmerde aan de weg met Flinke Namen, met The Flexican, Murth Mossel en Glen Faria. Hij deed mee met Dio, Negativ, The Partysquad, Gers Pardoel, Aafke Romeijn, Jayh, Faberyayo en Jungle By Night. Veel hits, maar nog niet zo heel veel écht Sef. In 2011 kwam daar verandering in, met zijn eerste eigen hit ‘De Leven’, het titelnummer van zijn debuutplaat. Langzaam bouwde Sef daar op voort: *In Kleur* (2015), *Excusez Moi* (2017), *El Salvador* (2020) en *Ik zou voor veel kunnen sterven maar niet voor een vlag* (2023). Met die laatste plaat gebeurde er wel iets in de wereld buiten de grootstedelijke rap (hij won een Edison en een 3voor12-award), maar het moest toch tot 2025 duren, na de release van *Lieve Monsters*, tot Sef een eigen show op Lowlands kreeg. Maar ook zonder die geweldige shows zou *Lieve Monsters* ons Nederlandse album van het jaar zijn. Lees hieronder waarom.

Dit is de vierde editie van NRC’s beste Nederlandse album, die vorig jaar werd aangevoerd door Tramhaus, in 2023 door Robin Kester, en het jaar ervoor door Lucky Fonz III. De lijst is samengesteld op basis van persoonlijke topijstjes van NRC-recensenten Marnix Bilderbeek, Hester Carvalho, Jonasz Dekkers, Joost Galema, Rahul Gandolahage, Ralph-Hermen Huis-kamp, Amanda Kuypier, Peter van der Ploeg, Frank Provoost, Saul van Stapele, Joep Stapel en Leendert van der Valk.

1 Sef: *Lieve Monsters*
Op *Lieve Monsters* lijkt Sef, die vrijwel alle muziek zelf schreef en produceerde, te zijn geland – de vergeten ervaringen van lollige muziek (‘De Leven’, ‘Broodje Bakpao’) en zwaardere muziek (JSLAND) hebben vorm gekregen en zijn teruggekomen als poëzie. Of beter, als steengoede muziek. *Lieve Monsters* is „een spekkoeck, met evenveel dom-slimme woordspelletjes als gelaagde teksten”, schreven we in juni. Een plaat waarop melancholieke teksten botsen op opzwepende beats, met échte gevoelens, subtiel, gelaagd en telkens nieuwe hoeken om slingerend. „En als achter die hoek onverhoopt toch het einde van de wereld blijkt te schuilen, kunnen we maar beter dansen.”

2 Olivia Vermeulen & Jan Philip Schulze: *In Heaven*
Nee, er is niets aan de hand met de cd-speler of streamingdienst wanneer je een dof geruis uit de luidsprekers hoort bij het beluisteren van *In Heaven*, het nieuwe album van mezzo Olivia Vermeulen en pianist Jan Philip Schulze. Op het album tref je een mozaïek aan muziek aan. Er is ruimte voor de romantische bespiegelingen op hemel en heelal door klassieke grootheden als Schubert, Brahms, Wolf, Mahler en Schumann. En behalve deze negentiende-eeuwse mannen, die al sinds lang hemelen, zijn er ook de vrouwelijke stemmen en de eigentijdse.

3 Nusantara Beat: *Nusantara Beat*
Naar dit debuutalbum werd lang uitgekeken, want Nusantara Beat is al jaren een festivalhit. Hier horen we hoe Indonesische instrumenten surfgitaar, hippe synths en zoemende geluidseffecten ontmoeten op een bedje van gamelan. Deze muziek swingt, wiegt en deint, verrast met brommen-de elektronica, heeft geweldige melodiestreken en ontgint in elke nummer nieuw terrein. Ondertussen zingt Megan de Klerk koelbloedig in het ook voor haar onbekende Indonesisch (dat ze inmiddels beheerst).

4 Terzij de Horde: *Our Breath is Not Ours Alone*
Met gezandstraald kegelgeluid over complex gierende instrumenten blaast Terzij de Horde op *Our Breath is Not Ours Alone* alle razernij en radeloosheid van zich af. Hun derde langspeler is een niet aflatende regen van blastbeats en giftig harde riffs in hun met hardcore punk beslagen black metal. Niet makkelijk, wel louterend.

5 Juho Myllylä: *Herder's herd*
Bij een blinde luistertest zou niemand na de eerste noten van *Herder's herd* raden dat we hier te maken hebben met een blokfluitalbum. Myllylä bedient zich op zijn debuutalbum van maar liefst tien verschillende blokfluiten in elk denkbaar formaat. Bij tijd en wijle gromt of schreeuwt hij als een waanzinnige door zijn fluit.

6 Channa Malkin & La Sfera Armoniosa: *Vivaldi - Fury / Mercy*
Onder de titel *Fury / Mercy* maakten deze musici een mooie staalkaart van Vivaldi's kunnen en kracht. Met elf – in één geval twaalf – instrumentalisten kleurt het ensemble van luitist Mike Fentross prachtig en wendbaar in de aria's als een tegenstem voor zangeres Malkin en daarnaast zelfstandig in twee concerten voor orkest.

7 Roufaida: *Coming Up For Air*
Het debuutalbum van de Rotterdamse Roufaida is iets steviger en dansbaarder dan de ingegoten, folky ep waar ze zich in 2023 mee in de kijker speelde. Op *Coming Up For Air* zoekt ze naar het licht, naar de lucht boven het water. Dat doet ze met een volslagen unieke geluid, in een perfecte fusie van westerse en Arabische muziekcultuur.

8 Robin Kester: *Dark Sky Reserve*
De teksten op *Dark Sky Reserve* van zangeres/gitariste Robin Kester, de opvolger van haar indrukwekkende de-

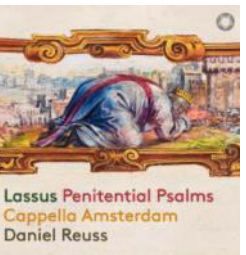
buutalbum *Honeycomb Shades* uit 2023, laten zich lezen als een verhaal. Het ene nummer sluit aan op het volgende. Dat verhaal gaat over rijden door graslanden, naar een feestje gaan, een zwart-witfilm bekijken. Maar ook over klimmen uit een depressie. En over zelfbegoocheling en twijfel. Ze verwoordt het direct en simpel, zonder opsmuk. Zo klink ook haar stem, weliswaar koesterend en hemels, maar met een no-nonsense onderton.

9 Rozalie Hirs: *Infinity Stairs*
De uitgekende muziek van componist en dichter Rozalie Hirs is kleur, licht, ruimte, wind, beweging en iets ongrijpbaars. Dit heerlijke portretalbum bevat vijf solostukken (voor cello, stem, basklarinet, elektrische gitaar en fluit) en het trio 'Infinity stairs', uitgevoerd door topmusici. Uitgesponnen, geraffineerde en bezonken kamermuziek die van grote beeldingskracht getuigt.

10 Anton de Bruin: *Sounds of the Eclipse*
Sounds of the Eclipse is de tweede plaat die de Rotterdamse allround creatieve kracht Anton de Bruin aflevert binnen een jaar tijd. De toetsenist, die speelt in Dragonfruit en de band van de Ghanees-Rotterdamse Peter Somuah, en van jazzclub BIRD al jaren zijn tweede huis maakt voor muzikale kruisbestuivingen, mengt dub en afrobeat met jazz. Zijn seelse, uplifting sound is net zo dansbaar als de Britse urbanjazz van een band als Ezra Collective. Een track als 'Running on Slippers' met fluitiste Fanni Zahar loopt als een trein.

11 Cappella Amsterdam: *Lassus: Penitential Psalms*
Boetepsalmen om jezelf mee te belonen: achter elk van Orlando Di Lasso's (bekend als Orlando Lassus) zeven psalmen gaan prachtige diepten schuil. Zo prachtig dat eentje per keer volstaat. Geniet, maar consumeer met mate – dan komt die geweldige gebalanceerde, sonore koorklank van Cappella Amsterdam het beste tot zijn recht.

12 Dudok kwartet: *Tchaikovsky: String quartets, vol. 2*
Het Dudok Quartet voltooide zijn Tsjaikovski-tweeluik met opnieuw een heerlijk album. Tsjaikovski's roem berust op opera's en symfonieën, maar vóór de roem schreef hij enkele strijkkwartetten. Zoals het theatrale *Derde*, dat de Dudoks combineren met een vroeg werk en met zelf gearrangeerde delen uit de pianocycus *De seizoenen*.

13 S10: *Mijn Haren Ruiken Naar Vuur*
Zangeres Stien den Hollander, ofwel S10, brengt sinds haar vijftiende muziek uit, en bij elke nieuwe creatie komt een andere kant van S10 in beeld. Van stadse hiphop tot lichtvoetige electro, tot springerige breakbeat, tot ballades en poppy melodiestreken, haar gevoelsvolle hersenspinsels komen met allerlei stijlen. Voor *Mijn Haren Ruiken Naar Vuur* tillen grommende gitaren en keyboards haar poppy rock op. Maar ze zingt licht en verhalend in plaats van ruig en opzwepend. Haar diepgevoelde emoties maken bovendien dat de gepolijste muziek altijd diepere lagen in zich heeft, en dat komt er vroeg of laat uit.

14 Daniel Rowland e.a.: *Isidora Zebeljan: Three Curious Loves*
„Haar noten brachten tranen in onze ogen en droogden ze in het voorbijgaan”, zei de weduwnaar van Isidora Zebeljan over haar muziek. Violist Daniel Rowland bracht met vrienden een ode aan Zebeljan. Het is een onverschrokken duik in de verbeelding, vaak vrijmoedig dansend met alles wat angst kan aanjagen.

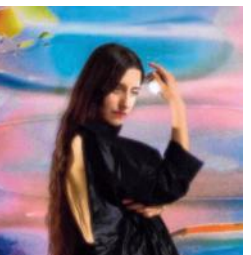
15 Sophie Straat: *Wie de Fak is Sophie Straat*
Bij Sophie Straat mogen de thema's uitwaieren, van intiem persoonlijk tot woedend maatschappijkritisch. Soms kunnen zorgen worden weggedanst, maar steeds gaan de nummers over de kronkels in het levenspad. Sophie Straat ziet risico's en neemt risico's. Dat maakt haar meer dan een zangeres of een voorbeeld, bij haar kun je schuilen.

16 Winne: *Mssyeh*
Mssyeh is een muzikale vertaling van Winnes rouwproces na de moord op zijn beste vriend Feis. Minder op zwepend en pompend dan zijn oudere werk, maar openhartiger en emotioneler. Het luistert als hoe een dagboek leest. Een dagboek van een dichter, op strakke beats, doorspekt met veel verschillende samples.

17 Maite Hontelé & Ramon Valle: *Havana*
Ramon Valle is Cubaans, Maite Hontelé speelde jarenlang salsa op het hoogste niveau in Colombia. Een aantal jaren geleden stopte ze acuut, ze was haar trompet spuugzat. „En toen kwam deze man”, zei ze deze zomer. Valle bracht haar de lol van het spelen terug, door simpelweg te spelen wat goed voelt. Zo clichématig als dat klinkt, zo verrassend en veelzijdig is de latin jazz die het oplevert.

18 Eefje de Visser: *Vlijmscherp*
De zusterplaat van het vorig jaar verschenen *Heimwee* (toen ook in deze lijst) is directer en aangrijpend. Ze sluiten op elkaar aan en met dit tweede album begrijp je het eerste beter. Eerst een Eefje met worstelingen, verdriet, pijn, waar ze eigenlijk niet over wil praten en toch iets over kwijt wil. Deze tweede plaat een Eefje als open boek.

19 Sun Mi Hong: *Fourth Page: Meaning of a Nest*
De Zuid-Koreaanse, in Amsterdam woonachtige jazzdrummer Sun-Mi Hong speelt zich steeds verder naar de top. Subtiel menger die ze is, een impressionist die met gesloten ogen haar roffels kan laten 'zingen', zoekt ze het in ritmes die je net niet verwacht. Haar jazz vertelt verhalen. Al op eerdere albums refereerde ze aan het onbehaaglijke gevoel dat ze voelde toen ze net naar Nederland ver-

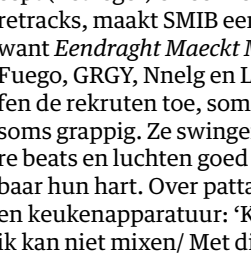
23 Meetsysteem: *Gekleed in Donker, Ze Vroegen Niks*
De knutselpop van Meetsysteem zit vol met details die eerst klinken als foutjes. Dan dringen er door de akoestische lagen steeds meer elementen door waarin elektronica doorklinkt. En opeens blijkt alles heel precies in elkaar te vallen. Mooi.

24 zZz: *Konnichiwa - Guten Tag - Money Money*
Een onuitspreekbare naam, maar met een magie die ook na tien jaar stilte nog intact is. En het bijzondere van deze ruige rock: er is géén gitaar. De venijnige riffs van synths, keyboards en samplers zijn de aanjagers, terwijl Björn Ottenheim zingt van achter zijn drumstel en Daan Schinkel met gespreide armen op drie klavieren speelt. Dit is meer dan muziek, het is een houdgreep.

25 Claw Boys Claw: *Fly*
Uit helemaal niets blijkt dat *Fly*, het dertiende album van Claw Boys Claw, de definitieve zwanenzang is van Neerlands rocktrots. Zanger Peter te Bos mag dan op kerstavond zijn 75ste verjaardag vieren, het puberzweet klotst nog steeds in zijn oksels. Hij wil meisjes versieren, zucht hij (verlief(d) en teder – maar hij wil ook schedels inslaan, lalt hij woest en baldadig. Ga ze zien in het voorjaar, het kan nog maar drie keer.

22 SMIB: *Eendraght Maeckt Maght*

Nu als kwartet, met een nieuw concept (het leger) en een reeks bravouretracks, maakt SMIB een vuist: want *Eendraght Maeckt Maght*. Ray Fuego, GRGY, Nnelg en Loopay blaffen de rekruten toe, soms macho, soms grappig. Ze swingen op duistere beats en luchten goed verstaanbaar hun hart. Over patta's, klokken en keukenapparatuur: 'Kitchenaid, ik kan niet mixen/ Met die mannen'.

Heimwee en herontdekkingen

In de top-15 mooiste exposities van 2025 zijn verhalen van vroegere buitenstaanders en voormalige zijpaden de hoofdlijn geworden. Laat dat zien dat de museale wereld ook echt oude, starre opvattingen achter zich heeft gelaten?

Door **Merlijn Schoonenboom**

Wij geloven in vele verhalen naast elkaar, en niet meer in één lineaire kunstgeschiedenis”, zei Rein Wolfs, directeur van het Stedelijk Museum Amsterdam dit jaar in NRC. ‘Verbreiding’ noemde hij dit nieuwe beleid - omdat de tijd van de grote iconen en de bijbehorende strikte indeling van de kunstgeschiedenis in dominante stromingen voorbij zou zijn. En ja, als je de top-15 van het jaar 2025 bekijkt, dan zou je inderdaad kunnen zeggen dat de museale wereld opvallend zijn best doet iedere starre opvatting van een dominant kunstverhaal achter zich te laten. De verhalen van vroegere buitenstaanders en voormalige zijpaden zijn in deze lijst van zienswaardige exposities de hoofdlijn geworden. Allereerst is dat te zien bij de gekozen exposities van hedendaagse kunst, waarin kunstenaars met een niet-westerse herkomst domineren. Zo maakte de Afghaans-Nederlandse Narges Mohammadi naast een sublieme expositie in Brutus dit najaar ook een nieuw openbaar kunstwerk voor Rotterdam. In Foam bracht de Palestijns-Nederlandse Sakir Khader met zijn foto’s een erfbetoon aan gedode jonge Palestijnse strijders, en de Libanees-Nederlandse Mounira al Solh vermengde verhalen over haar achtergrond in de burgeroorlog in Libanon met die uit haar nieuwe thuisland Nederland. Niet-westerse herkomst is al meer dan twintig jaar een hevig bediscussieerd thema in de westerse kunstwereld, maar in deze top-15 lijkt het gewoon een museale normaliteit - waar tegelijk geen sterke nadruk meer op gelegd hoeft te worden. De Amerikaan Kerry James Marshall kun je zien als voorloper van een nieuwe generatie zwarte kunstenaars, maar is volgens de recensent simpelweg ook een van de beste schilders van dit moment. En in Tate Modern verbeeldde de Zuid-Koreaanse Do Ho Suh, die al in 2019 in Voorlinden stond, met een veelkleurig palet aan vormen het universele thema heimwee. Dezelfde ‘verbreiding’ is ook te zien bij kunsthistorische exposities. Ja, er zijn goede exposities over bekende grote namen als de modernist Gerhard Richter en Renaissance-kunstenaar Michelangelo - al is het bij beiden met een net wat nieuwe invalshoek - maar musea wezen dit jaar ook met opvallende gretigheid op kunsthistorische

herontdekkingen. Of het nu gaat om figuratieve twintigste-eeuwse kunstenaars die zijn vergeten omdat ze niet pasten bij het modernistische verhaal van de kunstgeschiedenis - als vooruitgang, om vrouwelijke kunstenaars die in hun eigen tijd (te) weinig aandacht kregen, of om thema’s die tot voor kort ondergewaardeerd waren, zoals ‘de taboes rond het moederschap’. Of weer om andere redenen: zo kreeg de zeventiende-eeuwse beeldhouwer Artus Quellinus - wat museale aandacht betreft in de afgelopen decennia ondergesneeuwd wegens de dominantie van schilders - in het Paleis op de Dam zijn eerste overzicht. De Lakenhal presenteerde voor het eerst de verrassende tronie van Meester I.S., die anonieme tijdgenoot van Rembrandt. En KAdE in Amersfoort brengt het in Europa nauwelijks bekende werk van de Amerikaanse schilder Jacob Lawrence, die in de jaren dertig de Afrikaans-Amerikaanse geschiedenis vastlegde. Natuurlijk laat deze lijst de keuze van de NRC-recensenten zien, van wie je een dergelijke nieuwsgierigheid ook zou kunnen verwachten. Maar het zegt ook iets over de verandering van het museale aanbod: opvallend graag laat de museale wereld zien dat ze heus verder kijkt dan de gebaande paden. En hier zit dan ook gelijk de wrange ironie: een herontdekking van een vergeten kunstenaar, de ontdekking van een nieuwe biculturele kunstenaar of de presentatie van een ondergewaardeerde thematiek lijkt soms bijna een pr-middel geworden om te tonen dat het instituut heus actueel genoeg is - terwijl ondogmatische nieuwsgierigheid toch eigenlijk altijd het uitgangspunt zou moeten zijn, ongeacht welke vertelling er op een bepaald moment in de mode is. In die zin valt in de nummer 1 van de top-15 alles samen. In de expositie *Missen als ronde vorm* komen de deelnemers overal vandaan en kiezen alle mogelijke vormen, maar toch gaat het hier niet om herkomst, niet om canon of juist om anti-canon, maar gewoon om dat waar kunst voor bedoeld is: reflecteren op diepmenselijke ervaringen, in dit geval rouw. En inderdaad, deze expositie is niet in het Stedelijk Museum Amsterdam of het Rijksmuseum te zien, maar in het veel kleinere Stedelijk Museum Schiedam - wat dat betreft ook een teken van ‘verbreiding’.

Deze lijst is samengesteld op basis van de toplijstjes van NRC-recensenten Cathelijne Blok, Lucette ter Borg, Rianne van Dijk, Hans den Hartog Jager, Thomas van Huut, Bram de Klerck, Merlijn Schoonenboom, Sandra Smets, Bianca Stigter, Tonya Sudiono en Gijssbert van der Wal.

Efrat Zehavi, *Blue Baby Blue Hole*, 2022, *Missen als een ronde vorm*, Stedelijk Museum, Schiedam. FOTO STEDELIJK MUSEUM, SCHIEDAM

- 1

Missen als ronde vorm. De kunst van het doorleven. Stedelijk Museum Schiedam

De combinatie van het thema rouw en hedendaagse kunst blijkt prachtig te werken. *Missen als ronde vorm* is geïnspireerd op het gelijknamige boek van kunstenaar en schrijver Hanne Hagenaars. Ruim dertig hedendaagse kunstenaars uit Nederland tonen in het Stedelijk Museum Schiedam werk waarin verlies een rol speelt. Soms is dat sjamanistisch of symbolisch, soms met actieve handelingen. *Nog te zien t/m 1/3/26. Info: stedelijk-museumschiedam.nl*
- 2

Artus Quellinus. Beeldhouwer van Amsterdam. Paleis op de Dam, Amsterdam

Figuratieve sculptuur had je bijna niet in het Holland van de zeventiende eeuw, maar Vlaming Artus Quellinus voorzag het stadhuis op de Dam in Amsterdam van honderden beelden van verbluffende kwaliteit. In de eerste monografische expositie ooit gewijd aan deze kunstenaar en diens betrekkelijk kortstondige status van ‘beeldhouwer van Amsterdam’, toonde het Paleis honderd bruiklenen naast de eigen werken.

- 3

When we see us, A Century of Black Figuration in Painting. Bozar Brussel

Kerry James Marshall: *The Histories*. Royal Academy, Londen

Een brede reikwijdte van honderd jaar figuratieve zwarte schilders kwam in Brussel samen. Het ging bewust niet om slavernij, trauma en racisme, maar om vreugde, spiritualiteit en het alledaagse leven. Wel ontbrak schilder Kerry James Marshall, die als de grote voorloper van de nieuwe generatie zwarte kunstenaars kan worden gezien; maar van hem is een uitstekend overzicht in Londen te zien. *Kerry James Marshall. Nog te zien t/m 18/1/26. Info: royalacademy.org.uk*
- 4

Sakir Khader: Yawm al-Firak. FOAM, Amsterdam

Toen zijn elfjarige neefje Kosay in 2002 door een Israëlische kogel werd gedood, besloot de Palestijns-Nederlandse Sakir Khader fotojournalist te worden. Zijn eerste museale solotentoonstelling in FOAM in Amsterdam draaide vooral om jonge gedode Palestijnse strijders. Het was elke bezoeker onmiddellijk duidelijk dat Khader zeer dicht op het onderwerp zit, dichterdan een niet-Palestijnse fotograaf ooit zou kunnen komen.

- 5

Gerhard Richter. Fondation Louis Vuitton, Parijs

Op deze enorme oeuvretentoonstelling van Gerhard Richter in Parijs zijn 275 werken te zien van de Duitse schilder uit de periode 1962-2024. Aan de ene kant zien we hier Richter-de-modernist, maar aan de andere kant wordt hij nu nadrukkelijk óók opgevoerd als de schilderende chirurg die heel precies heeft gesneden in de pijnpunten van de Duitse samenleving, de geschiedenis. *Nog te zien t/m 2/3/2026. Info: fondationlouisvuitton.fr*
- 6

Narges Mohammadi: Er kraait geen haan naar. Brutus, Rotterdam

De Afghaans-Nederlandse kunstenaar Narges Mohammadi heeft een sublieme solotentoonstelling ingericht in de schemerige industriële ruimtes van Brutus in Rotterdam. De tentoonstelling was een ode aan Mohammadi’s moeder en aan alle mensen die, zoals de kunstenaar het noemt, „de taal van armoede spreken”. Eind 2025 werd op de Rotterdamse Coolingsingel ook haar kunstwerk *A Minute of Shelter* ont-huld.
- 7

De mannen van Michelangelo. Frans Hals Museum, Haarlem

Viel hij op mannen, of niet? Als je Michelangelo’s vele tekeningen bekijkt, zo je denken van wel. Maar in museum Teylers in Haarlem lijkt het Michelangelo toch om iets anders dan erotiek te zijn begonnen. Als kunstenaar wilde hij de verbluffende machinerie tonen die een mensenlichaam is - het hoogtepunt van de schepping, vond men in renaissancistisch Italië. *Nog te zien tot 25/1/2026. Info: Teylers-museum.nl*
- 8

Mounira al Solh: A Land as Big as Her Skin. Bonnefantenmuseum, Maastricht

De in 1978 in Beiroet geboren Mounira Al Solh kreeg in het Bonnefantenmuseum haar eerste museale overzichts-tentoonstelling. Ze heeft als kind niet alleen de burgeroorlog meegemaakt, maar ook gezien hoe archeologen dankzij opgravingen de Fenicische geschiedenis zichtbaar en tastbaar maakten. Hoe het verleden naar boven gehaald werd en hoe helend verhalen kunnen zijn - dat heeft ze met verve onderzocht in haar werk.

Esiri Erheriene-Essi, *The Birthday Party*, 2021. When we see us, Bozar, Brussel FOTO ESIRI ERHERIENE-ESSI EN GALERIE RON MANDOS

Artus Quellinus, *Berouw* (detail), 1652-1655 uit de ‘Vierschaar’. FOTO TOM HAARTSEN/ KONINKLIJK PALEIS AMSTERDAM

- 9

Mark Manders: Mindstudy. Museum Voorlinden, Wassenaar

Beeldend kunstenaar Mark Manders is inmiddels wereldberoemd. Met name zijn raadselachtige hoofden van brons zijn in bijna alle grote musea te zien, vooral buiten Nederland. Dit grote overzicht van zijn werk in museum Voorlinden in Wassenaar brengt tachtig bekende en nieuwe werken bijeen, die samen zijn fascinerende denkwereld laten zien. *Nog te zien t/m 18 januari 2026. Info: Voorlinden.nl*
- 10

Girls. Over verveling, rebellie en opgroeien. Modemuseum Antwerpen

Deze tentoonstelling in het Antwerpse museum wil de emotionele, psychologische en politieke diepgang van het tienermeisje laten zien: de meijestienertijd die te vaak niet serieus genoeg wordt genomen. De expositie laat naast mode ook filmfragmenten zien, fotografie, beeldende kunst, kasten met boeken en tijdschriften, en maar liefst drie levensgrote tienerkamers. *Nog te zien t/m 1/2/2026. Info: momu.be*
- 11

The Genesis Exhibition: Do Ho Suh: Walk the House. Tate Modern, Londen

Sinds de Zuid-Koreaanse superkunstenaar Do Ho Suh in 1991 van Seoul vertrok naar de VS, en daarna naar Londen, sloopt het thema heimwee in zijn werk. Deze tentoonstelling in Londen toonde hoe dit heimwee werd verbeeld in reusachtige, piepkleine, statische en dynamische werken. Het spectaculaire ging erin samen met het fragiele, waarbij reusachtige installaties, prachtige videowerken en piepkleine, schitterende werkjes op papier werden gecombineerd.
- 12

Thuis in de 17de eeuw. Rijksmuseum Amsterdam

Het Rijksmuseum heeft een expositie gemaakt om te laten zien hoe „het dagelijks leven er nu echt uitzag in de tijd van Rembrandt, Vermeer en Jan Steen”. De expositie geeft een beeld van het toenmalige huishouden, met aandacht voor de centrale rol die vrouwen daarin speelden. Op basis van de

- 13

Jacob Lawrence, African-American modernist. Kunsthall KAdE, Amersfoort

Kunsthall KAdE maakte de eerste Europese overzichtstentoonstelling van de overwerldende Amerikaanse schilder Jacob Lawrence (1917-2000), die in Europa ten onrechte minder bekend is. In de VS geldt hij als een van de belangrijkste Afrikaans-Amerikaanse schilders van de twintigste eeuw. Hij stelt in zijn werk de Afrikaans-Amerikaanse geschiedenis centraal. *Nog te zien t/m 4/1/2026. Info: kunsthalkade.nl*
- 14

Meesterlijk mysterie. Over Rembrandts raadselachtige tijdgenoot. Museum De Lakenhal Leiden

Niemand weet wie er achter Meester I.S. schuilgaat. Hij of zij schilderde geen portretten van opdrachtgevers met geld of status, maar zogenaamde tronie’s: studies van gewone burgers met door het leven getekende of anderszins karakteristieke koppen. Deze eerste expositie doet door de vormgeving met neon-achtig blauw licht niet geheel recht aan zijn werk, maar één ding is zeker: Meester I.S. heeft drie of vier kopstudies gemaakt die tot de mooiste portretten van de zeventiende-eeuwse Nederlandse kunst behoren. *Nog te zien t/m 8/3/2026. Info: Lakenhal.nl*
- 15

Good Mom, Bad Mom. Centraal Museum Utrecht

In het Centraal Museum Utrecht was de eerste echt grote tentoonstelling over moederschap te zien. Tweehonderd kunstwerken, oud en nieuw, rond thema’s die lange tijd taboe waren in de kunst: wensouderschap, angst, verlies, best lelijke baby’s. Roze wolken zijn afwezig in deze tentoonstelling ‘over moederschap, zorgdragen, de politiek van de baarmoeder en emancipatie’.

Een liefdesbrief aan de menselijke creativiteit

Het was een popjaar met uitdagingen: AI, streamingproblemen, oorlog, hyperkapitalisme... Maar daar stond veel moois tegenover: Rosalía, Bad Bunny en Blood Orange.

Door **Peter van der Ploeg**

Een van de allergrootste popsongs dit jaar komt van een fictieve band: Huntr/x. Ejae, Nuna en Rei Ami, de echte zangeressen, zijn minder bekend dan de karakters Rumi, Mira en Zoey uit *Kpop Demon Hunters*. Die film ging door het dak dit jaar, en de soundtrack volgde op de voet. Nepmuziek? Nee, dat ook weer niet. Zeker vergeleken met de echte nepmuziek die 2025 overspoelde. Muziek gemaakt met AI-tooltjes kun je gerust doorgebroken noemen. De Franse muziekstreamer Deezer becijferde dat ze 50.000 nieuwe nummers per dag verstouwen die volledig zijn gemaakt met AI - de andere streamingdiensten ongetwijfeld vergelijkbaar. Suno en Udio, tot voor kort dubieuze sites die auteursrechtelijk beschermde muziek illegaal gebruikten voor hun tools, werden salonfähig door deals met de grootste platenlabels van de wereld. Met Suno alleen al wordt elke twee weken een volledige Spotify-bibliotheek aan liedjes gemaakt: 7 miljoen per dag. Dit was het jaar waarin we terugkeken op de afgelopen kwarteeeuw popmuziek, naar Napster en de op-

komst van Spotify (waar tegenwoordig evenmin met onverdeeld enthousiasme naar wordt gekeken), maar nog veel spannender wordt vooruitkijken - niemand weet of er straks nog een geest in de machine huist. Daartegenover staat gelukkig heel menselijke muziek. De beste plaat van het jaar volgens vriend en vijand is *LUX* van Rosalía, het album dat ook bovenaan de gewogen albumlijst van NRC's poprecensenten staat. Na experimenten met akoestische net-niet-traditionele muziek, zwoele popflamenco en trillende reggaeton, bracht ze in november een weelderig, orkestraal meesterwerk uit dat met geen enkele AI-prompt te bedenken zou zijn geweest. Een dikke middelvinger naar gemanipuleerde en gegenereerde muziek en een liefdesbrief aan de menselijke creativiteit, waarmee ze niet voor niets twee avonden in de Ziggo Dome uitverkocht. En misschien wel meer dan dat: zelfs het Vaticaan sprak zijn waardering uit voor *LUX*. Een album waarop het welverdiend wegdromen was, want de actualiteiten stampten de popwereld dit jaar in met modderige laarzen. De genocidale oorlog in Gaza liet op alle podia z'n sporen achter, gelukkig met woorden

en vlaggen en niet met wapens, maar het ging soms wel hard tegen hard. Bob Vylan werd eerst met open armen ontvangen, daarna geannuleerd. Dan waren er nog durfinvesteerdere festivals overnamen, aanhoudende tekorten in personeel en middelen, en blijkt het Songfestival het front van de muziekwereld tegen Israël. En je zou bijna vergeten dat we aan een ramp zijn ontsnapt, met de verijdelde bomaanslag bij het concert van Lady Gaga in Rio de Janeiro. Maar genoeg muziek. Soms ook activistisch, of toch in elk geval inspirerend. Opvallend: weinig echt grote sterren. Grote uitzondering is Bad Bunny, die bij een groot deel van NRC's poprecacteuren een snaar raakte en ervoor zorgde dat we voor het eerst twee Spaanstalige albums in onze top-3 hebben. En verder vielen we voor al voor platen van relatief onbekende namen, ook al kunnen zangeressen als Rosalía, Celeste en Olivia Dean in 2026 vast niet meer over straat. Gezond is het evengoed, iets nieuws, iets fris. Op naar 2026!

Deze lijst kwam tot stand met medewerking van poprecensenten Amanda Kuyper, Frank Provoost, Hester Carvalho, Jonasz Dekkers, Leendert van der Valk, Peter van der Ploeg en Ralph-Hermen Huiskamp.

1 Rosalía: *Lux*
De grootstedelijke beats en invloeden uit reggaeton en K-pop, zoals op haar vorige succesplaat *Motomami* (2022), zijn op *Lux* naar de achtergrond verdwenen. Naar de voorgrond: orkestrale instrumentatie, pauken en ploppende contrabassaren bij wijze van beats en melodien die niet met overstuurde dansvloerklare synths zijn gebouwd, maar met pianopartijen, strijkers, smaakvolle akoestische gitaren, hemelse koren, het London Symphony Orchestra, een kinderkoor en Björk. En dan ook nog met teksten in veertien (14!) talen. Rosalía haalt de invloeden uit alle hoeken van de aarde, maar het universum dat het oplevert is van haar: dit is haar plek, zelfgeschapen en zij trekt aan de touwtjes.

2 Bad Bunny: *Debí Tirar Más Fotos*
Een kolkende storm van beats, brass en zoemende bas, waarop hij soepel swingt tussen salsa, reggaeton, dembow, synth-pop, hiphop en house. En ondertussen heeft hij ook nog iets te vertellen op *Debí Tirar Más Fotos*, zijn ode aan zijn Puerto Rico, een viering van de cultuur en een harde geschiedenisles; bij de nummers zitten video's met letterlijke geschiedenislessen. Maar het is ook een waarschuwing: Amerikanen nemen het eiland steeds meer over, zonder zich om de bewoners te bekommeren. En dat met muziek waar je niet naar kunt luisteren zonder je vinger op de plusknop van je versterker of autordio.

3 Blood Orange: *Essex Honey*
Een dwarreling van ijle klanken, mistige flarden en een dunne zangstem vermengen zich tot een luchtig geluidsbeeld. De Brit Den Hynes, alias Blood Orange, creëerde op zijn zevende album *Essex Honey* een eigenwijze combinatie van psychedelica en r&b. Striemende cello's en dwarsfluit omlijsten zijn doorvoelde weemoed, met swingende onderstroom.

4 Little Simz: *Lotus*
In het hart van het album *Lotus* schuilt een pijnlijke ervaring, waardoor zijn schepper transformeerde tot een nieuwe versie van zichzelf. *Lotus* is al het zesde album van de Britse rapper/zangeres Little Simz. Maar hier is sprake van een grote stap. De Londense Simbiatu Abisola Abiola Ajikawo, alias Little Simz (31), zette een streep door een aantal aspecten van haar leven en klinkt nu des te fitter, energiek, gretiger. Het patina van de instrumentaties dat op eerdere albums soms stoffig klonk, is opgepoetst tot een stralende omlijsting van haar persoonlijke verhalen.

5 Turnstile: *Never Enough*
Op *Never Enough* duwt Turnstile alle muren om hen heen nog verder van zich af. Luister bijvoorbeeld naar 'Sunshower', een schijnbaar hori-

zontaal uit te tekenen punkrocksong, die uitmondt in meditatieve yogamuziek met een fluitpartij van Shabaka Hutchings - prachtig. Of 'Dreaming', waarin een reggaetonritme en koperblazers (met Leland Whitty van Badbadnotgood) hun sound naar hele nieuwe werelddelen brengt.

6 Celeste: *Woman of Faces*
Met een showgirl-tegen-wil-en-dank-gevoel opent haar tweede album *Woman of Faces*. Wat doet Celeste zichzelf aan, denk je bij opener 'On With The Show'. Wil ze dit wel? Of eigenlijk: wat doen wij Celeste aan? Want wij luisteraars vragen haar door te gaan, daarbij aangevuurd door aanzwellende strijkers. Daaroverheen die magistrale stem die soms een beetje breekt, maar nooit helemaal. Het heeft ruim vier lange jaren geduurd sinds haar debuutalbum. De Brits-Jamaicaanse lijkt haar hitstatus nu al beu en hengelt niet naar popsterendom, ze gaat vol voor een doorleefd jazzclub- en cinema-geluid.

7 Olivia Dean: *The Art of Loving*
Wat een hit werd 'Man I Need', viraal op alle sociale media. Alsof ze was meegevoerd op een zucht van zomerwind... De Britse zangeres Olivia Dean bedwelmde dit jaar met *The Art of Loving*. Dit tweede album werd haar grote doorbraak zonder te schreeuwen, met enkel verijnde jazz, softe soulpop-melodien die onder je huid kropen. Haar muziek ademt de sfeer van oude platen: dromerig, charmant en emotionele finesse. De zoet elegante vintagestil is een ontdekking voor jonge luisteraars.

8 Clipse: *Let God Sort Em Out*
Op het nieuwe album van rapduo Clipse wordt geen lettergreep verkwest. De veteranen Pusha T en Malice uit Virginia zijn onderkoelde scherpshutters en vuren elk woord in hun arsenaal vol nadruk, kracht en precisie af - met voldoende ruimte tussen de woorden en zinnen, zodat ze op eigen kracht kunnen ademen. Hun reüniealbum is een messcherp meesterwerk waarin nog steeds koelbloedig en vol kleur over cocainehandel en decadentie wordt gerapt, en collega-rappers met tegelijk grimmige en grappige zinnen als minderwaardig in de hoek worden gezet.

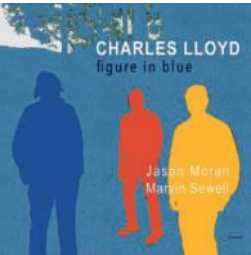
9 Sef: *Lieve Monsters*
Lieve Monsters (het beste Nederlandse album van 2025) is een spekkoeck, met evenveel dom-slimme woordspelletjes als gelaagde teksten. Er zit evenveel lucht in als dat er druk op staat. Want al is het einde van de wereld nog steeds een terugkerend thema, als het aan Sef ligt gaat hij dansend ten onder. Waar Sef op eerdere albums soms misschien iets te graag duidelijk wilde maken dat hij iets te zeggen had, zijn de teksten op *Lieve Monsters* subtieler en effectiever. Dat werkt omdat het nu de muziek is die telkens weer nieuwe hoeken om slingert, met nieuwe genres en andere gevoelens.

10 Geese: *Getting Killed*
„There is a bomb in my car!“, krijst Cameron Winter maniakaal over een dronken trompet en chaotische groove in het openingsnummer van Geese' nieuwe album *Getting Killed*. Even lekker ontspannen de plaat binnen rollen zit er niet in. Bewuste sabotage, alsof de band een hinderenis wil opwerpen voor de pracht die volgt. Geese zit nog in de braniefase van hun carrière, maar met *Getting Killed* zet de band een enorme stap. *Getting Killed* is onnavolgbaar.

11 Terzij de Horde: *Our Breath is Not Ours Alone*
Terzij de Horde maakt black metal alsof ze een punkband zijn. Er zit een intensiteit in de muziek op het nieuwste album van de Utrechtse band waar je bang van wordt. Dat is de bedoeling ook: ze richten hun van gif doordrenkte pijlen op de misstanden in de wereld, op alles wat naar rechter dan links neigt en op iedereen die weinig opheeft met mededogen. Bij Terzij de Horde zit de duivel niet op je hielen, maar andersom: dit is muziek met de power om zelf achter duivels aan te gaan.

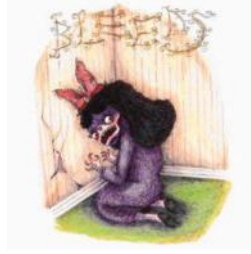

12 Charles Lloyd Trio: *Figure in Blue*
Er is veel om van te houden op *Figure*

in Blue van de Amerikaanse saxofonist en fluitist Charles Lloyd. De tachtiger, zeg gerust een van de weinig nog levende jazztitanen, levert op zijn oude dag opnieuw een voltreffer. In trioform met pianist Jason Moran en gitarist Marvin Sewell komt het tot gevoelvolle spirituele jazzpoëzie die stroomt en avontuurlijke diepte heeft, de weemoedige arrangementen kunnen langzaam opvlammen. Tot de delta-blues de hoek om komt kijken - net even vettiger en gruisiger.

13 Nusantara Beat: *Nusantara Beat*
Naar dit debuutalbum werd uitgekeken, want Nusantara Beat is al jaren een festivalhit. Hier horen we hoe Indonesische instrumenten surfgitaar, hippe synths en zoemende geluidseffecten ontmoeten op een bedje van gamelan. Deze muziek swingt, wiegt en deint, verrast met brommende elektronica, heeft geweldige melodien en ontgint in elke nummer nieuw terrein. Ondertussen zingt Megan de Klerk koelbloedig in het ook voor haar onbekende Indonesisch (dat ze inmiddels beheerst).

14 Wednesday: *Bleeds*
De stemmingswisselingen zitten al meteen samengepakt in de opener 'Reality TV Argument Bleeds'. Een strakke Weezer-riff wordt met knarsend gitaargepiep overhoop gehaald en door elkaar geschud: zoete melodie vermengt met panische chaos. Het ene moment gromt, piept en zoemt alles, meteen erna keert de comfortabele tederheid terug. Tussen alle tranen en leeglopende harten door biedt *Bleeds* troost én valt er genoeg te lachen.

15 Kin'Gongolo Kiniata: *Kiniata*
Begrijpelijk dat je niet meteen de vinger kunt leggen op wat je hoort bij Kin'Gongolo Kiniata. De Congolese band maakt veel van hun instrumenten zelf, en klinkt alleen daarom al uniek: petflessen, olievaten, geïmproviseerde snaarinstrumenten met slechts één snaar. Indrukwekkend dat ze daarmee zo'n krachtige sound kunnen neerzetten. Energieke, rauwe en verrassende punk met Congolese call-and-response, dikke bassen uit de elektronica en ritmes uit het hart.

Advertentie

Nu te zien in Museum Arnhem

Het fantastische landschap

een nieuw perspectief op surrealisme
t/m 22 februari 2026

Ervaar in *Het fantastische landschap* een nieuw perspectief op 100 jaar surrealistische kunst. Ontdek hoe surrealistische kunstenaars het landschap gebruiken om te reageren op maatschappelijke ontwikkelingen, zoals politieke onrust, genderidentiteit en -expressie, en de relatie tussen mens en natuur. Raak hierdoor geïnspireerd om opnieuw of anders naar het landschap en de wereld om je heen te kijken.

Alter Ego, by Marion Adnams, oil on panel, 1944 (Derby Museums Collection. Image credit: Artist's Estate and Derby Museums).

Lydia Schouten

Eeuwig jong / Forever young
t/m 15 maart 2026

In 2025 is het 50 jaar geleden dat Lydia Schouten haar carrière als kunstenaar begon. In het werk van Lydia Schouten spelen thema's als gender, feminisme, massamedia en seksueel geweld een grote rol. Museum Arnhem volgt haar al vanaf het begin van de jaren '80 en was een van de eerste musea die haar werk kocht. Tijd voor een feestje dus, om haar kunstenaarschap te vieren en haar werk te eren.

Lydia Schouten, Romeo is bleeding, 1982. Collectie Museum Arnhem.

Ruimte voor nieuwe, recalcitrante stemmen

2025 bleek wederom een crisisjaar voor Hollywood, en dus voor bioscopen. Maar mainstream filmkunst zelf was lange tijd niet zo actueel, geëngageerd en urgent. Al ontbrak het echte overrompelende meesterwerk.

Door **Tristan Theirlynck**

Ik maak me erg grote zorgen over de toekomst”, zei een Hollywood-topman deze zomer tegen *The Hollywood Reporter*. „Studio’s en bedrijven maken veel films, maar ik denk dat er niet genoeg publiek voor is.”

2025 was het jongste in een reeks post-pandemische rampjaren voor Hollywood. De lichten bleven aan deze zomer, vooral omdat bejaarde pakezels als *Superman* en *Jurassic World* nog altijd niet door hun hoeven zakten. Maar in oktober kwamen de grote klappen: met 425 miljoen recette was het de slechtste oktober in drie decennia. Vrijwel elke grote film flopte: *Tron: Ares*, *Roofman*, *The Smashing Machine*, *After the Hunt*. De rimpeling daarvan voelt de hele filmindustrie - in Nederland wordt doorgaans driekwart van de kaartjes gekocht voor een Amerikaanse film. Zoals we de afgelopen jaren vaker merkten: als Amerika brandt, krijgt de rest van de wereld rook in de ogen. Filmstudio’s en bioscopen slaan dus alarm. Maar gek genoeg lijkt film als *kunstvorm* daar niet zo veel van te voelen. Crisis leek Hollywood dit jaar zelfs eindelijk een zetje richting originaliteit te geven.

Sinds de pandemie werden er niet zo veel levendige en eigentijdse Hollywoodfilms gemaakt. Paul Thomas Andersons *One Battle After Another* (de beste film van het jaar volgens *NRC*) vatte het huidige Amerika als eeuwige strijd, een politieke slalom richting wanorde en chaos. Netflix’ *House of Dynamite* toonde hoe slecht de VS is voorbereid op een moderne atoomoorlog, *Bugonia* de uitwassen van complottheorie, *The Brutalist* het leven van een Joodse Holocaust-overlevier in de naoorlogse machtsmachine van de VS. Hollywood heeft al jaren niet zo urgent gevoeld.

Hoe komt dat? Natuurlijk: er is genoeg ‘urgents’ te verfilmen. Maar er is ook een interessantere verklaring: Hollywood probeert eindelijk weer nieuwe dingen, nu de oude trucjes niet meer werken. Classicus Koen Vacano vergeleek het huidige Hollywood met de jaren zeventig, in *NRC*. Floppende zwaarden-en-sandalen-films en wezenloze musicals richtten Hollywood destijds bijna ten gronde. Maar daardoor ontstond er ook ruimte voor nieuwe, recalcitrante stemmen: Martin Scorsese, Brian de Palma, Francis Ford Coppola, Steven Spielberg. Dat geeft hoop. Al is het te vroeg om claxonnerend door de straten te gaan.

Deze lijst is samengesteld op basis van de persoonlijke toplijstjes van de NRC-filmrecensenten: Dana Linssen, Sabeth Snijders, Tristan Theirlynck, André Waardenburg, Coen van Zwol.

Filmgangers moeten die nieuwe stemmen wel weten te vinden. *One Battle After Another* verdiende zijn productie-budget niet eens terug. *Sinners* en *Weapons* (beide net buiten de lijst van *NRC* geëindigd) wezen dit jaar de weg. Volstrekt originele films - geen vervolgen, reboots, of superheldenmeuk - die ook nog eens publiekshits werden. Er is heus nog wel publiek voor iets anders dan het zoveelste dino-eiland - als je het maar als ‘evenement’ of ‘gemeenschappelijke ervaring’ weet neer te zetten - horror leent zich daar goed voor. Het afkruimelen van de hegemonie van Hollywood kan óók kansen opleveren buiten de Amerikaanse filmindustrie. Want als Hollywood het af laat weten, is er ook weer ruimte voor arthousefilms én andere filmindustrieën. Want waar grote bioscopen de laatste jaren worstelden, deden de filmhuizen het juist beter. Daar imponeerden dit jaar vooral de geëngageerde films. Documentaires over de Gaza-oorlog en genocide tegen Palestijnen, *Put Your Soul in Your Hand and Walk* en Oscarwinnaar *No Other Land*. Of *I’m Still Here*, over de oprukkende dictatuur in Brazilië, *April*, over abortus in Georgië, of *Die, My Love*: over de benauwende kanten van moederschap. Het was een goed, maar zwaar filmjaar, weliswaar zonder overrompelend meesterwerk als *The Zone of Interest* of *All of Us Strangers*. Ook de Nederlandse filmindustrie profiteert de afgelopen jaren. 2024 was het jaar van de familiefilm en de romkom. En in 2025 had de Nederlandse film internationale succes. Halina Reijn had grote culturele impact met *Babygirl* (gemaakt met Amerikaans geld). Regisseur Victoria Warmerdam won met *I’m Not a Robot* de Oscar voor beste korte film. Arthousethriller *Rietland* ging naar Cannes, ’s werelds belangrijkste filmfestival, kreeg internationaal goede kritieken en is de Nederlandse inzending van de Oscars. En Oscarwinnaar Mike van Diems zeer geslaagde Alpentrage-die *Voor de Meisjes* bleef met honderd-duizenden bezoekers de Amerikaanse blockbusters ver voor in Nederland. En dan moet *De Tatta*’s 3 nog komen. Al blijft Amerika wel de culturele maatstaf, dat zie je wel aan de hoeveelheid benoemingen van de Oscars in het bovenstaande stukje. Geen van de Nederlandse films haalde overigens onze top-15 (al kwamen *Rietland* en *Voor de meisjes* in de buurt). Maar als het zo doorgaat, houden we een plek op de lijst van 2026 vrij.

Leonardo DiCaprio in Paul Thomas Andersons **One Battle after Another**. FOTO WARNER BROS

1 One Battle After Another (Paul Thomas Anderson)
In dit nieuwe meesterwerk van Paul Thomas Anderson (*There Will Be Blood*) speelt Leonardo DiCaprio een sufgeblowde sloddervos die geconfronteerd wordt met zijn verleden als bommenmaker van de Occupy-beweging. In de eerste plaats is het een grappige, opwindende paranoïathriller: Daaronder borrelt een tijdloos verhaal over de eeuwige strijd om Amerika, gevochten door generaties revolutionairen tegen een etnonationalistische elite. Met als enige uitkomst: meer chaos en wanorde. *Vanaf 19 december te zien op HBO Max.*

2 Drømmer (Dag Johan Haugerud)
Dit prachtige portret van Johanne, die in voice-over verhaalt over haar gevoelens voor haar lerares Frans, roept heel sterk de overweldigende ervaring op die een eerste verliefdheid kan zijn. Tegelijkertijd verhoudt Johanne zich tot haar moeder en oman. Zij reageren elk vanuit hun eigen ervaringen en teleurstellingen in de liefde, wat *Drømmer* nog meer schakeringen geeft. *Nu in de bioscoop.*

3 Bugonia (Yorgos Lanthimos)
Het leek een tussendoortje, deze remake van de Zuid-Koreaanse scifihorror-komedie *Save the Green Planet*, waarbij Lanthimos halverwege de regie overnam. Nadat hij zijn hand vertilde aan *Poor Things* en *Kinds of Kinness* is hij juist weer in topvorm: een claustrofobische wereld waarvan de wetten niet de aardse logica volgen. *Nu in de bioscoop en te huren via Pathé Thuis en andere diensten.*

4 Tardes de Soledad (Albert Serra)
Sommigen zien een rijke traditie, anderen een barbaarse rituele slachting.

Weinig films roepen uiteenlopendere meningen op dan stierenvechtdocu *Tardes de Soledad*. Serra geeft geen context, of verhaal. Al eindigt elk gevecht op dezelfde manier: met het verdwijnen van leven uit de ogen van een bloedende, hijgende stier - hij had geen kans. *Digitaal te huur via Pathé Thuis en andere diensten.*

5 Die My Love (Lynne Ramsay)
De Schotse regisseur Lynne Ramsay zuigt de kijker de belevingswereld binnen van de jonge moeder Grace (Jennifer Lawrence). Zij is schrijfster en samen met haar geliefde Jackson (Robert Pattinson), een muzikant, verhuist ze naar een afgelegen woning in Montana. De schaamteloos spelende Lawrence in combinatie met het subjectieve camerawerk van Ramsay resulteert in een film die voelt als een overrompelende studie naar ontsparing. *Nu in de bioscoop.*

6 It Was Just an Accident (Jafar Panahi)
Nog geen half jaar nadat de Iraanse filmmaker Panahi een Gouden Palm won voor het semi-autobiografische *It Was Just an Accident* - man denkt gevangenisbeul te herkennen, neemt hij wraak? - kreeg hij bij verstek weer een gevangenisstraf opgelegd van het Iraanse regime. Nou lopen film en werkelijkheid altijd door elkaar in zijn werk, maar dit is wel erg straf: Vrijheid is in Iran geen recht, maar een gunst. *Nu in de bioscoop.*

7 Sorry, Baby (Eva Victor)
Ingenieuze tragikomedie over de impact van een verkrachting op het leven van de getalenteerde docent Agnes, gespeeld door regisseur Eva Victor zelf. Een film die met de conventies durft te breken. met humor, absurditeit en schijnbaar nietszeggende momenten maakt *Sorry, Baby* duidelijk hoe seksueel geweld Agnes heeft getekend en wat haar is afgenomen.

10 A House of Dynamite (Kathryn Bigelow)
Voor dit verontrustende meesterwerk over de (kern)wapenwedloop deden de makers veel research: wat zijn precies de procedures en protocollen als een vijandige natie een kernwapen op je afschiet? In dit geval is onbekend door wie, wat bij de Amerikaanse machthebbers meer en meer paniek veroorzaakt. Waarom zij? En wat kunnen zij, inclusief de president, er nog tegen doen? Niet heel veel blijkt uit deze uitstekend gemaakte nagelbijter. *. Te zien op Netflix.*

11 Nouvelle Vague (Richard Linklater)
Docenten Mediastudies en leraren Mediawijsheid zullen blij zijn met *Nouvelle Vague*, een aanstekelijk film over het maken van Jean-Luc Godards baanbrekende debuut *À bout de souffle* (1960). Kunnen ze eindelijk in visuele vormen zien wat er zo vernieuwend was aan de Franse filmstroming Nouvelle Vague, die begin jaren zestig opgeld deed. Linklater laat op amusante en inzichtelijke wijze zien wat deze beeldenstormer zo uniek maakte. *Nu in de bioscoop.*

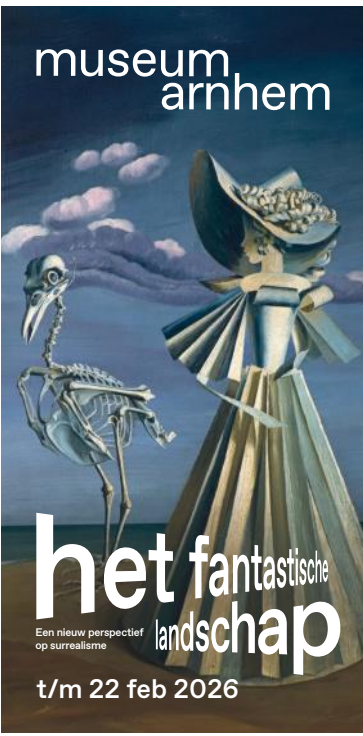
12 The Brutalist (Brady Corbet)
Brady Corbets lowbudget-epos, driënhalf uur lang met plaspauze, gefilmd in antiek VistaVision-formaat, gaat over de naoorlogse supermacht Amerika, de Holocaust, immigratie, jodendom - en een beetje over modernistische architectuur. Architect László Tóth offert veel op om een kolossaal brutalistisch monument te bouwen voor een zelfingenomen geldwolf. Die krijgt zijn naamplaatje, maar het kunstwerk blijkt zo zijn eigen leven te hebben. *Digitaal te huur via Pathé Thuis, Prime Video en andere diensten.*

13 Put Your Soul in Your Hand and Walk (Sepideh Farsi en Fatima Hassouna)
Een van de vele noodzakelijke films van dit jaar. Wie kun je eigenlijk echt in de ogen kijken? Een vrouw die hoop blijft zoeken? Palestijnse fotojournalist Fatma Hassouna uit Gaza stuurde een jaar lang filmpjes aan de ooit uit Iran gevluchte filmmaker Sepideh Farsi. Vlak voor de film werd geselecteerd voor Cannes werden Hassouna en haar familie tijdens een Israëlische luchtaanval vermoord. *Digitaal te huur via Pathé Thuis en andere diensten.*

14 All We Imagines as The Light (Payal Kapadia)
Een film die misschien nog wel meer om de sfeer draait dan om het verhaal. Prachtige poëtische stadsbeelden tonen de chaos, de hitte, de diversiteit van de inwoners van Mumbai. Regisseur Payal Kapadia belicht ondertussen teder de levens van drie vrouwen van verschillende generaties die werken in een ziekenhuis in de miljoenenstad. *Digitaal te huur via Pathé Thuis, Picl en andere diensten.*

15 When The Light Breaks (Rúnar Rúnarsson)
De jonge kunstenaar Una heeft een stiekeme relatie met Diddi. Hij sterft op de dag dat hij het gaat uitmaken met zijn oude vriendin Klara. Haar dus beter in het ongewisse laten? Maar zo wordt de rouw voor Una berekenend en radeloos. Een lange dag rouw in Reykjavík met sensitieve, precies geobserveerd drama vol visuele mystiek van Rúnar Rúnarsson. Ook uit de dood kan iets moois ontstaan. *Digitaal te huur via Prime Video, Pathé Thuis en andere diensten.*

nrc art

De Bachwereld is op zijn kop gezet

De eerste Nederlandse winnaar van de prestigieuze Koningin Elisabethwedstrijd was een hoogtepunt. Het lang uitgestelde Mahlerfestival kende minder pieken dan gehoopt, en componist Michel van der Aa won in Cannes met een VR-opera.

Door **Rahul Gandolahage**

Nikola Meeuwse. Die naam noem je als je over een paar jaar gevraagd wordt of er in 2025 nog wat spannends gebeurde in klassiekemuziekland. Meeuwse won als eerste Nederlander ooit de grote Koningin Elisabethwedstrijd in België. Toen *NRC* Meeuwse in augustus sprak, was hij nog aan het wennen aan zijn nieuwe status van wereldpianist. Zinnetjes als „Ik hoop dat ik later...” moest hij een paar keer corrigeren: „O nee, dat gaat nu waarschijnlijk gebeuren.” Maar het bracht ook onzekerheid, bijvoorbeeld over het winnaarsconcert dat hij in oktober zou gaan spelen in het Concertgebouw: „Mensen hebben nu ineens zulke hoge verwachtingen.” Inmiddels weten we dat hij de verwachtingen dubbel en dwars inlost – het concert haalde met gemak onze toplist. Niet alle verwachtingen werden zo goed ingelost. 2025 was natuurlijk ook het jaar van eindelijk het derde Mahlerfestival: alle symfonieën van Mahler (en meer) door toporkesten in het Amsterdamse Concertgebouw. Een feestje voor de mensen die op tijd bij de dure kaartjes waren, en ook een beetje een feestje voor de mensen die in het Vondelpark naar de gratis livestream kwamen kijken. Naar het festival werd lang uitgekeken, omdat het eigenlijke derde Mahlerfestival al in 2020 zou plaatsvinden. Corona belette de grote wereldorkesten die Mahler zelf dirigeerde (Berliner Philharmoniker, Wiener Philharmoniker, New York Philharmonic en natuurlijk ons eigen Concertgebouworkest) te spelen. De verwachtingen voor de herkansing dit jaar werden er alleen maar groter van. Daar had het Mahlerfestival 2025 een beetje pech mee, want los zulke mythische verwachtingen maar eens in. Je kon erop wachten dat dat met de dit keer geprogrammeerde mindere

orkesten (het Budapest Festival Orkest, het voor velen onbekende NHK-symfonieorkest en het Chicago Symphony Orchestra onder leiding van Jaap van Zweden, naast gelukkig wel de Berliner en het KCO) niet helemaal zou lukken. Hoezeer je het de orkesten en het Concertgebouw ook gegund had. Niet het festival als geheel, maar enkele concerten los werden memorabel. Die staan natuurlijk in deze lijst. Wat gebeurde er nog meer? ’s Neerlands lievelingsdirigent Jaap van Zweden werd door vijftig musici beschuldigd van grensoverschrijdend gedrag, wat zijn reputatie geen strobreed in de weg heeft gelegd. Tjeerd Top, violist van het Concertgebouworkest werd concertmeester van het Rotterdams Philharmonisch, maar miste zijn KCO te erg en keerde terug. Componist Michel van der Aa won in Cannes met zijn VR-opera *From Dust*. Festival Wonderfeel verhuisde naar een nieuwe locatie, een behoorlijk knappe prestatie. Dirigent Lahav Shani werd geweerd van een festival in Gent; of dat terecht was, daar kun je over bakkeleien. Het gerenommeerde nieuwemuziekensemble Asko|Schönberg veranderde van naam en heet nu Het Muziek. Oké. En over nieuwe muziek gesproken: een van de belangrijkste heden-daagse componisten, Sofia Goebai-doelina, stierf. Ook meesterpianist Alfred Brendel ging, net als de geliefde sopraan Roberta Alexander, de zingende dokter Geert Berghs, en ook de op handen gedragen regisseur en jarenlang Nationale Opera-directeur Pierre Audi. Wel feestelijk: Arvo Pärt, nog in leven, werd dit jaar 90. En 2025 was het jaar dat *NRC* eens even 25 jaar klassieke muziek in één artikel samenvatte, een van harte aangera-den kerstvakantierugleestip voor wie dat destijds gemist heeft.

Deze lijst is samengesteld op basis van de persoonlijke toplistjes van **NRC-rencensenten**: Marnix Bilderbeek, Rahul Gandolahage, Joost Galema, Joep Stapel en Loni Verweij.

Pygmalion in het Concertgebouw in 2023. FOTO CONCERTGEBOUW

1 Pygmalion: Johannes-Passion (Bach) Ensemble Pygmalion zet al een tijdje de Bachwereld op z’n kop. Na een geweldige ‘Matthäus’ in 2022, keken we reikhalzend uit naar dirigent Raphaël Pichons interpretatie van de ‘Johannes-Passion’ dit jaar. Het detailniveau waarop Pichon werkt is verbluffend. De extra muziek die Pichon programmeerde, voelde in eerste instantie wat ongemakkelijk, maar het was snel invoelbaar. Zeggen dat Pygmalion de lat hoger heeft gelegd, dekt niet helemaal de lading. Er is een nieuwe lat naast de traditionele stijl getimmerd. *Johannes-Passion* door Ensemble Pygmalion o.l.v. Raphaël Pichon. (14 april, Amsterdam)

2 DNO & Residentie Orkest: We are the Lucky Ones (Venables, Huffman & Segal) Acht operazangers in cocktailkleding walsen over het podium van De Nationale Opera. Feest! Ze hebben niets te klagen als babyboomers met hun zakenreisjes en vakantiehuisen. Maar de muziek spreekt boekdelen: er is iets niet in de haak. Het was een van de sterke momenten uit de nieuwe opera *We Are The Lucky Ones*: een verzameling herinneringen van tachtigers uit West-Europa. Het werd een indrukwekkend collageachtig levensverhaal van dik anderhalf uur, dat meevoorde van geboorte tot overlijden. *We Are The Lucky Ones* van Venables, Huffman & Segal door DNO & Residentie Orkest o.l.v. Bassem Akiki. (14 maart, Amsterdam)

3 De drie strijksوناتes van Sjostakovitsj door Evgeny Kissin, Gidon Kremer, Gautier Capuçon & Maxim Rysanov Dmitri Sjostakovitsj overleed dit jaar vijftig jaar geleden. Pianist Evgeny Kissin kwam naar Eindhoven met drie strijkvrienden om Sjostakovitsj’ drie strijksوناتes te spelen: Gidon Kremer voor de *Violonsonate*, Maxim Rysanov voor de *Altviolonsonate* en Gautier Capuçon voor de *Cellosonate*. Capuçon speelde lekker energiek, Kremer mooi en broos, maar het was vooral de relatief onbekende Rysanov die memorabel speelde.

De drie strijksوناتes van Sjostakovitsj. (22 januari, Eindhoven)

4 Opera Vlaanderen: Intolleranza 1960 (Luigi Nono) Opera Vlaanderen speelde *Intolleranza 1960* van Luigi Nono, een opera over een migrant. Alleen keek je in deze regie niet naar de voorstelling, je zat er letterlijk middenin. Als er naast je iemand huilt, achter je iemand wanhopig stilletjes hijgt, vlak voor je ineens een gefolterde instort en tegen je aan valt, dan laat de ratio je in de steek. Al snel heb je geen idee meer wie acteur is en wie bezoeker. In Nederland zou voor minder al een ‘triggerwarning’ worden gegeven. *Intolleranza 1960* van Luigi Nono bij Opera Vlaanderen. Regie: Benedikt von Peter. Choreografie: Carla vom Hoff. Directie: Stefan Klingele. (6 mei, Gent)

5 Mahlerfestival: Negende symfonie (Mahler) Het is verleidelijk om Mahlers *Negende symfonie* te dirigeren als een vaarwel aan de wereld, een gepijnigd stuk met het vizier op de dood. En hoewel dat er op het Mahler Festival allemaal in zat bij de overrompelende uitvoering door de Berliner Philharmoniker, onderstreepte chef-dirigent Kirill Petrenko vooral de hernieuwde levenslust die Mahler aan de dag legt in deze muziek. Soms weet je pas wat je al die tijd hebt gemist wanneer het er eindelijk is. *Mahler 9* door de Berliner Philharmoniker onder leiding van Kirill Petrenko. (17 mei, Amsterdam)

6 Asko|Schönberg (nu Het Muziek): Boulez 100 Missen we iets, als componist en dirigent Pierre Boulez na zijn eeuwfeest definitief in vergetelheid raakt? Ja met hoera en een huppeltje. Boulez’ naam is al bij leven verworpen tot synoniem voor totemisch radicaal en niet om aan te horen piepkorkabaal. Onterecht. Daarom was het zo heuglijk dat Asko|Schönberg en I SOLISTI in april een kleine tour maakte met een van Boulez’ meesterwerken: *Répons*. Een muziekcultuur zou wel knetterge zijn om zo’n spektakel uit het oog te verliezen. *Boulez 100* door Asko|Schönberg, I SOLISTI & solisten o.l.v. Bas Wiegiers. (27 april, Rotterdam)

De opera *We are the lucky ones*. FOTO KOEN BROOS

7 Solorecital van pianist Krystian Zimerman Twee musici op de hoogste sporten van de wereldladder gaven in juni solorecitals: op een zaterdagavond speelde de Russische meesterpianist Jevgeni Kissin in Den Haag, een avond later speelde de Poolse Krystian Zimerman in Amsterdam. Vooral Zimerman borduurde met goud- en zilverdraad op het allerfijnste brokaat. Ieder loopje klonk met poëtische verfijning, alsof het niet Zimermans vingertoppen waren die de vleugel tot geluid maanden maar slechts de verplaatsing van licht tussen huid en klavier. Een fluwelig Chopin-klank is nauwelijks voor te stellen. *Krystian Zimerman* met Chopin, Brahms, Debussy en Szymanowski. (22 juni, Amsterdam)

8 Mahlerfestival: Tweede symfonie (Mahler) Het belangrijkste in muziek staat niet in de noten, vond componist Gustav Mahler. Dirigent Iván Fischer lijkt deze zin tot zijn Mahler-mantra te hebben verheven: hij speelt niet de noten, hij speelt mét ze. Dat bewees de klankmagier eens te meer in Mahlers *Tweede symfonie* op het Mahlerfestival. Fischer speelde betekenisvol met stilte

en klank, met spotlust en diep geloof, en met orkestraal geweld en de karakteristieke tederheid waarmee Mahler de mens uiteindelijk bekijkt. *Mahler 2* door het Boedapest Festival Orkest, Groot Omroepkoor, Anna Lucia Richter (mezzo) & Christiane Karg (sopraan) o.l.v. Iván Fischer. (10 mei, Amsterdam)

9 Solorecital van pianist Yefim Bronfman Was dit echt de ‘beer onder de pianisten’ die vanavond achter de toetsen zat? Was dit de musicus die, bekend om zijn spierballenvertoon, doorgaat voor Mr. Fortissimo? Yefim Bronfman ging in februari verrassend zachtmoedig te werk: hij speelde vloeiend en stabiel, met subtiele accenten en zonder grote volumecontrasten. Krachtige momenten waren er, maar immer helder, gedoseerd. Geen enkele noot ging verloren in wapperende klankwolken. Bronfman veegde Mozarts noten als pluisjes van de toetsen. *Yefim Bronfman* met werk van Mozart, Schumann, Debussy en Tsjajkovski. (23 februari, Amsterdam)

10 Festival Gaudeamus: Birdsongs from Krnyaga (Nyokabi Kariuki) Op Mount Kenya leven vogels die al tot een miljoen jaar hetzelfde lied zingen. In *Birdsongs from Krnyaga* gebruikt componist en performer Nyokabi Kariuki de metafoer van miljoen jaar oude vogelzang om het levende archief van orale tradities te onderzoeken. Haar rijke stemgeluid, vogelzang en de lijnen van het Cello Octet Amsterdam vlochten zich ineen tot een intrigerend muziektheater over mens en natuur, de diepte van de tijd en de kracht van verhalen. *Birdsongs from Krnyaga* van Nyokabi Kariuki op festival Gaudeamus. (13 september, Utrecht)

11 Mahlerfestival: Das Lied von der Erde (Mahler) In *Das Lied von der Erde* verklaart Mahler zijn liefde aan de eeuwige cyclus van geboorte en dood. „Hij vroeg waarheen de reis ging en waarom het zijn moest”, zong mezzo Dorottya Láng in het slotlied ‘Der Abschied’. Wat een prachtige kleuren toverde zij uit haar stem tevoorschijn. Tegenover haar berustende vragen, verwoorde tenor Benjamin Bruns indringend de onmacht, woede en ontkenning in het aangezicht van de dood. *Das Lied von der Erde* door Dorottya Láng (mezzo), Benjamin Bruns (tenor) en Berliner Philharmoniker onder leiding van Sakari Oramo. (18 mei, Amsterdam)

12 Verner Pohjola: HUSH (Kaija Saariaho) Het Muziekgebouw in Amsterdam eerde begin dit jaar de Finse componist Kaija Saariaho met een festival. In *HUSH* speelde trompettist Verner Pohjola noten en zelfs trillers die meer lucht dan toon zijn. Hij klinkt verdwaald, verloren, als een jazztrompettist met amnesie. Pohjola’s trompet krioelt als een kleine dinosaurus. Zijn speler en trompet eigenlijk wel één? Nee, blijkt, als Pohjola het ineens uitschreeuwt, alsof zijn trompet hem tot dan toe de mond snoerde en hij zich één seconde los weet te wurmen. Het is een bloedstollend moment. *Openingsconcert van het Saariaho Festival*. Met Verner Pohjola (trompet), Asko|Schönberg o.l.v. Ernest Martínez Izquierdo. (13 maart, Amsterdam)

13 La Tempête: Vespers (Rachmaninov) Bij het zingen van Rachmaninovs *Vespers* liepen de zangers van het Franse ensemble La Tempête langs het publiek, meanderden over het podium, stonden in een kring of juist in rijen ver tegenover elkaar. De ruimtelijkheid gaf de contrasterende muziek extra zeggingskracht. Het meest memorabele moment: het door velen zo geliefde ‘Bogoroditse Devo’ (‘Ave Maria’). Ge-knield kwamen de zangers rond een centraal lichtpunt samen, waardoor het licht zich in een stervorm tussen hen door perste. *Vespers van Rachmaninov* door La Tempête o.l.v. Simon-Pierre Bestion. (22 april, Utrecht)

14 Solorecital van pianist Nikola Meeuwse Sinds pianist Nikola Meeuwse dit jaar als eerste Nederlander ooit de prestigieuze Koningin Elisabethwedstrijd won, wil de hele wereld hem hebben. Hijzelf leek er bij zijn eerste solorecital op 19 oktober in de Grote Zaal van het Concertgebouw een tikje beduusd van: een volle zaal die al in juichen uitbarste voor hij een toets had aangeraakt. Grip op de muzikale architectuur balanceerde hij steeds met zangerig spel. Legato is bij Meeuwse een natuurkracht, geen technisch foeffe. *Winnaarsconcert Nikola Meeuwse*. (19 oktober, Amsterdam)

15 Matangi Quartet met Ruben Hein: P.S. Jet Steinz verzamelde in het boek *P.S.* bijzondere brieven die ze opduikelde uit tientallen archieven in Nederland. Het Matangi Quartet en zanger-pianist Ruben Hein zetten enkele ervan op muziek. Het werd een prachtig eerbetoon aan de verdwijnende kunst van het briefschrijven, en de emoties die brieven vereeuwigden. *Uitvoering 14/6/2025, Oranjewoud Festival*. Info: Oranjewoudfestival.nl

Intolleranza 1960 door Opera Vlaanderen. FOTO ANNEMIE AUGUSTIJNS

COLOFON

Mediahuis NRC BV

Hoofdredacteur: Patricia Veldhuis
Algemeen directeur: Dominic Stas

Redactie

Vragen, opmerkingen of suggesties?

Mail naar

redactie@nrc.nl of ga naar nrc.nl/contact.

Postadres: Postbus 20673, 1001 NR Amsterdam,

t.a.v. rubriek, redactie of persoon.

T: **020 - 755 3000** (algemene nummer)

Ingezonden brieven

Reageren op artikelen?

Stuur maximaal 250 woorden naar **opinie@nrc.nl**.

Vermeld naam, adres en tel. nummer.

Advertenties

T: **020 - 755 3049**,

E: sales@nrc.nl, W: adverteren.nrc.nl

Familieberichten

T: **020 - 755 3052**

E: familieberichten@nrc.nl

NRC Webwinkel

E: klantenservice@nrcwebwinkel.nl

Bezorging en abonnementen

Wij streven ernaar *NRC* te bezorgen voor 7.00 uur, op zaterdag voor 9.00 uur.

W: nrc.nl/service, T: **088-572 0572**

(ma-vr 8.00-17.00, za 9.00-13.00)

Omgang persoonsgegevens

Mediahuis NRC BV legt van abonnees en gebruikers van online dienstverlening gegevens vast voor de uitvoering van een (abonnee)overeenkomst en/of het verlenen van diensten. Deze gegevens kunnen worden gebruikt om u te informeren over relevante producten en diensten van Mediahuis NRC BV (zie ook nrc.nl/privacyverklaring).

Afmelden kan via privacy@nrc.nl.

Auteursrecht

© NRC, 2025. Alle auteursrechten en databankrechten ten aanzien van (de inhoud van) deze uitgave worden uitdrukkelijk voorbehouden. Deze rechten berusten bij Mediahuis NRC BV c.q. de betreffende auteur. Zie voor de volledige tekst: nrc.nl

Zo leest u de NRC waardering

●●●●● buitengewoon

●●●●○ zeer goed

●●●○○ goed

●●○○○ matig

●○○○○ zwak

RIJKSMUSEUM
VAN OUDHEDEN

LEIDEN

Nu te zien

Discovering Ancient Egypt

16.10.2025 T/M 15.03.2026

VRIENDEN
LOTERIJ

<Djoser>

VOORLINDEN

Vertraag, luister, ervaar
STILTE IN DE STORM

Solotentoonstelling
MARK MANDERS
Mindstudy

Voor boekfanaten
VOORLINDEN LEEST
met Das Mag

Supermooie en unieke
KERSTCADEAUS
in de museumshop

Zwarte vliegers van Arturo Hernández Alcázar, geflankeerd door de monumentale houtskooltekening van Robert Longo. (c/o Pictoright Amsterdam, 2025)

Nieuwe collectietentoonstelling Stilte in de storm

Wie de storm wil trotseren, moet haar oog binnenstappen – terugkomen tot de kern, de plek waar stilte heerst en helderheid ontstaat. Dat is precies wat de nieuwe collectietentoonstelling *Stilte in de storm* van Voorlinden biedt: een moment van bezinning in een wervelende wereld. In de tentoonstelling tonen kunstenaars als **Marina Abramović**, **Olafur Eliasson** en **Arturo Hernández Alcázar** dat stilte een bron van kracht is – en een zacht, standvastig antwoord kan bieden op de storm die ons omringt.

Suzanne Swarts
directeur museum Voorlinden

Een stalen frame, glasplaat en een steen van 820 kilo; een fragiel evenwicht van Arcangelo Sassolino.

‘In een wereld vol afleiding is het een uitdaging om de tijd te nemen om contact te maken met onszelf en met anderen’, zegt Marina Abramović. De performancekunstenaar bedacht *Counting the Rice*, een werk dat onderdeel is van de collectietentoonstelling *Stilte in de storm* van Voorlinden. Daarbij worden bezoekers uitgenodigd om een uur lang, met noise-cancelling koptelefoon op, rijstkorrels en linzen te tellen. Zo ontwikkel je volgens Abramović uithoudingsvermogen, concentratie, waarneming, zelfbeheersing en wilskracht. Het is een oefening in stilte, midden in het museum en omringd door anderen, waarbij je volledig op jezelf wordt teruggeworpen – en zo populair dat alle tijdsloten tot en met eind april zijn uitverkocht! De populariteit van het werk van Abramović belichaamt precies de nood aan een tentoonstelling als *Stilte in de storm*; even een moment van stilte en aandacht voor jezelf in deze onstuimige tijden.

Uitgestippelde route

Met een zorgvuldige selectie uit de eigen collectie stippelt Voorlinden in *Stilte in de storm* een route uit die leidt tot meer aandacht en verbinding: met jezelf, met de ander, met wat werkelijk van waarde is. De tentoonstelling start met de installatie *Black Kites (Bird of Ill Omen)* van Arturo Hernández Alcázar uit 2010-2012, waarin een zwerm onheilspellende zwarte vliegers in de lucht wordt stilgezet. ‘Deze installatie is een waarschuwing, een voorbode van verandering’, zegt de Mexicaanse kunstenaar. Een deel van de vliegers gebruikte hij tijdens een performance die binnen een halfuur werd neergehaald door de politie. Op sommige vliegers kun je nog de sporen daarvan

Een uur lang rijst en linzen tellen; de oefening *Counting the Rice* van Marina Abramović is zo populair, dat alle tijdsloten tot eind april zijn vergeven. (c/o Pictoright Amsterdam, 2025)

zien. Het werk wordt geflankeerd door een monumentale houtskooltekening van Robert Longo. Daarop vergroot hij een van de vele beelden die dagelijks ons netvlies passeren, dit keer van een infraroodfoto, vanop afstand genomen, van gevangenen in Afghanistan die in het holst van de nacht naar een geheime CIA-gevangenis worden vervoerd.

651 glazen bollen

Nadat de storm van de buitenwereld is stopgezet, passeer je op de route in *Stilte in de storm* een hypnotiserend watersculptuur van Massimo Bartolini en dan de 651 glazen bollen van Olafur Eliasson, die samen het werk *Conveyance* vormen. Wanneer je erlangs loopt, zie je dat hun kleuren geleidelijk veranderen. Vanuit de ene hoek lijken de bollen zwart, dan deels doorzichtig en frontaal kleuren ze groen, blauw, geel, roze of paars. De kleuren zijn afhankelijk van jouw beweging; Eliasson laat je zo zien dat jouw perspectief jouw wereld kleurt. Precies in het midden van de ten-

toonstelling bevind je je plotseling in een schijnbaar oneindig sneeuwlandschap waarin het kunstenaarsduo Elmgreen & Dragset een eenzame wandelaar hebben geplaatst. Terwijl je langs een ‘zwangere’ muur van Anish Kapoor loopt, hoor je in de verte de storm weer aanzwengelen; daar laat Philip Vermeulen vier elastieken van zo’n tien meter rondraaien en voortdurend veranderende patronen en opzweepende, dreigende geluiden produceren.

Precaire balans

De tentoonstelling eindigt met een uiterst precaire balans: met *Everyday*

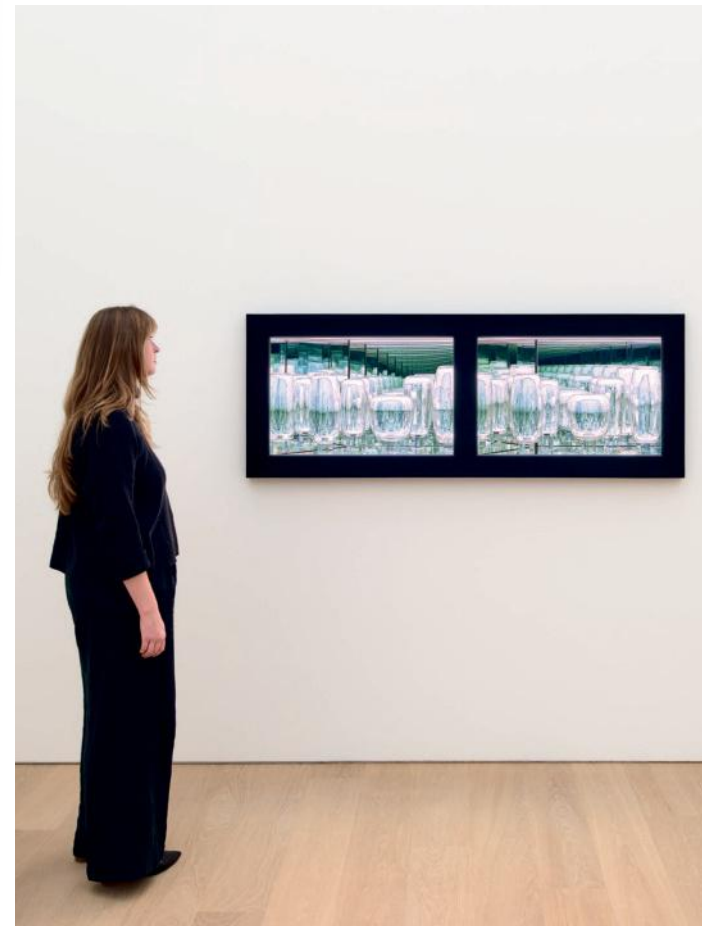
Life toont Arcangelo Sassolino hoe belangrijk het is om zelf in balans te blijven, om af en toe de stilte actief op te zoeken. De Italiaanse kunstenaar laat daarvoor een massief rotsblok van zo’n 820 kilo rusten op een glazen plaat, liggend op een stalen frame. Onder het gewicht van het graniet buigt het glas lichtjes mee. Het werk verbeeldt volgens de kunstenaar de onzichtbare lasten die je dagelijks met je meedraagt en de veerkracht die nodig is om je balans te behouden. ‘De spanning in de materialen is echt aanwezig’, benadrukt de kunstenaar, ‘net zoals onze kwetsbaarheid.’

Catalogus *Stilte in de storm*

Wil je langer stilstaan bij de tentoonstelling *Stilte in de storm*? Dat kan met de catalogus! Daarin vind je beelden van alle kunstwerken en zalen, maar ook fijne tekstuele bijdragen van de Koreaans-Duitse filosoof en schrijver **Byung-Chul Han**, de Vlaamse cultuurjournalist en stilte-expert **Virginie Platteau** en van dichter **Peter Verhelst**.

De catalogus is verkrijgbaar voor 42,50 euro in de museumshop en via shop.voorlinden.nl.

Een oneindige (spiegel)wereld aan mogelijkheden van Josiah McElheny.

Met 651 bollen toont Olafur Eliasson dat jouw perspectief je wereld kleurt.

Menig bezoeker trapt erin: deze beelden zijn niet gemaakt van klei, maar van brons.

Tentoonstelling als totaalkunstwerk *Mindstudy* van Mark Manders

Een wereld waarin gedachten tastbaar worden, de tijd ophoudt te bestaan, momenten zijn bevroren en stilte spreekt. In deze ruimte beweegt Mark Manders zich. De internationaal geroemde Belgisch-Nederlandse kunstenaar brengt voor zijn solotentoonstelling *Mindstudy* in Voorlinden meer dan tachtig sculpturen, schilderijen en installaties samen – iconische stukken én nieuwe creaties. Samen vormen ze een gelaagde reis door zijn denkwereld.

De tentoonstelling is nu te zien.

Mark Manders bij *Large Composition with Red*.

‘Als achttienjarige besloot ik dat ik kunstenaar, schrijver of psychiater wilde worden’, vertelt Mark Manders aan psychiater Dirk De Wachter in zijn catalogus bij de tentoonstelling *Mindstudy*. Hij was altijd al gefascineerd door de kracht en kwetsbaarheid van het denken, door de denkfouten, neuroses en verbeeldingskracht van de mens. Daarover wilde hij een boek schrijven, maar niet met woorden. Hij ging bouwen aan ‘een ruimtelijk, driedimensionaal boek, gemaakt met beelden, waarin je kunt lopen en waarin ik de tijd kan stilzetten.’ Zijn oeuvre leest nu als de fysieke uiteenvouwing van een roman; Manders’ sculpturen, schilderijen en installaties vormen de sporen van zijn denken en handelen, en voelen alsof hij gedachten en momenten heeft bevroren, stilgelegd, vastgezet.

Nèt vertrokken

In de solotentoonstelling kun je daarvoor de aanwezigheid van Manders

nog voelen, het is alsof hij nèt is vertrokken. Hij bouwde een huiskamer voor *Mindstudy* waarin hij zich inbeeldt hoe het is om geen armen te hebben, fragiel wankelend op een iets verkleinde stoel, op de plaats gehouden door een touw. Met grote werktafels en plastic op de vloer creëerde hij een atelier waarin hij zich voorbereidt op een tentoonstelling over landschappen. In een andere werkruimte plaatst hij vier monumen-

Een figuur zonder armen, balancerend op een iets te kleine stoel, hangend aan een dun touw.

tale beelden op platen en rails omgeven door plastic schermen, alsof die de witte muren moeten beschermen. Wanneer je om hun serene gezichten heen loopt, kun je nog de knedende vingers van de kunstenaar zien. De klei van deze vier figuren lijkt uit te drogen. Je ziet scheuren in hals, schijnbaar afgebrokkelde klei op het plastic van de ondergrond. Maar Manders zet je op het verkeerde been, want ze zijn gemaakt van brons – net als het

Bij Voorlinden volg je het denkproces van Mark Manders bij het maken van een tentoonstelling over landschappen.

merendeel van zijn sculpturen. Hij wijst daarmee op het gemak waarmee we vaak dingen aannemen, vertrouwen op wat we zien, horen of lezen. Het brons doet nog meer; het helpt hem ‘het magische moment van iets afmaken in klei te bevriezen’, legt hij uit tijdens zijn interview met De Wachter.

Krop in de keel

De inrichting van Voorlinden is flink op de schop gegaan voor de kunstenaar, die niet alleen een huiskamer

en atelieruitruimte inrichtte, maar ook een badkamer en fabriek bouwde en de ingang naar zijn tentoonstelling verlegde. Ook heeft hij zijn sporen op het landgoed achtergelaten. De tentoonstelling is opgebouwd als een totaalkunstwerk, zonder enige chronologische ordening: vroeg werk, zoals een achtergelaten koffertje met hond van klei, lijkt recent, terwijl ander werk de uitstraling heeft van een archeologisch object. Een publieksfavoriet is het bronzen

sculptuur *Monument*, een ode aan zijn moeder die drie dagen na de bevalling haar baby – Manders’ oudere broer – verloor. ‘Ik kan me herinneren dat ze soms geen stem had. Of last had van haar keel’, zegt de kunstenaar over het verlies van zijn moeder tegen De Wachter. ‘Daarom heb ik een bronzen beeld gemaakt, met op de plek van haar keel een klont klei, als een krop in de keel of de vorm van een baby. Ik wilde een monument maken voor dat soort schaduwverlies.’

‘Het magische moment van iets afmaken in klei wil ik bevriezen.’

Mark Manders

Catalogus *Mindstudy*

Wil je een mooi aandenken aan de tentoonstelling *Mindstudy* van Mark Manders? In de catalogus vind je beelden van alle zalen en kunstwerken en zijn artist statement bij de tentoonstelling. Manders liet zich ook interviewen door psychiater **Dirk De Wachter** en kunstenaar **Maria Barnas** schreef een essay over haar bezoek aan zijn studio.

De catalogus is verkrijgbaar voor 48,50 euro in de museumshop en via shop.voorlinden.nl.

Deze hond lijkt van natte klei, maar Manders maakte hem al in 1992.

‘Elke kunstenaar moet een monument maken’, aldus Manders. Deze is voor zijn moeder.

Agenda

Elke maand Voorlinden Klassiek

Jong talent brengt op de eerste maandagochtend van de maand tussen 10 en 11 uur een ode aan klassieke meesters; dat is het concept van Voorlinden Klassiek. De succesvolle reeks met de meesters van morgen wordt in samenwerking met Stichting Eigen Muziekinstrument georganiseerd. Tickets kosten 34,50 (concert én museumbezoek). In 2026 staan de volgende concerten op de planning:

2 februari: De violisten van het **Flare Quartet** brengen een utopische muzikale idylle van Thomas Adès, verraderlijke vrolijkheid van Dmitri Sjostakovitsj en de hedendaagse Aftab Darvishi.

2 maart: Het levendige **Marigold Piano Quartet** brengt warmte, kleur en intensiteit op (alt)viool, cello en piano met werk van Mozart en Dvorak.

13 april: **Maat Saxophone Quartet** en percussioniste **Kalina Vladovska** bieden een opwindende muziekkreis vol snelle, uitdagende passages en rijke klankkleuren van percussie en saxofoons.

4 mei: De strijkers van het **Dudok Quartet** spelen Joseph Haydns *Die sieben letzten Worte unseres Erlösers am Kreuze* uit het hoofd!

8 juni: Het **Brioso Trio** brengt vol toewijding en enthousiasme een combinatie van hedendaagse, klassieke en romantische werken op viool, cello en piano.

Koop nu
tickets op
tickets.
voorlinden.nl

Elke zaterdag en zondag Stilte op sokken

Behoeftte aan een écht bijzonder museumbezoek? Ontdek het stilte op sokken-uur van Voorlinden! Slechts een beperkt aantal bezoekers komt dan binnen, zet de telefoon op stil, trekt de schoenen uit en bewaart de gesprekken tot later. Het is een unieke kans om één-op-één met de kunstwerken te staan en ze volledig in je op te nemen, zonder afleiding van andere bezoekers. Dat levert een werkelijk onvergetelijke ervaring op. Stilte op sokken is elke zaterdag en zondag tussen 10 en 11 uur. Tickets koop je tevoren online tegen reguliere entreprijzen.

Nieuw! Voorlinden Leest

Voorlinden en uitgeverij **Das Mag** brengen samen Voorlinden Leest! Daar ontdek je de nieuwste boeken van de beste auteurs van nu. Moderator (én schrijver) **Peter Buurman** nodigt telkens twee andere schrijvers uit in het museum. Hij vraagt ze naar hun boek, de waanzinnige *highs* en de onvermijdelijke *lows* van het schrijversschap én om een stukje voor te lezen. Na afloop is er een signeersessie en kun je de auteurs ontmoeten.

**Abel van Gijlswijk &
Marjolijn van Heemstra**

zaterdag 10 januari
15 uur - 16 uur

Nachtgids van **Marjolijn van Heemstra** en *Chaotisch denken* voor gevorderden van **Abel van Gijlswijk** spelen zich af in de nacht. Er wordt volop gedwaald. Je kunt het spirituele zoektochten noemen van hoofd-personages op drift, die hun inzichten opdoen in de nacht. Ook delen de boeken een activisme, een hang naar het bovennatuurlijke en een verzet tegen diepgewortelde menselijke angsten zoals die voor het donker.

**Rob van Essen &
Sarah Arnolds**

zaterdag 21 maart
15 uur - 16 uur

Je kunt het hèt handelsmerk van tweevoudig Libris Literatuurprijs-winnaar **Rob van Essen** noemen: personages die een loopje nemen met de werkelijkheid – zo ook in zijn nieuwe roman *De grote schoonmaak*. Maar de personages in de verhalen van **Sarah Arnolds** kunnen er ook wat van. Haar bejubelde bundel *Het gore lef* staat vol met leugenaars en waarheidsgoochelaars. Wat maakt de fantasie zo onweerstaanbaar?

Claire Tabouret vanaf 31 januari 2026

‘Het menselijk gezicht is als het oppervlak van water, altijd in beweging, altijd ongrijpbaar, nooit stil. Door mezelf te schilderen, kan ik die vluchtige toestand vastleggen.’ – Claire Tabouret

Voorlinden brengt het eerste grootse museale overzicht van het werk van Claire Tabouret (1981). De Franse schilder toont in haar solentoontstelling bij Voorlinden de breedte van haar oeuvre, haar grensverleggende praktijken en haar blik op complexe thema's als identiteit en onderlinge verhoudingen. Eind volgend jaar worden ook haar glas-in-loodramen voor de Notre-Dame-kathedraal in Parijs onthuld.

Fluorescerend en mysterieus

Schilderen op doek, op nepbont, plexiglasplaten, bronzen sculpturen en keramiek – voor Claire Tabouret gaat geen brug te ver. De figuratieve schilder rekt de traditionele grenzen van de schilderkunst op. Ze speelt met kunsthistorische thematiek, reflecteert op menselijke relaties, op hoe je jezelf ziet en houdt je een spiegel voor: wat zie jij, kracht of kwetsbaarheid? Ze schildert soms met haast fluorescerende kleuren, dan weer in dunne, transparante verlagen. Haar portretten zijn bij vagen klassiek, romantisch, dan weer donker, mysterieus. Ondertussen zijn ze doordrenkt van persoonlijke verhalen en deels gebaseerd op gevonden beelden.

Battleground, 2016

Self-portrait as a Vampire, 2019

The Last Day, 2016

VOORLINDEN ZOEKT TEAMVERSTERKERS

ASSISTENT BEDRIJFS- LEIDER RESTAURANT

Lekker bijkomen van een museumbezoek? Jij zorgt dat bezoekers een warm ontvangst en exceptionele service ervaren én heerlijk kunnen eten in het restaurant.

HOOFD TUINEN EN LANDGOED

Het mooiste landgoed – inclusief de tuin van Piet Oudolf – van Nederland is in jouw handen. Jij zorgt voor het volledige landgoed en de tuinen van Voorlinden.

REGISTRAR KUNSTCOLLECTIE

De nieuwste kunstenaars en kunstwerken ontdekken? Jij ziet ze als eerste. Jij beheert, documenteert en organiseert onze dynamische en groeiende kunstcollectie.

MANAGER MUSEUMSHOP

Een beetje Voorlinden mee naar huis nemen? Jij maakt het mogelijk met de fysieke én online museumshop met een waanzinnig aanbod met unieke designproducten.

CONTENT CREATIVE

Waanzinnig mooie kunstwerken, tentoonstellingen, events, maar ook unieke shopproducten: jij bedenkt, maakt en plaatst aanstekelijke content slim online.

Solliciteren?
Ga snel naar
voorlinden.nl/
vacatures

VOORLINDEN

Studio Drift

Floris Hovers

Willem Zwiers

Cadeaubon Voorlinden

Michela Castagnaro

Isabelle Neyt

Dirk Duif

Hanna Kooistra

PLAN JE BEZOEK

Voorlinden
museum & gardens
Buurtweg 90, Wassenaar
www.voorlinden.nl

Elke dag open
(ook tijdens de feestdagen)
museum: 11.00 – 17.00 uur
restaurant: 10.30 – 18.00 uur

Tickets
volwassenen: € 22
jongeren 13 t/m 18 jaar: € 11
kinderen t/m 12 jaar: gratis
ICOM: € 7,50
VriendenLoterij VIP- en
Museumkaart niet geldig

Koop je tickets op
tickets.voorlinden.nl

Voorlinden & Pelegrims

Oom Jan

VOORLINDEN Shop

Ontdek *one of a kind* designitems, speelse geschenken voor jong en oud en originele cadeaus voor jezelf of een ander in de online museumshop van Voorlinden! Denk aan de muurvazen van Isabelle Neyt, de handgemaakte gieters van Willem Zwiers en de gestapelde stoelen kandelaren van Dirk Duif. Natuurlijk vind je daar ook de tentoonstellingscatalogi van Voorlinden én producten die we samen met kunstenaars hebben gemaakt. Zoals het kunstenaarsboek van Nick Cave en de puzzel van Mark Manders. Kun je niet kiezen? Met cadeautickets voor Voorlinden maak je altijd iemand blij! Breng de magie van Voorlinden in huis: ga nu naar shop.voorlinden.nl.

Voorlinden – museum & gardens – dagelijks geopend – Buurtweg 90, Wassenaar – voorlinden.nl